

Arkiv för nordisk filologi

Utgivet genom

Göran Hallberg och Christer Platzack

under medverkan av

**Lars-Erik Edlund Lennart Elmevik Britta Olrik Frederiksen
Eyvind Fjeld Halvorsen Ann-Marie Ivars Ernst Håkon Jahr
Marita Akhøj Nielsen Mirja Saari**

Redaktionssekreterare

Bo-A. Wendt

Utgivet med understöd av
Nordiska publiceringsnämnden för humanistiska och
samhällsvetenskapliga tidskrifter
Axel Kocks fond för nordisk filologi

ISSN 0066-7668

Tryckt/satt av
Trycktjänst i Eslöv HB/Mikael Cinthio
Eslöv 2008

Innehåll

<i>Michael Schulte</i> , Stylistic variation in runic inscriptions? A test case and preliminary assessment	5
<i>Eldar Heide</i> , Viking, week, and Widsith. A reply to Harald Bjorvand	23
<i>Nils Dverstorp</i> , "Vadstenastil" – en diskussion om paleografisk klassificering	29
<i>Hans Jonsson</i> , En fullödlig ordhistoria	39
<i>Marko Lamberg</i> , Dolt budskap i medeltida översättning. Jöns Budde och hans version av legenden om den usle biskopen Udo	57
<i>Ulf Teleman</i> , Tidiga nordiska prepositioner. Härkomst och uppkomst	77
<i>Per-Axel Wiktorsson</i> , Recension av Harry Lönnroth, <i>Ekenäs stads dombok 1678–1695</i> volym I och II	143
<i>Rolf E. Du Rietz</i> , Textbegreppet än en gång	157
<i>L.-E. Edlund</i> , <i>G. Hallberg</i> och <i>C. Platzack</i> , Litteraturkrönika 2007	169

MICHAEL SCHULTE

Stylistic variation in runic inscriptions?

A test case and preliminary assessment

Introduction

In the analysis of runic inscriptions, it is generally assumed that the textual dimensions of “style” or register variation are entirely absent and that we are constantly dealing with forms of elaborate or “high” style (for a definition of style, see below). However, modern text-stylistic research suggests this assumption is open to doubt, given that runic texts do not constitute an exception to the general rule of textual variation. In particular, I refer to Douglas Biber’s studies of variation in speech and writing (1988; 1995). Biber concludes that no absolute distinction between the spoken and written can be identified and that the interrelations between oral and written media are complex. Rather than following a strict dichotomy, we are moving along oral and written continua with certain overlaps. Michael Halliday, too, stresses that the opposition is not central to relationships in spoken and written media:

How such variation [between “most likely to be spoken” and “most likely to be written”; M.S.] actually correlates with differences in the medium is of course problematic; the relationship is a complicated one, both because written / spoken is not a simple dichotomy – there are many mixed and intermediate types – and because the whole space taken up by such variation is by now highly coded: in any given instance the wording used is as much the product of stylistic conventions. (Halliday 2002: 328)

Schulte, M., professor, Department of Language and Literature, Volda University College. “Stylistic variation in runic inscriptions? A test case and preliminary assessment”, *ANF* 123 (2008), pp. 5–22.

Abstract: This article investigates stylistic variation in runic inscriptions from ca. 600 A.D. on. At the outset, ‘style’ is defined linguistically in terms of ‘recurrent features’. Departing from the Blekinge curse formula on the Stentofte and Björketorp stones, phonostylistic variation in some younger runic inscriptions, in particular from Östergötland in Sweden, will be assessed. The general focus rests on sandhi phenomena and assimilations across word boundaries which have largely been neglected in runological studies. Processes of connected speech based on ‘casual styles’ are shown to be central to a proper linguistic evaluation of the transitional Blekinge group as well as younger runic inscriptions.

Keywords: stylistic variation, runic styles, oral traces, assimilation, sandhi.

My present aim is to demonstrate that certain transitional inscriptions, no matter how formulaic and conventional, bear an imprint of the spoken language more clearly than the archaic inscriptions of the older period. Why this is so will be discussed in the following. Modern stylistic research stresses the need to evaluate linguistic variation among texts in a systematic way. If we regard runic inscriptions as a text corpus like any other, it seems eminently possible and indeed necessary to trace different runic styles which have their basis in different text types and genres.

Our scope is certainly limited because of the scarcity of the runic evidence and problems of interpretation. Moreover, it will be a difficult task to differentiate between stylistic variation, dialect, and diachronic change.¹ With these problems and limitations in mind, I still think it is possible to shed new light on the problem. My first task therefore will be to show that style is a relevant issue in the analysis of runic inscriptions.

Argumentation strategies in runology

In response to the common “normative approach”, the issue of “style” will be shown to be vital to the linguistic evaluation of runic texts. Hence the present plea for a variationist approach to formal and textual differences in runic inscriptions. Runological research tends to be overconcerned with the historical, and too little attention is paid to the synchronic dimensions of runic texts. Runologists, it seems to me, in order to avoid synchronic clashes, have sought at all costs to provide historical explanations for the irregularities and deviations they discerned (see Schulte 2006a). As William Labov points out:

The use of synchronic principles is particularly appropriate when the methods of comparative linguistics lead to abstract reconstructions that are linked only indirectly to the evidence of attested languages. (Labov 1994: 16)

I also suspect that language contact with the Latin world, at least as invoked by Kurt Braunmüller (e.g. 2004a; 2004b), is unlikely to offer a

---

¹ In historical linguistics many attempts have been made to isolate text types or genres that have the highest probability of approximating to the spoken language. Arnaud (1984), for instance, selects the letters of women novelists as most likely to reflect the development of the English progressive in actual speech. And Dees (1971) finds that dramatic texts such as the *Miracle Plays*, no matter how conventionalized, are in many ways closer to the vernacular than prose.

plausible explanation of variation and change in the runic transitional period between AD 500 and 700. In particular, I find it hard to share his belief that Latin morpho-syntactic structures were borrowed into Nordic, for example that the active~passive *voco~vocor* dichotomy spawned a passive clitic *-eka*, as in Lindholm **hateka**, or Stentofte **felaheka**, Björketorp **falahak** (see my criticism in Schulte 2005). Neither can I subscribe to the following line of argument, which neglects the complex relationship between speech and writing (Braunmüller forthcoming):

Runic script has never been a general or unmarked means of documentation and can therefore not be used as a direct source of phonetic or phonological change. [...] There is no evidence that runic inscriptions in the older futhark represent actual speech in one way or other.

This negative judgement certainly involves an over-generalization. It relates to a crucial problem of textual philology and epigraphy, viz. the adequate phonological evaluation of written sources of bygone times. If Braunmüller were right, the older *futhark* would have an exceptional status among alphabetic writing systems in being entirely disconnected from actual speech (cf. Coulmas 2003: 107–8). In fact, there are several indications to the contrary (see Schulte 2006a). Alphabet linguists generally stress the intricate interrelations between speech and writing, and these form the subject of numerous philological-linguistic inquiries (see, e.g., Allén 1965: 155–6). For discussion of the so-called “dependence hypothesis” as opposed to the “autonomy hypothesis”, see Dürscheid (2004: 38–47). But it is not my intention here to pursue these critical reflections. I turn instead to the issue of “runic styles”.

The dimension of “style”

The notion of “style” is relevant to all situationally and contextually distinctive language. Developing from studies of rhetoric in the nineteenth and twentieth centuries, in particular the pioneering work of Wackernagel (1873), modern stylistics covers a broad range of disciplines including functional stylistics. This latter branch explores the connexions between style and the functions of texts and seeks to identify functionally explicable properties of style.

As early as 1911, in his discussion of functional variation in language, Vilém Mathesius (1964: 23–4) considered “how the styles of speech are

manifested in the pronunciation of language, in the stock of words, and in syntax”, and pointed to “the influence of functional styles on the lexical and semantic aspects of speech”.

As Göran Hermerén (1983) notes, “style” can be identified in a number of ways. From a linguistic perspective, the idea that variation should be analysed in terms of sets of co-occurring features has been proposed in several studies. Monroe Beardsley (1981: 222), for instance, focuses on “recurrent features of [a work’s] texture of meaning”, and Dell Hymes (1974) discusses co-occurrence patterns in terms of “speech styles” that are characterised by sets of correlating linguistic features. Penelope Brown and Colin Fraser make the same point:

It is often difficult, or indeed misleading, to concentrate on specific, isolated markers without taking into account systematic variation which involves the co-occurrence of sets of markers. A reasonable assumption is that socially significant linguistic variations normally occur as varieties or styles, not as individual markers, and it is on those varieties that we should focus. (Brown and Fraser 1979: 38–9)

In similar vein, Douglas Biber (1988; 1995) stresses that the description of linguistic variation in a given language will be multi-dimensional, and it is this expectation that forms the basis of the present study. We are thus looking for systematic co-occurrence patterns between different texts or types of text. In this sense, textual dimensions encompass features that consistently occur together and that complement one another (see Biber 1988: 15). What is being claimed here is that the isolation of “styles”, in particular elements of oral styles related to actual speech, will yield new insights into the texture of certain inscriptions. Such stylistic features will be scrutinised in the following.

The Blekinge curse formula: preliminaries

Up to this point, we have been concerned with theoretical groundwork considerations. It seems clear that the choice of a particular style involves many situational and contextual variables that cannot be considered in isolation. Let us immediately turn to the runic evidence. As the investigation of “recurrent features” is dependent on texts of certain length, and extant in (at least) two parallel versions, there are few inscriptions from the older period that provide a suitable basis for study.

I shall concentrate first and foremost on the Stentoften-Björketorp

group with its curse formula. I shall demonstrate that salient co-occurrence patterns can be found traceable in these runic texts, and hence that the notion of “style” is significant. Needless to say, this is a formulaic, written text, so we are dealing with the integration of spoken features, indicating an overlap between the spoken and written form (cf. Chafe 1982: 49–50). There are several reasons why the Stenstofen-Björketorp text offers a suitable case study.

1. Interactivity

First, we are dealing with an “interactive text” in the sense of Biber (1988: 12–30) as it moves between the first person *eka* ‘I’ (Stenstofen **felaheka** ‘I hide’, Björketorp **falahak** ‘I hid’) and the addressee who is mentioned in the third person *sā* ‘he’ (Stenstofen **sa þat bariutiþ**, Björketorp **sar þat barutr** ‘he who breaks this’). Thus, both antipodes are realised in the text (cf. Chafe 1982: 45–9). More specifically, the Blekinge curse provides a linguistic channel between these two groups where the imagined addressee plays a prominent role in the writing process. This leads us straight to the next point.

2. Audience design

Second, modern writing theory research strongly insists on the part played by the imagined audience in the process of writing (cf. Halliday 2002: 227). Allen Bell (1984) possibly overrates this factor, stating that the audience is the “organizing principle” of stylistic variation (cf. also Romaine and Traugott 1985 and Willemyns and Vandebussche 2006 from the view-point of historical sociolinguistics). Reverting to the Blekinge curse, the potential addressee must be regarded as *vargr í véum*, a wolf treading on sacred ground. He is a law-breaker who is excluded from the cultural memory of Stenstofen’s opening lines (Elena A. Melnikova, pers. com.), hence the emphatic adverb **uti** ‘outside’ in the Björketorp legend.² The noun **arageu** dat. sg. ‘perversion’, ‘unmanliness’ in the curse formula is another contextualisation clue (cf. ON *ergi* ‘baseness’, ‘unmanliness’). The inferior status and low prestige of the addressee lead one to expect lower-level stylistic features in these inscriptions.

² On Stenstofen’s introductory line see Schulte (2006b).

3. Strategy: the functional perspective

These two arguments are complemented by a third: every text constitutes a particular “message type” (see Halliday 2002: 226–60). In this respect style is subordinate to the textual function, which in the case in point is a kind of *preventative magic*. A clue to the text’s function is provided by the heading **uparabasba** in the Björketorp legend, irrespective of whether one prefers the rendering “ulykkesspådom” ‘prophecy of misfortune’ (Marstrander 1952: 147) or “Schadenprophezeiung” (Krause 1966: 216).

In this connexion, Halliday (2002: 235–6) distinguishes between “language as reflection” and “language as action”. In essence, the Blekinge curse formula represents the type “language as action”: it is a commissive speech act which threatens the imagined third person *sā* with destruction if he breaks the monument. Following Halliday (2002: 238), the nearer we get to the language-as-action end of the scale, the closer we are to spoken discourse and informal style. This again supports the principal claim that we are confronted with overlaps between oral and written form.

4. The oral basis of the “magic” formula

Another crucial argument needs to be adduced here. The performance of the initial ritual depends on the proper recitation of the formula where its fixation in writing plays a complementary role (cf. Düwel 1997: 28–9). The vital connexion of the “magic” formula with the actual speech act is stressed by David Frankfurter with respect to Egyptian and Greek rituals. His claim is

that the formulation of the spell directly reflects oral utterance – “I bind NN”; “Restrain NN!” – and that the preparation of the medium itself (a lead tablet) derives from gestures to render the victim “like” lead. Thus again, the ritual performance ... dominates the written spell; the written spell essentially “records” the ritual. These inscribed spells carry the implication that the initial ritual “speaks on” through the written word ... (Frankfurter 1994: 195)

A reflex of these archaic Greek and Egyptian rituals can be seen in “magical” runic inscriptions such as the Blekinge curse (see Düwel 1997: 29). Such runic curses share the underlying premise expressed by Frankfurter: the proper recitation of the original oral utterance is vital for the formula to take effect, hence the reliance on actual speech.

To sum up: these partly related observations make it plausible that oral

features and lower-level phonological rules have entered the systems of the Stenoftent-Björketorp inscriptions. Reverting to the issue of “style”, the particular linguistic choice in terms of “preferences” is highly context-sensitive, meaning that it is both strategic and proactive.³

Stylistic characteristics of curses

Before re-assessing the Blekinge formula in a stylistic perspective, let us evaluate the stylistic properties of curses more broadly. Cross-linguistically, curses display shortenings, elisions and haplogogies to a larger extent than other word material and text types. More than 60 years ago, Ernst Fraenkel (1939: 36) noticed that contractions and elisions were typical of Baltic curses: “Charakteristischerweise sind diese kürzeren Formantien besonders in Flüchen gebräuchlich.” Josef Svennung (1958), in a similar vein, identified far-reaching processes of contraction and shortening in forms of address, signalling close ties with oral speech and casual (also *allegro*) styles; see “abgeschliffene Anredeformen”, “Abkürzungen der Anrede”, and “Eile bei der Anrede” in the index to his work.

Further it should be noted that shortenings, ellipses and fragmentary utterances are characteristic of dramatic dialogue as well. As Anne Betten (1985: 269) remarks, “[b]ei der Analyse moderner Dramendialoge erweisen sich Verkürzungen und Wiederholungen als besonders beliebte und häufig gewählte Stilmittel.” Moreover, Margret Selting (1997) discusses ellipsis in terms of an “interactively relevant construction”. Recall that interactivity has already been identified as a prototypical property of oral speech.

These general observations lend support to the claim that runic curses can bear an imprint of oral styles. In particular, they may display linguistic features of what Wolfgang Dressler (1973; 1975) calls “*allegro style*” (see Schulte 2005; 2006a; also below). From a theoretical point of view, we may thus expect lower-level styles to be traceable in runic epigraphy. Let us therefore scrutinise the two parallel versions of the curse formula closely with this in mind.

---

³ Cf. Dittmar (1997: 226; his italics): “‘Gebrauchspräferenzen’ meint die sprachliche Wahl aus einer Menge gegebener Alternativen für bestimmte Ziele und Zwecke. ‘Stil’ ist somit Handlungszielen und -zwecken untergeordnet und teils *strategischer*, teils *habituellicher* Natur.”

The Blekinge curse formula as a test case: recurrent features of runic textures

In the following, the term “texture” refers to all structural aspects of “text” as an entity. If the evaluation of style relies on “recurrent features” in the sense of Beardsley (1981: 222), or “systematic co-occurrence patterns”, as outlined by Biber (1988; 1995), we have to look for systematic deviations in texts of certain length (cf. also Spencer and Gregory 1964). In the Blekinge group of inscriptions we find systematic variation explainable in terms of style between text A and text B below.

Two parallel versions of the Blekinge curse formula

A. Stentofthen stone (Blekinge, Sweden, AD c. 600–625) lines V–VI

V **hiderrunonofelahekahederaginoronor**

VI **heramalasararageuweladudsap̄atbariutip̄**

‘A row of brightness-runes I hide here, mighty runes.
Restless through baseness, (he suffers) an insidious death,
the one who breaks this.’

B. Björketorp stone (Blekinge, Sweden, AD c. 625–50) lines I–VI

I **haidrrunoronu**

II **falahakhaiderag**

III **inarunararageu**

IV **haeramalausr**

V **utiarweladaude**

VI **sarpatbarutr**

‘A row of brightness-runes I hid here, mighty runes.
Through baseness restless, outside is prone to an insidious death,
the one who breaks this.’

These two parallel texts exhibit systematic variation. As well as consistent spelling divergences, A and B contain different grammatical and morpho-syntactic structures. Thus, Robert Nedoma (2005: 171) allows for the possibility of two different modes of realising the formula, viz. “zwei verschiedene Formulierungsverfahren ... mit Verschiedenheiten der Textkonstitution”. Let us primarily focus on the sequences that are missing in the Stentofthen text, viz. **utiar** (Björk. V, runes 1–5) and **-r** (Björk. VI, rune 3). Furthermore, note **runono** (Stent. V, 6–11) in relation to **runoronu** (Björk. I, 6–13), as well as **weladudsa** (Stent. VI, 18–26) in relation to **weladaude#sar** (Björk. V, 6–14 and VI, 1–3).

The relationship between Stentofthen and Björketorp

As Ottar Grønvik (1996: 157) notes, the scholarly judgement about the relationship between text A (Stentofthen) and text B (Björketorp) is largely based on Krause (1966: 217) who considered A a corrupt copy of B with several inadvertent omissions of individual runes and sequences. The general faith in B is also shared by Antonsen (2002: 307), who states that “Stentofthen’s ...**no** [in **runono**] must be a writing error in which the first two runes were inadvertently omitted”. Recent research by Thorgunn Snædal (1997) and Jóhanna Barðdal (1998) ignores the Stentofthen inscription entirely, an omission which allows the authors to reach far-fetched conclusions – concerning the sequence **utiAR**, for example (for criticism see Nedoma 2005: 182; Schulte 2006a: 129; 2006b: 406; Barnes forthcoming).

There are two fundamental reasons why Krause’s general conclusion cannot be correct.⁴ Text A turns out to be more archaic than B, such that A and B must represent independent versions of one and the same orally transmitted formula. In any case, A cannot be a direct (and hence corrupt) copy of B. Consider, for example, the A-forms **bariutijþ**, **felaheka**, **heramalasar** as opposed to the B-forms **barutr**, **falahak**, **haeramalaustr**. None of the sequences missing from text A represent content words, which as such would have a modifying function seen from a lexical-semantic perspective. Rather, we are dealing with semantically void function words such as the copula **AR** (ON *es, er*).

A systematic comparison between text A and B shows that the “omissions” in A either affect a CV-speech syllable at a word boundary (**runono** as opposed to **runoronu** ‘a row of runes’)⁵, or the semantically empty class of function words (**uti-AR** ‘outside is’, ON *úti er*, i.e., a local deixis followed by an auxiliary verb; **SA-R** ‘he who’, ON *sá er*, i.e., a double pronoun consisting of a demonstrative base plus a clitic relative as opposed to a single pronoun **SA**). For detailed discussion, see Schulte (2006a). The problematic sequence yet to be evaluated is **weladudsa** (Stent. VI, 18–26) in relation to **weladaude#sar** (Björk. V, 6–14 and VI, 1–3).

⁴ See, for instance, the allegedly endless form **-dud** in the Stentofthen sequence **weladudsa**, which will be discussed in the following. Aware of this methodological one-sidedness, Düwel (2004: 136–7) raises the issue of “contradictory linguistic forms”.

⁵ Runic **ronu** is attested as Modern Icel. *runa* f. ‘(connected) row’ ‘connected speech’; see Krause (1969: 97); also Ásgeir Blöndal Magnússon (1995: s.v. *runa*¹).

External sandhi phenomena

This leads us to the assessment of sandhi phenomena in runic inscriptions. So far, the sequence **weladudsa** has received no satisfactory explanation. In a recent article, Robert Nedoma addressed the issue and concluded (2005: 172):

Eine rundum zufriedenstellende Interpretation der korrespondierenden Sequenzen **weladudsa** STENTOFTEN ~ **utiarweladaude** || **sar** BjÖRKETORP steht jedenfalls noch aus, sodaß die Zeugniskraft für die Flexionsmorphologie des Stätürnordischen nicht allzu groß ist.

Before arriving at this rather pessimistic conclusion, Nedoma dismissed both Antonsen's and Syrett's analogical explanation of an endingless form **-dud** (2005: 171–2, 182; see Syrett 1994: 151; Antonsen 2002: 311). For reasons of space, these attempts to get to grips with the sequence **weladudsa** will not be dealt with in detail here (for discussion, see Schulte 2006a with references).

In theory, the simplification of the final cluster [-ðs#] to [-ðð#] or [-ð(:)#] in **weladud#** (< gen. sg. **-daup̄as*) could be compared to related phenomena in certain German dialects discussed by Harnisch (1995; 1998). He mentions two similar phonological rules in Bavarian (Harnisch 1995: 84): [Phonological Rule 5: the progressive assimilation of fricatives] “Der dentale Reibelaut [s] wird an einen vor ihm stehenden palato-alveolaren Reibelaut [ʃ] assimiliert” [vri:f+s] > [vri:fʃ] (cf. standard German *frisches* ‘fresh’ (strong nom. n. sg.), and [Phonological Rule 7: de-gemination] “Geminaten werden vereinfacht” [vri:fʃ] > [vri:f]. The Stentoften form **weladud** could thus be accounted for by a corresponding rule of progressive assimilation [-ð+s#] > [-ðð:#] > [-ð#]. But as far as I can see, there is no evidence for the existence of this kind of assimilation rule between fortis and lenis in Old Norse dialects (cf. in particular ON *daud̄-r* ‘death’, gen. sg. *daud̄-s*).

Recall that Krause (1966: 216) placed full reliance on Björketorp, reckoning with inadvertent omission of the desinence in **-dud**: “Auslassung der Endung in der Schreibung von St[entoften]”. In my view, none of the above-mentioned explanations are credible. Rather, the A-sequence **weladudsa** is explicable in terms of phonotactic simplification based on casual speech styles. The single **s** for expected [-ss-] or [-s:-] reflects the removal of juncture in connected speech between the two words **weladuds** (gen. sg.) and **sa** (dem. pron.).

As already argued, external sandhi is crucial here because of the immediately following alveolar [s] of the demonstrative pronoun **sa**. Due to

the loss of juncture, the difficult phonotactic sequence of three fricatives *[-ðs#s-] is simplified to [-ðs(:)-], hence the single **s** in **weladudsa**. Investigation of sandhi phenomena in Viking-Age inscriptions lends support to this view (see below). We may compare the Stentoft sequence with the regular double spelling **ss** for [-s#s-] in line II of the Vetteland stone (Rogaland, Norway, AD c. 350). Its **magozminasstaina** ‘my son’s stone [acc.]’ represents standard (i.e. lento) phonology and retains juncture.

It is obvious that the phonotactic simplification in Stentoft is favoured by particular styles which are close to vernacular speech. The expected standard (i.e. lento) representation of the sequence **weladudsa** in accordance with the evidence of Vetteland would be ***weladuds#sa** reflecting Early Runic **wesla-dauþas#sa(ː)* (cf. Williams 2001: 510).

It is noteworthy that this interpretation of the sequence **-dudsa** indicates a syncopated short form in the otherwise unsyncopated text of the Stentoft curse formula (cf. **felaheka**, **heramalasar**, **bariutip**). This makes it clear that, contrary to Braunmüller (forthcoming), traces of actual speech (including traces of more informal styles) are indeed to be found in runic inscriptions of the transitional period. Such traces do, though, become commoner later, indicating greater spontaneity and informality in runic writing.

Further evidence in Viking-Age inscriptions

In a study of runic orthography, Svante Lagman (1989: 29–35) identified irregular (i.e., non-standard) spellings in Swedish Viking-Age inscriptions as having a number of causes, few of which could be interpreted as genuine writing errors. In his wake, several authors (e.g. Williams 1990; 1994; Meijer 1995; and Larsson 2002: 14) stress that runic orthography is in general remarkably consistent and that runographers base their spellings on the analysis of sound.

One of the deviations noticed by Lagman (1989: 31) concerns the omission of runes in external sandhi position, e.g. **honsalukups** for *hans sálu ok guðs* ‘[God help] his soul and God’s [mother]’, or **puri:rispi** for *ÞóriR ræisti* ‘ÞoriR raised’ (for parallel evidence from Runic Danish, see Makaev 1996: 67–8). In Lagman’s view, this constitutes a norm in runic writing: “En runa sätts inte ut vid yttre sandhi, en företeelse som också betraktas som norm” ‘One rune is omitted in external sandhi position, a phenomenon also regarded as the norm’ (Lagman 1989: 31).

The first type of sequence is thoroughly investigated by Thompson

(1975: 47–70), who reckons with an interplay between speech and writing:

To be sure, a number of orthographic variations do reflect linguistic differences and at the same time provide criteria for runographic analysis. (Thompson 1975: 50)

Thompson's focus rests on the loss of initial *h* in Swedish dialects, but he concludes that "most other variation in the inscriptions [including sandhi; M.S.] can be considered orthographic" (Thompson 1975: 52 with note 16). However, assimilations across word boundaries indicate that we are in fact dealing with a speech-related phenomenon.

The second example mentioned above is problematic as it may presuppose a weak masculine name form *Póri*, oblique case *Póra*. A more reliable example is ÖG 155 Sylten **purfriþ risti** [...]; cf. Runic Swedish *-fredr* masc.: *-friðr* fem. (Peterson 1981: 19–24, also 2007: 230).⁶ Earlier works argued for dissimilative processes to avoid to *r*-s in cases such as *-(f)riðr*, *-gærðr* and *-þruðr* (see Peterson 1981: 67 with older literature).

I will adduce some further examples such as Ög 189 Bo **bruþsin**, and Ög 234 Stenby kyrka **buruþusin** both for **bröþur sinn* (ON *bróður sinn* acc. sg.), and ÖG 180 Gamalkils kyrka **faþusin** for **faþur sinn* (ON *faður sinn* acc. sg.). In his *Altschwedische Grammatik*, Adolf Noreen explicitly mentioned such truncated forms of *r*-stem nouns. But note that we are dealing with etymological *-r* (not *-R*) here (cf. the discussion on non-etymological *R* in Larsson 2002: 134–5):

Unmittelbar vor einem mit *s*- anlautenden worte kann das *R* [sic] nach §251 schwinden, was die auffallende (5 oder 6 mal belegte) form *faþu (sin)* schafft. (Noreen 1904: §438.4 note 9)

The runic examples above show not only single spellings for double (long) consonants, e.g. **s** = [-s:-] from /-s#s-/, but also assimilations across boundaries, e.g. **s** = [-s:-] from /-r#s-/, **k** = [-k:-] from /-k#g-/, **r** = [-r:-] from /-R#r-/, and **u** = [-ɔ:-] or [-o:-] from /-u#ɔ-/ or /-u#o-/. (The exact phonetic value in this last case is hard to determine.)⁷

⁶ In her dissertation on the inflection of women's names in Old Swedish, Lena Peterson (1981: 142) notes the uncertainty of gender in this case: "I det sistnämnda [ÖG 155 nom. **purfriþ**; M.S.] är genus osäkert" (cf. also Peterson 1981: 20, 24). But this does not affect our sandhi analysis since we have the nom. marker NGmc. *-R* (Gmc. *-z*) in both cases (cf. Runic Swedish *-fredr* masc. vs. *-friðr* fem.).

⁷ On spelling variants of weakly stressed Gmc. **auk* (ON *ok*) in Runic Swedish see Kreutzer (1995) and Schulte (1998: 129–32).

Unfortunately, sandhi phenomena are widely ignored in runological research, and non-etymological spellings are rarely ascribed to this factor. For instance, Patrik Larsson (2002: 134–7), in discussing unetymological uses of the *yr*-rune does not even mention this option. Such assimilations across word boundaries are a feature of everyday speech (on spoken Icelandic see Margrét Pálsdóttir 1992: 44–53 “Eðlileg brottföll og samlaganir”; Kristján Árnason 2005: 418–24 “Óskýrmæli, talhraði og stíll”; on spoken English cf. Shockey 2003: 123). In a framework of fast speech phonology, these instances presuppose the loss of juncture due to (less formal) allegro rules. According to Wolfgang Dressler (1974; 1975), pauses vanish in allegro styles, and processes extend over boundaries (cf. assimilations and migratory processes), i.e., the units of programming are longer (cf. Shockey 2003). Needless to say, the occurrence of these forms in the epigraphic material assures their phonological status.

Conclusion

In this paper, the two versions of the Blekinge curse formula were re-evaluated from a text-stylistic perspective. It was argued that the formula had been altered in the course of oral transmission. Thus in contrast to the view of Krause (1966) and his followers, the two extant texts, Stentoften and Björketorp, are regarded as independent versions reflecting different styles – or at least features of different styles. In particular, Stentoften’s style was identified as elliptical and almost fragmentary in comparison with Björketorp’s fuller wording. The Björketorp version contains both expletives (i.e. function words like the copula and the relative particle) and a reinforcing element (viz. the sentence adverb **uti**). Stylistic divergences are also traceable on the sentence level where Stentoften reveals elements of casual style, i.e. fast speech rules: **runono** as opposed to **runorono** – a speech-based omission which is related to haplogy – and, most importantly, **weladudsa** as compared with **weladaude#sar**. Processes of connected speech were thus shown to be central to a proper understanding of differences between the two sequences.

Finally, it may be suggested that Stentoften’s archaic text is more effective from a dramatic perspective than the modernised, fuller version of Björketorp. This leads us to an assessment of style in a diachronic perspective (on the historical dimension of stylistic change, see Lerchner

1995). Not only do Stentoften and Björketorp represent two distinct linguistic stages, they also reflect different stylistic modes of expression: an older minimalistic mode versus a younger, more explicit one. This historical perspective is corroborated by the general trend towards longer, less condensed texts in the later phase of the older runic period culminating in the Eggja inscription. At the same time the stylistic change that has been identified testifies to the runographer's need to reinforce the old "magic" formula in a period of on-going linguistic change and syncope.

In a broader perspective, the situation seen here reflects the inherent variability of language, which can be observed in runic inscriptions just as in non-runic texts. As shown by Halliday (1987; 2002) and Biber (1988; 1995), textual relationships are by no means uni-dimensional, and this holds for runic inscriptions as well. If the Stentoften-Björketorp formula makes a good case, which I think it does, there is every reason to investigate "style" as a textual dimension in runic writing more widely.

Bibliography

- Allén, Sture 1965. *Grafematisk analys som grundval för textedering med särskild hänsyn till Johan Ekeblads brev till brodern Claes Ekeblad 1639–1655*. Göteborg.
- Antonsen, Elmer H. 2002. *Runes and Germanic Linguistics*. Berlin.
- Arnaud, René 1984. "Quelques observations quantitatives 'en temps réel' sur un changement: L'accroissement d'emploi de la forme progressive dans la première moitié du XIXe siècle." *Actes du congrès de Poitiers : XXe congrès de la SAES, 1980*. Paris, pp. 67–75.
- Ásgeir Blöndal Magnússon 1995. *Íslensk orðsifjabók* (3rd ed.). Reykjavík.
- Barðdal, Jóhanna 1998. "Björketorpstenens 'utiAR weladaude'." *Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift 1998*, pp. 7–16.
- Barnes, Michael forthcoming. "Phonological and graphological aspects of the transitional inscriptions." J.O. Askedal, J.E. Knirk and H. Bjorvand (eds.), *Zentrale Probleme bei der Erforschung der älteren Runen. Akten einer internationalen Tagung an der Norwegischen Akademie der Wissenschaften, Oslo, 3.–4. September 2004*. Frankfurt.
- Beardsley, Monroe 1981. *Aesthetics. Problems in the Philosophy of Criticism* (2nd ed.). Indianapolis.
- Bell, Allen 1984. "Language style as audience design." *Language in Society* 13, pp. 145–204.
- Betten, Anne 1985. "Formen fragmentarischer Gesprächsausserungen in simulierter gesprochener Sprache. Versuch einer stilistischen Unterscheidung." R.

- Meyer-Hermann and H. Rieser (eds.), *Ellipsen und fragmentarische Ausdrücke* 2. Tübingen, pp. 269–94.
- Biber, Douglas 1988. *Variation across Speech and Writing*. Cambridge.
- Biber, Douglas 1995. *Dimensions of Register Variation. A Cross-Linguistic Comparison*. Cambridge.
- Braunmüller, Kurt 2004a. “Romersk indflydelse på de ældre nordiske runeindskrifter?” L. Elmevik (ed.), *Språkhistoria och flerspråklighet. Föredragen vid ett internationellt symposium i Uppsala 17–19 januari 2003*. Uppsala, pp. 63–78.
- Braunmüller, Kurt 2004b. “Zum Einfluss des Lateinischen auf die ältesten Runeninschriften.” O. Bandle, J. Glauser and S. Würth (eds.), *Verschränkung der Kulturen. Der Sprach- und Literaturaustausch zwischen Skandinavien und den deutschsprachigen Ländern*. Tübingen, pp. 23–50.
- Braunmüller, Kurt forthcoming. “The inscriptions of the older futhark: imaging actual speech or a certain type of text?” P. Poussa and P. Ambrosiani (eds.), *The Futhark and the Fur Trade. Proceedings of an International Workshop Held in Umeå, September 14–16, 2005*.
- Brown, Penelope, and Fraser, Colin 1979. “Speech as a marker of situation.” K.R. Scherer and H. Giles (eds.), *Social Markers in Speech*. Cambridge, pp. 33–62.
- Chafe, Wallace L. 1982. “Integration and involvement in speaking, writing, and oral literature.” D. Tannen (ed.), *Spoken and Written Language. Exploring Orality and Literacy*. Norwood, New Jersey, pp. 35–53.
- Coulmas, Florian 2003. *Writing Systems. An Introduction to their Linguistic Analysis*. Cambridge.
- Dees, Anthony 1971. *Etude sur l'évolution des démonstratifs en ancien et en moyen français*. Groningen.
- Dittmar, Norbert 1997. *Grundlagen der Soziolinguistik. Ein Arbeitsbuch mit Aufgaben*. Tübingen.
- Dressler, Wolfgang U. 1973. “Pour une stylistique phonologique du latin à propos des styles négligents d'une langue morte.” *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 68, pp. 129–45.
- Dressler, Wolfgang U. 1974. “Desaktivierung und phonologische Nachlässigkeit.” *Wiener linguistische Gazette* 6, pp. 20–8.
- Dressler, Wolfgang U. 1975. “Methodisches zu Allegro-Regeln. [Mit] Diskussion.” W.U. Dressler and F.V. Mareš (eds.), *Phonologica* 1972. München, pp. 219–34.
- Dürscheid, Christa 2004. *Einführung in die Schriftlinguistik* (2nd ed). Wiesbaden.
- Düwel, Klaus 1997. “Magische Runenzeichen und magische Runeninschriften.” S. Nyström (ed.), *Runor och ABC. Elva föreläsningar från ett symposium i Stockholm våren 1995*. Stockholm, pp. 23–42.
- Düwel, Klaus 2004. “Runic.” B. Murdoch and M. Read (eds.), *Early Germanic Literature and Culture*. Rochester, New York, pp. 121–47.
- Fraenkel, Ernst 1939. “Etymologisches und Syntaktisches. I. Zur Verkürzung von Fluchausdrücken, Begrüßungsformeln, Verwandtschaftsbezeichnungen und zusammengesetzten Zahlwörtern im Baltischen.” *Revue des Études Indo-Européennes* 2, pp. 34–46.

- Frankfurter, David 1994. "The magic of writing and the writing of magic. The power of the word in Egyptian and Greek traditions." *Helios* 21, pp. 189–211.
- Grønvik, Ottar 1996. *Fra Vimose til Ødemotland. Nye studier over runeinnskrifter fra førkristen tid i Norden*. Oslo.
- Halliday, Michael A.K. 1987. "Spoken and written modes of meaning." R. Horowitz and S.J. Samuels (eds.), *Comprehending Oral and Written Language*. San Diego, California, pp. 55–82.
- Halliday, Michael A.K. 2002. *On Grammar. Collected Works of M.A.K. Halliday* 1. London.
- Harnisch, Rüdiger 1995. "Fortis und Lenis im Bairischen – Naturaliter." R. Harnisch et al. (eds.), *Im Gefüge der Sprachen. Studien zu System und Soziologie der Dialekte. Festschrift für Robert Hinderling zum 60. Geburtstag*. Stuttgart, pp. 69–93.
- Harnisch, Rüdiger 1998. "Zum Zusammenspiel von Auslautkonsonanz und Stammsilbenvokalismus beim Verb. Südthüringisch/Hochdeutsch kontrastiv." *Germanistische Linguistik* 141–2, pp. 61–76.
- Hermerén, Göran 1983. "Stilbegreppens logik." *Om Stilforskning. Föredrag och diskussionsinlägg vid Vitterhetsakademiens symposium 16–18 november 1982*. Stockholm, pp. 187–216.
- Hymes, Dell H. 1974. *Foundations in Sociolinguistics*. Philadelphia.
- Krause, Wolfgang 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark* (2 vols). Göttingen.
- Krause, Wolfgang 1969. "Zur Herkunft von finn. *runo* 'Lied'." *Finnisch-ugrische Forschungen* 37, pp. 91–7.
- Kristján Árnason 2005. *Íslensk Tunga. I. Bindi. Hljóð. Handbók um hljóðfræði og hljóðkerfisfræði*. Reykjavík.
- Kreutzer, Gert 1995. "Zur Kopula *ok* in den Runeninschriften Skandinaviens." *NOWELE* 26, pp. 125–48.
- Labov, William 1994. *Principles of Linguistic Change* 1. *Internal Factors*. Oxford.
- Lagman, Svante 1989. "Till försvar för runristarnas ortografi." *Projektet: De vikingtida runinskrifternas kronologi. En presentation och några forskningsresultat*. Uppsala, pp. 27–37.
- Larsson, Patrik 2002. *Yrrunan. Användning och ljudvärde i nordiska runinskrifter*. Uppsala.
- Lerchner, Gotthard 1995. "Stilwandel." G. Stickel (ed.), *Stilfragen. Institut für deutsche Sprache, Jahrbuch 1994*. Berlin, pp. 94–114.
- Makaev, Ènver A. 1996. *The Language of the Oldest Runic Inscriptions. A Linguistic and Historical-Philological Analysis* (transl. by J. Meredig). Stockholm.
- Margrét Pálsdóttir 1992. *Talað mál*. Reykjavík.
- Marstrander, Carl J.S. 1952. "De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet. Skrift og språk i folkevandringstiden." *Viking* 16, pp. 1–277.
- Mathesius, Vilém 1964 [1911]. "On the potentiality of the phenomena of language." J. Vachek (ed.), *A Prague School Reader in Linguistics*. Bloomington, Indiana, pp. 1–32.
- Meijer, Jan 1995. "Metathesis in Viking Age runic inscriptions." *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 41, pp. 29–36.

- Nedoma, Robert 2005. "Urnordisch -a im Nominativ Singularis der maskulinen n-Stämme." *NOWELE* 46/47, pp. 155–91.
- Noreen, Adolf 1904. *Altnordische Grammatik II. Altschwedische Grammatik*. Halle.
- ÖG = Brate, Erik 1911. *Östergötlands runinskrifter*. Stockholm.
- Peterson, Lena 1981. *Kvinnonamnens böjning i fornsvenskan. De ursprungligen starkt böjda namnen*. Uppsala.
- Peterson, Lena 2007. *Nordiskt runnamnslexikon*. 5th ed. Uppsala.
- Romaine, Suzanne, and Traugott, Elizabeth Closs 1985. "Some questions for the definition of 'style' in historical sociolinguistics." *Folia linguistica historica* 6, pp. 7–39.
- Schulte, Michael 1998. *Grundfragen der Umlautphonemisierung. Eine strukturelle Analyse des nordgermanischen i/j-Umlauts unter Berücksichtigung der älteren Runeninschriften*. Berlin.
- Schulte, Michael 2005. "Die lateinisch-altrunische Kontakthypothese im Lichte der sprachhistorischen Evidenz." *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 127, pp. 161–82.
- Schulte, Michael 2006a. "Oral traces in runic epigraphy: evidence from older and younger inscriptions." *Journal of Germanic Linguistics* 18, pp. 117–51.
- Schulte, Michael 2006b. "Ein kritischer Kommentar zum Erkenntnisstand der Blekinger Inschriften." *Zeitschrift für deutsches Altertum* 135, pp. 399–412.
- Schulte, Michael forthcoming. "Der Problembereich der Übergangsinschriften im Lichte neuerer Forschungsbeiträge." J.O. Askedal, J.E. Knirk and H. Bjorvand (eds.), *Zentrale Probleme bei der Erforschung der älteren Runen. Akten einer internationalen Tagung an der Norwegischen Akademie der Wissenschaften, Oslo, 3.–4. September 2004*. Frankfurt.
- Selting, Margret 1997. "Sogenannte Ellipsen als interaktiv relevante Konstruktion? Ein neuer Versuch über die Reichweite und Grenzen des Ellipsenbegriffs für die Analyse gesprochener Sprache in der konversationellen Interaktion." P. Schlobinski (ed.), *Syntax des gesprochenen Deutsch*. Opladen, pp. 117–56.
- Shockey, Linda 2003. *Sound Patterns of Spoken English*. Oxford.
- Spencer, John, and Gregory, Michael 1964. "An approach to the study of style." J. Spencer (ed.), *Linguistics and Style*. London, pp. 57–105.
- Svennung, Josef 1958. *Anredeformen. Vergleichende Forschungen zur indirekten Anrede in der dritten Person und zum Nominativ für den Vokativ*. Uppsala.
- Syrett, Martin 1994. *The Unaccented Vowels of Proto-Norse*. Odense.
- Snædal, Thorgunn 1997. "Björketorpsstenens runinskrift." Staffan Nyström (ed.), *Runor och ABC. Elva föreläsningar från ett symposium i Stockholm våren 1995*. Stockholm, pp. 149–164.
- Thompson, Claiborne W. 1975. *Studies in Upplandic runography*. Austin, Texas.
- Wackernagel, Wilhelm 1873. *Poetik, Rhetorik und Stilistik*. Akademische Vorlesungen (ed. L. Sieber). Halle.
- Willemyns, Roland and Wim Vandenbussche 2006, "Historical sociolinguistics: Coming of Age?" *Sociolinguistica* 20, pp. 146–65.
- Williams, Henrik 1990. *Åsrunan. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter*. Uppsala.

- Williams, Henrik 1994. "The non-representation of nasals before obstruents." J. Knirk (ed.), *Proceedings of the Third International Symposium on Runes and Runic Inscriptions, Grindaheim, Norway, 8–12 August 1990*. Uppsala, pp. 217–222.
- Williams, Henrik 2001. "Lister: § 2. Runological." H. Beck et al. (eds.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* (2nd ed.) 18. Berlin, pp. 509–12.

ELDAR HEIDE

Viking, week, and Widsith. A reply to Harald Bjorvand

In *ANF* 2005 (cf. 2006) I pointed out that Old Norse (ON) *viking* f. and *vikingr* m. belong to the same root as ON *vika* f. ‘sea mile’, originally ‘the distance between two shifts of rowers’ (from the root **weik-* / **wik-*, as in the Proto-Germanic [PG] verb **wīkan* ‘to recede’). I also pointed out phonological evidence that the word “Viking” existed in the Anglo-Frisian protolanguage, possibly as early as in the 4th century, i.e. in the pre-sail era. Based on this I argued that **wīkingō* > ON *viking* f. ‘warlike sea journey’ originally meant ‘sea journey characterised by shifting of rowers’ and that **wīkingaz* > ON *vikingr* m. originally meant ‘participant on sea journey characterised by shifting of rowers’.¹ Bjorvand (2007: 1305) rejects this etymology as “unacceptable” but regrettably does not

---

¹ Several people have arrived at the same essential idea independently: Westerdahl i.a. 1979 and 1995: 44–45, Daggfeldt 1983, Jon Godal and I (Heide 2005). – Andersson (2007) supports this etymology. Hellberg (2008) rejects it although he does not come up with major objections, except Bjorvand’s objection 2. below. – The <v> of ON *viking(r)* etc. was pronounced /w/. Modern English *Viking* is a late loanword from ON.

Heide, E., post-doctoral fellow, Centre of Medieval Studies, University of Bergen. “Viking, week, and Widsith. A reply to Harald Bjorvand”, *ANF* 123 (2008), pp. 23–28.

Abstract: This paper discusses objections to the etymology promoted by Heide in *ANF* 2005: Old Norse *viking* f. and *vikingr* m. belong to the same root as *vika* f. ‘sea mile’, originally ‘the distance between two shifts of rowers’; *viking* f. originally meant ‘sea journey characterised by shifting of rowers’, and *vikingr* m. originally meant ‘participant on sea journey characterised by shifting of rowers’. The objections are that there is no connection between ON *vika* f. ‘sea mile’ and the shifting of rowers and that the oldest attested meaning of the word “Viking” is ‘a name of a people’, in Old English. Therefore “Viking”, after all, originally must have meant ‘person from *Vik(in)*’ (the Norwegian Skagerak coast) because otherwise the people name is inexplicable. To support the rower shifting etymology of *vika* ‘sea mile’ Heide argues that both this word and the identical ON *vika* / PG **wīkōn* ‘week’ originally meant ‘a rotation of people relieving each other successively’ (e.g. rowers and week-gods). The people name probably simply refers to ‘the Scandinavians’, Heide argues. The only pre Viking-Age attestation of the word “Viking” has the meaning ‘seafarer’ (or ‘pirate’), in Old English.

Keywords: viking, week, etymology, rowing, Widsith, Old English, Old Norse.

give the objections.² I have encouraged him to publish them but in vain. Therefore I have formulated Bjorvand's objections myself, based upon two hasty e-mails from him (June 11 and 12 2008) and his latest articles on "Viking" and "week" (2007: 1234, 1305). Bjorvand has two decisive objections:

1. There is no basis for the claim that Old Norse *vika* f. 'sea mile' originally meant 'the distance between shifting of rowers'. Accordingly there is no basis for the rower shifting etymology ("helt ubegrunnet").
2. The oldest attested meaning of the word "Viking" is 'a name of a people' (in the plural, *wicingas*, alongside with Huns, Danes etc.; in the Old English poem *Widsith*). (Therefore "Viking" originally meant 'person from *Vik(in)* [the Norwegian Skagerak coast]' because this is the only possible explanation of a people name **wikingaz*). The meaning '(warlike) seafarer' is later in the sources.

1. I agree with Bjorvand that nobody has demonstrated that ON *vika* 'sea mile' originally meant 'the distance between shifting of rowers'. This has, however, been accepted by everybody (including Bjorvand [2000: 993], until he now rejects it because of my 2005 article) and I believe that it is possible to make such a demonstration. These statements should be the starting-points:

- a. We must find an etymology that covers both ON *vika* 'week' and the other Germanic forms of this word; ON *vika* 'sea mile', Gothic *wikō* 'a turn (to perform duty)' or 'order', and Old English *wice* 'an office, a duty, function' – because they all reflect the PG feminine **wikōn*.
- b. Because we are dealing with a common Germanic word (**wikōn*) the etymology must be based upon the common Germanic meaning of the root **weik-* / **wik-* that can be derived from comparison of the Germanic languages, i.e.: 'to recede, turn to the side, give way, yield'. (Bjorvand's explanation [2007: 1234] of ON *vika* f. as originally 'movement, course, progress' is based upon a meaning only attested in ON.)

First I have to discuss Gothic *wikō* and OE *wice*. The latter is usually spelled with a long *ī* (**wīce*, **wice*) in the dictionaries (e. g. Bosworth and Toller 1898: 1214) but without apparent reason. Vowel length is not

² Unfortunately this is rather typical of Bjorvand's (and Lindeman's) writings. Anderson has a completely different approach to the scholarly discussion. In *ANF* 2007 he presents, in a clear and constructive way, objections to my 2006 article about the etymology of *Rus* 'eastern Viking'. I accept his objections. There is no need to assume that **Rōtsi* > *Rus* is borrowed from the first part of compounds like *rōpskarlar* with an original meaning 'men of rowing'.

marked in the manuscripts so it can only be known from later reflexions and comparison with other languages. But neither indicate an OE form *wīce. The reason for this reconstruction may be the long vowel of the root from which the word is derived – **weik-* / **wīk-* – but this shows nothing because ON *vika* f., which has a short vowel, is derived from the same root. In addition the similar meanings of OE *wice* and Gothic *wikō* indicate that they are the same word. If so, this OE *wice* is the same word as the OE word meaning ‘week’, which is spelled the same in the manuscripts. – Gothic *wikō* is attested once, in Luke 1,8 in Wulfila’s translation of the New Testament. The passage tells of an incident where Zechariah was serving as a priest “in wikon kunjis seinis” (Streitberg 1965: 85. *Wikōn* = dative singular). *Wikō* is a translation of the Greek *táxis*, which i.a. means “an arranging”, “an order”, and “a post or place in the line of battle” (Liddell and Scott 1871: 691). The cited Gothic passage is in some (modern) Bible editions translated as ‘in the *order* of his group’ (Zechariah’s place in the order within the group); in others as ‘when it was his group’s *turn* (to perform duty)’ (see <http://www.biblegateway.com/>). In any way *wikō* refers to a rotation of people relieving each other successively. The Old English meaning of *wice* ‘an office, a duty, function’ can be seen as a development of this (as has been pointed out by Torp and others) because when it is one’s turn in the rotation one is on duty / in office. This is supported by the fact that in some Bible editions the mentioned passage is translated: ‘... when Zechariah’s division was on *duty*’ (and the like, <http://www.biblegateway.com/>). The meaning ‘week’ of PG *wikōn, which has no accepted etymology (except that it is derived from the root **weik-* / **wīk-*, as in the verb *wīkan), can be explained in the same way if we conceive of a week as a rotation of gods “in office” one day each then “relieving” each other (Wessén 1914: 179). Tuesday is ‘*Teiwaz’s day’, Wednesday ‘*Wōþanaz’s day’, Thursday ‘*Punaraz’s day’, and so on. We are not used to conceiving of the names of the days literally like this but for those who translated them from Latin in the early centuries AD this probably was different. When a new compound is formed the meaning of the compound of course is literal, and there probably was a habit of thinking about the gods behind the names in the Gallo-Roman culture from which the names were borrowed / translated. In the north-western areas of the late Roman Empire there was a popular astrological cult of the seven week-gods, who were often depicted together in a “week cycle” around an altar-pillar (ibid: 173 ff.). – In Gothic the meaning ‘week’ of *wikō* is not attested. In this meaning Wulfila uses the Greek word, *sabbato* (ibid: 172). Accordingly Germanic

*wikōn existed before the importation of the concept of “week”. We can assume that its meaning was ‘rotation’, as in Gothic *wikō* and behind OE *wice*. This meaning fits perfect with the traditional explanation of ON *vika* ‘sea mile’, i.e. ‘the distance between two shifts of rowers’. In all these cases there is a group of people relieving each other successively. This meaning also fits with the common Germanic meaning of the root **wiek-* / **wik-*: ‘to recede, turn to the side, give way, yield’ because the essence of *wikōn ‘rotation’ is the situation where the person on duty steps aside for the person relieving him. Probably the original meaning of *wikōn was ‘receding’ and the meaning ‘rotation’ was developed from it. This may be compared to the development from **wiek-* / **wik-*’s meaning ‘recede’ to the derivation **wihsala-* ‘(ex)change’ (cf. Old High German *wehsal* and ON *víxl*). When we see all this in connection there cannot be much doubt that ON *vika* ‘sea mile’ really refers to the distance between two shifts of rowers. This basis for the rower shifting etymology of “Viking” should therefore be secure.

2. Then I turn to the question of the earliest attested use of the word “Viking”, which Hellberg (2008), too, considers crucial, reasoning the same way as Bjorvand. It seems that the basis for Bjorvand’s and Hellberg’s view does not stand a closer examination. In Old English *wīcing* has two meanings: i. ‘a pirate, sea-robber’, ii. ‘a Northman’ (Bosworth and Toller 1898: 1214). In passages dealing with English affairs the latter meaning seems to be the most common, to judge from Bosworth and Toller. *Wīcingas* in the meaning ‘a name of a people’ in Widsith can most easily be taken as an example of this usage: *Wīcingas* are the Scandinavian people in general, just like in other Old English sources. (They do not usually distinguish between different Scandinavian peoples or tribes.) This is not contradicted by the fact that the clearest Widsith passage (lines 57–64, Malone 1962: 24) mentions other Scandinavian peoples or tribes as well – *Swēon*, *Gēatas*, *Dene*. There is more overlapping in the passage; it mentions both *Dene* ‘Danes’, and *Sūþdene* ‘South Danes’ and *Venlas* ‘people from Vendsyssel in Jutland’. An overlapping “Swedes”, “Danes”, *gōtar* and “Scandinavians” should be no more problematic. – The idea that *wīcingas* in Widsith does not simply mean ‘the Scandinavians’ seems to rely on an assumption that the poem reflects an era before the Viking-Age. But this is a hard claim to make. The Exeter book, which is the only surviving manuscript of Widsith, dates from the end of the 10th century (Malone 1962: 15). Of course most of the manuscript reflects earlier stages that are lost to us and versions of Widsith may have

existed before the Viking Age. But the Widsith that we possess cannot straight forward be taken as evidence of the usage of individual words before the Viking Age, two centuries or more before the date of the manuscript. Widsith mentions *wīcingas* among Migration Period peoples but this does not tell us that *wīcingas* was a Migration Period people (cf. Israelites, Egyptians, Indians, and others in the same poem). The mentioning of *wīcingas* as a people that has to be driven away (line 47) fits Viking Age England. – Which meaning of *wīcing* is primary, ‘a pirate’ or ‘a Scandinavian’? In principle both may be derived from the other during the Viking Age, when most of the pirates terrorizing England were Scandinavians and “pirates” therefore came to be synonymous with “Scandinavians”. Because of this, if “Viking” originally meant ‘a pirate’, it could get an additional meaning ‘a Scandinavian’, and vice versa. To know which meaning was primary we need a source that predates the Viking raids. Luckily we have one. In an early OE glossary *wīcingsceaþa* m. is translated as ‘a pirate’ (“*piraticum* uucingsceadan”). The earliest form of the glossary may not have had this entry but in all probability a version from around the year 700 AD had it. The manuscripts Épinal, Erfurt, and Corpus have the entry and the language of the two former belong to the early 8th century. The common source of the manuscripts Épinal, Erfurt, and Corpus is believed to date from around the year 700 or the late 7th century (Askeberg 1944: 151 ff.). Should this prove wrong then in any way the very manuscript Épinal is dated to the 8th century (Gneuss 2001: 125; Ker 1990: 151), i.e. before the (Scandinavian) Viking raids could give a meaning ‘a pirate’ an additional meaning ‘a Scandinavian’. This indicates that “Viking” meaning ‘a pirate’ is more primary than the meaning ‘a Scandinavian’. But *wīcingsceaþa* seems to show an earlier meaning as well. *Sceaþa* means “one who does harm” (Bosworth and Toller 1898: 827) but can sometimes have an intensifying function so the compound is usually understood as “pirate harm-doer”, i.e. ‘pirate’. This does not really make sense; it is tautological or pleonastic. As Hødnebo points out (1987: 5): If the whole compound means ‘pirate’, the literal meaning of the compound should be ‘sailor / seafarer who does harm’, like in the synonym *sæsceþa* (Bosworth and Toller 1898: 811, 1214), literally “sea harm-doer”. In that case, *wīcing* alone means ‘sailor / seafarer’. This seems to be the earliest attested meaning of “Viking”. From this it is easy to explain the development into the meaning ‘pirate’ because seafarers often were not peaceful. Compare Old English *æscmann*, *flotmann*, and *scegðmann* (/skeiðmann/), which are synonyms of *wīcing* ‘pirate’ and all literally mean ‘sailor’ (ibid).

To conclude this point: Firstly: The sources do not support the theory that a “Viking” originally was ‘a person from *Vik(in)*’. There is no evidence that “Vikings” originally was a name of a people and nobody has been able to mention anything that associates the Vikings with *Vik(in)* in particular. Secondly: The only certain pre Viking-Age attestation of the word “Viking” can most easily be understood as ‘sailor, seafarer’ (alternatively ‘pirate’). This favours the rower shifting etymology of “Viking”.

Thanks to Aidan Conti for help with the Old English sources.

References

- Andersson, T., 2007: “Rus’ und Wikinger”. *Arkiv för nordisk filologi* 122, pp. 5–13.
- Askeberg, F., 1944: *Norden och kontinenten i gammal tid*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Bjorvand, H. and F. O. Lindeman, 2000: *Våre arveord*. Oslo: Novus.
- , 2007: *Våre arveord*. Revised and expanded edition. Oslo: Novus.
- Bosworth, J. and T. N. Toller, 1898: *An Anglo-Saxon dictionary*. Oxford: Oxford U. P.
- Daggfeldt, B., 1983: “Vikingen roddaren”. *Fornvännen* 78, pp. 92–94.
- Gneuss, H., 2001: *Handlist of Anglo-Saxon Manuscripts*. Tempe, Ariz.: Arizona Center for M. and R. St.
- Heide, E., 2005: “*Viking* – ‘rower shifting’? An etymological contribution”. *Arkiv för nordisk filologi* 120, pp. 41–54.
- , 2006: “*Rus* ‘eastern Viking’ and the *viking* ‘rower shifting’ etymology”. *Arkiv för nordisk filologi* 121, pp. 75–77.
- Hellberg, S., 2008: “Fvn. *vikingr*. Kommentarer till forskningsläget.” Auður G. Magnúsdóttir et al. (ed.): “*Vi ska alla vara välkomna!*” Göteborg, pp. 139–53.
- Hødnebo, F., 1987: “Hvem var de første vikinger?” *Maal og Minne* 1987, pp. 1–16.
- Ker, N. R., 1990: *Catalogue of manuscripts containing Anglo-Saxon*. Revised edition. Oxford: Clarendon.
- Liddell, H. G. and R. Scott, 1871: *A lexicon abridged from Liddell and Scott’s Greek-English lexicon*. Oxford: Clarendon.
- Malone, K., 1962: *Widsith*. Revised edition. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger.
- Streitberg, W., 1965: *Die gotische Bibel*. Heidelberg: Winter.
- Wessén, E., 1914: *Zur Geschichte der germanischen N-Deklination*. Uppsala: Akademische B.
- Westerdahl, C., 1979: “Gamla sjömått(I): Vika, Vikusjö, Veckosjö”. *Meddelanden från Marinarkeologiska Sällskapet* 1979/3, pp. 25–28.
- , 1995: “Society and Sail”. O. Crumlin-Pedersen / B. M. Thye (ed.): *The Ship as symbol*. Copenhagen: National Museum, pp. 41–50.

NILS DVERSTORP

”Vadstenastil” – en diskussion om paleografisk klassificering¹

Inom forskningen rör vi oss hela tiden med begrepp, genom vilka vi försöker fånga in och beskriva en verklighet i någon mening. Paleografin är i det här fallet inget undantag.

Inom paleografin undersöker man skriften som en historisk realitet, som genomgår förändring över tid och vars utformning kan vara individspecifik eller knuten till ett visst skriptorium eller ett visst geografiskt område. Datering och proveniensbestämning av handskrifter och identifiering av skrivare kan alltså utföras på paleografiskt grundlag.

En paleografisk terminologi kan röra sig på åtminstone tre nivåer. Först en mikropaleografisk, där fokus ligger på det enskilda tecknets utformning och där man diskuterar utformningen av de konstituenterna som bygger upp en graftyp, exempelvis om en stapel svänger till vänster eller höger nedtill. Därefter en makropaleografisk, där man diskuterar bruket och fördelningen av i förhand etablerade graftyper, så som till exempel bruket av *r* rotunda eller högt och lågt *s*. Slutligen kan en paleografisk terminologi referera till skrifttypsnivå, där man bland annat skiljer pränt

---

¹ Föreliggande artikel är en något omarbetad version av ett föredrag från konferensen *Mellomskeandinavisk språk og filologi* i Oslo, 1–2 april 2005. Innehållet är en del av mitt avhandlingsarbete om skriften i Vadstena kloster som skrivs inom det av Stiftelsen Riksbankens jubileumsfond finansierade projektet *Vadstena kloster som text- och handskriftsproducerande miljö – produktion, tradition, reception*.

Dverstorp, N., doktorsstipendiat, Oslo universitet. “Vadstena Style – a Discussion on Palaeographic Classification”, *ANF* 123 (2008), pp. 29–37.

Abstract: This article deals with the classification of medieval gothic script in Sweden. The primary subject is the so called *Vadstena style* (also *Vadstena script* or *Vadstena cursive*), a script type that is assumed to have been created and used in the Vadstena abbey, and also spread to other areas in Sweden. The problem with the term *Vadstena style* is that different scholars refer to different script types when discussing the Vadstena style. The term is thus not based on any characteristic feature of the script itself. In the article I argue that a palaeographic classification should be based upon a morphologic analysis of the script itself.

Key words: Palaeography, Vadstena style, gothic script, cursive, medieval manuscripts.

från kursiv och så vidare. Det är primärt denna tredje nivå som föreliggande artikel kommer att röra sig på, även om ingen nivå torde kunna isoleras fullständigt.

I beskrivningar av skriften i handskrifter från yngre fornsvensk tid möter man ofta termen *vadstenastil* (även *vadstenakursiv* eller *vadstenaskrift*), som syftar på den skrifttyp som anses ha utvecklats och använts inom Vadstena kloster. En sådan term – med proveniensbestämmande förled – är användbar bara om den uppfyller två kriterier: För det första att det i handskrifter från Vadstena kloster kan konstateras gemensamma paleografiska drag, och för det andra att dessa drag inte eller åtminstone endast i liten grad kan återfinnas i handskrifter från annat håll än Vadstena. Jag vill i det följande diskutera lämpligheten av en sådan term, som är baserad på extra-paleografiska faktorer – alltså faktorer som ligger utanför den paleografiska analysen – och jag vill argumentera för att en paleografisk terminologi bör basera sig enbart på en morfologisk analys av skriften i sig, alltså en analys som tar fasta enbart på skriftens form.

Innan jag går vidare med vadstenastilen vill jag bara kort diskutera några andra paleografiska termer, som är grundläggande för den fortsatta diskussionen. Det gäller framför allt termer som *pränt*, *kursiv* och *halvkursiv*. Och jag vill redan här förtydliga att det är gotisk skrift jag avser.

Skillnaden mellan pränt och kursiv brukar formuleras som att graferna i pränt skrivs var för sig, medan de i kursiven sammanbinds, och alltså skrivs utan att pennan lyfts (jfr Svensson 1974, s. 48). Detta är i själva verket bara halva sanningen. Kursiven utvecklades som en snabbskrift gentemot det mer långsamma präntet. Härmed lade man emfas på den horisontella axeln i stället för den mer tidskrävande vertikala (jfr Derolez 2003, s. 213). Pränt och kursiv kan således snarast definieras som en skillnad i duktus, dvs. penndragens riktning och ordningsföljd. Men genom denna duktus uppstår också nya former. Kursiven präglas därmed av grafer formade så att de lätt kan bindas samman med föregående och efterföljande grafer, exempelvis genom öglor på höga staplar. Ofta när man talar om pränt och kursiv blandar man alltså samman duktus och form. En stil som har kursiva former i präntat utförande får ofta beteckningen *halvkursiv*, som gärna beskrivs som ”präntad kursiv” eller liknande.² Sådana beskrivningar är allt annat än klargörande. Lika lite klargörande är termer som baserar sig på extra-paleografiska faktorer, så som de vanligt mötande *bokskrift* kontra *diplomskrift*, där man med den

² Se exempelvis Sam Jansson (1924, s. 113 med not 2) som talar om såväl ”kursivpränt” som ”präntad kursiv”.

första primärt avser pränt och med den andra primärt kursiv. En bättre klassificering görs i stället utifrån enbart morfologi, det vill säga skriftens form.

Den holländske filologen Liefstinck presenterade på 1950-talet ett system för att klassificera skrifttyper på rent morfologisk grund. Detta system har sedan utvecklats av bland andra Michelle Brown (1990) och Albert Derolez (2003).

Klassificeringssystemet tar sin utgångspunkt i enbart tre formelement:

1. Formen på *a* (enrums- eller tvårums-*a*)

a   **A**

2. Höga staplar (med eller utan ögla)

p   **l**

3. *f* och högt *s*, under eller på linjen.

f   **f**

Utifrån enbart dessa tre kriterier kan gotisk skrift delas in i tre huvudgrupper. Den första är *textualis*, som kännetecknas av tvårums-*a*, höga staplar utan ögla, *f* och högt *s* på linjen (se bilaga 1, skriftprov 1a). Den andra, som så att säga är motsatsen till *textualis*, är *cursiva*, som kännetecknas av enrums-*a*,³ höga staplar med ögla, *f* och högt *s* under linjen (se bilaga 1, skriftprov 1b). Mellan dessa båda, och med drag från båda, ligger *hybrida*, som har enrums-*a*, höga staplar utan ögla, *f* och högt *s* under linjen (se bilaga 1, skriftprov 1c).

Fördelen med den här indelningen är dess objektivitet. Den tar hänsyn till enbart tre paleografiska variabler och inget annat. Härmed undviker man kategorier som baseras på extra-paleografiska faktorer, exempelvis *diplomskrift* kontra *bokskrift*, som refererar till urkundstyp. Systemet torde visserligen inte vara heltäckande, då det förekommer skriftexempel som inte helt kan klassificeras utifrån enbart dessa kriterier, men skriften i den stora massan av våra medeltidshandskrifter kan utan svårighet klassificeras som en av dessa tre skrifttyper.

³ Det ska tilläggas att den tidigaste cursivan hade tvårums-*a*. Den går i paleografisk forskning gärna under namnet *cursiva antiquior* (Derolez 2003, s. 133ff.). I Sverige försvinner tvårums-*a* från *cursiva* i stort sett under andra hälften av 1300-talet, men även in på 1400-talet återfinns spridda exempel.

Till dessa tre huvudtyper används dessutom tre nivåer i utförandet, som alltså tar fasta på skriftens formalitetsgrad (se exempelvis Derolez 2003, s. 21): 1. *formata* – noggrann och kalligrafisk (präntad); 2. *libraria* – medium i utförandet;⁴ 3. *currens* – snabb och inte noggrann i utförandet (kursiv). Genom att kombinera denna nivå med skrifttypsnivå kan ett skriftexempel benämnas med exempelvis *textualis formata*, alltså en noggrant och kalligrafiskt utförd *textualis*, eller *hybrida currens*, en hybrida i snabbt och oformellt utförande.

Låt oss nu återvända till vadstenastilen. I sin artikel ”Vadstenaskrift” i *KLNM* skriver Sam Owen Jansson att vadstenaskrift – som han sätter synonymt med *vadstenastil* och *vadstenakursiv* – betecknar ”de got[iska] skrivstilar som utmärka handskrifter (böcker och diplom) utgångna från Vadstena kloster men som bli mönsterbildande också för skrivare på andra orter” (Jansson 1975, sp. 417). Redan här ligger två problem: Det första problemet är att han talar om *stilar* i flertal och därmed inte avser en specifik stil. Skriften i de handskrifter han ger som exempel på vadstenaskrift i artikeln är mycket skiftande och att på rent paleografiska grunder urskilja en gemensam stil i dem är inte möjligt (jfr även Berggren 1989, s. 43, not 2). Det andra problemet rör den geografiska spridningen, som enligt Sam Owen Jansson inte är begränsad till Vadstena.

Här presenteras alltså ett inkonsekvent bruk av termen som inte är ovanligt i forskningen. Den första inkonsekvensen rör formen. Som jag nämnde redan inledningsvis har termen *vadstenastil* sina synonymer i *vadstenakursiv* och *vadstenaskrift*. Om termen *vadstenastil* skriver Maria Berggren att den är otillfredsställande, eftersom den inte avslöjar skriftens art. Termen hon vill använda är därför *vadstenakursiv* (1989, s. 43). Börje Westlund, å andra sidan, anser att termen *vadstenakursiv* är missvisande eftersom ”the script is formal rather than cursive” (2002, s. 843). Det verkar alltså råda viss oenighet om vadstenastilens formella karaktär. Detta visar sig också tydligt i Lars Svenssons *Nordisk paleografi*, där han ger två exempel på det han kallar *vadstenakursiv* (Svensson 1974, s. 68ff.). Det första exemplet är från Cod. Holm. A 110 och det andra från Cod. Holm. A 9.⁵ Men dessa båda skriftexempel är skrivna i två olika stilar enligt definitionerna ovan: Stilen i A 110 är en cursiva, medan stilen i A 9 är en hybrida. Det är alltså uppenbart att Lars Svenssons definition på vadstenakursiv baserar sig enbart på proveniens, och inte på morfologi.

Men som framgick av Sam Owen Janssons citat ovan är vadstenastilen

⁴ Michelle Brown föreslår istället termen *media* (Brown 1990, s. 2).

⁵ Väl på grund av feltryck har A 9 i Svenssons skriftprov fått signum A 49.

inte heller begränsad till Vadstena kloster. När exempelvis Sam Jansson i ”Latinska alfabetets utveckling i medeltida svensk brevskrift” (1954) redogör för vadstenastil exemplifierar han med diplom från bland annat Stockholm och Kalmar (1954, s. 106 och 138). När Elias Wessén diskuterar vadstenastil avser han den stil som möter oss i exempelvis handskriften Lund Mh 21 (Wessén 1952, s. xxvii).⁶ Men denna stil är inte begränsad till Vadstena kloster. Istället är det en stil som är vanlig inte bara i Sverige utan över större delen av Europa under framför allt 1400-talet.

Inte ens i tid är vadstenastilen avgränsad till tiden för Vadstena kloster. Exempelvis skriver Sam Jansson att ”redan 1363 står Vadstenastilen som segrare i över två tredjedelar av bevarade diplomer” (1924, s. 111), alltså cirka 20 år innan Vadstena kloster invigdes. Här ser det snarast ut som att Jansson med termen vadstenastil avser yngre gotisk skrift generellt.⁷

Termen vadstenastil är således baserad på andra faktorer än skriften i sig. Mer specifikt är det frågan om en term som anger proveniens. Om just sådan proveniensbestämmande terminologi skriver Albert Derolez:

In most cases, these geographical specifications are not derived from any special characteristic of the handwriting, but from the place of origin of the manuscript or document. As long as they cannot be demonstrated to indicate the presence of distinctive features different from the script from other areas, such specifications are useless, even deceptive. (2003, s. 16)

Detta är, anser jag, en beskrivning som passar in på termen vadstenastil. Problemet med en sådan term uppstår när den uppfattas som en term som avspeglar faktiska förhållanden.⁸ Skriften i Vadstena kloster har sagts vara homogen och uniform (Nygren 1950, s. xii), men så är inte fallet. Handskrifter från Vadstena kloster uppvisar istället ett antal olika stilar, från textualis över hybrida till cursiva.

I beskrivningen av handskrifter tillkomna under yngre fornsvensk tid möter vi ofta även en annan term, som är besläktad med vadstenastil, nämligen *vadstenaspråk*. Om denna skriver Anna Larsson:

Den term, vadstenaspråk, som brukar användas i dylika sammanhang, är en smula suddig. Den tycks användas dels i en snävare, dels i en vidare betydelse. I det förra fallet avser man med vadstenaspråk språket i de

⁶ Se faksimil på <http://laurentius.lub.lu.se/volumes/Mh_21/>.

⁷ Jämför Per-Axel Wiktorsson (2006, s. 17), som också tolkar Sam Janssons bruk av termen *vadstenastil* på detta sätt. Observera också att Sam Jansson (1924, s. 108) i sin periodindelning motiverar övergången mellan yngre och äldre gotisk skrift med stadfästandet av birgittinerorden 1370.

⁸ Jonas Carlquist skriver exempelvis att vadstenaprovensen för Cod. Holm. A 108 av *Sjælinna thrøst* egentligen bara styrks av ”den utpräglade Vadstenakursiven” (1996, s. 28).

företredesvis religiösa urkunder, som tillkom i Vadstena kloster under y. fsv. tid. I det senare fallet vidgar man begreppet, ibland så långt att vadstenaspråk blir lika med y. fsv. skriftspråk över huvud taget. (1971, s. 235)

Anna Larsson fortsätter med att diskutera vilket av dessa två bruk som termen bör omfattas av, och kommer fram till att termen vadstenaspråk enbart bör användas om den språkform som möter oss i texter från Vadstena kloster (ibid.). Men anledningen till det dubbla bruket av vadstenaspråk torde ju vara att det inte går att absolut avgränsa ett skriftspråk i handskrifter från Vadstena, utan att detta språk även förekommer utanför klostret. Detta har senast föreslagits av Per-Axel Wiktorsson, som säger att ”företeelsen *vadstenaspråk* är mycket heterogen, troligen alltför heterogen för att kunna sägas utmärka ett skriptorium vid ett enda kloster”, och lägger till att vadstenaspråket istället bör betraktas ”som en del av ett mera allmänt svenskt litterärt skriftspråk, som har haft en vidare användning ut över landet” (Wiktorsson 2004, s. 309). Detta verkar vara fallet även med vadstenastil.

Begreppet *stil* har varit ett nyckelbegrepp i det föregående, och hela diskussionen har egentligen rört sig om hur en stil ska avgränsas. I en artikel från 1983 har Göran Hermerén diskuterat just begreppet *stil* och de problem som hänger samman med detta.⁹ I artikeln formulerar han vad han kallar ”stilbegreppens logik”, vilket definieras som ”ett komplex av konstanta eller ofta återkommande egenskaper X som karakteriserar (eller används för att karakterisera) Y” (1983, s. 200). För skriftstilar skulle detta alltså innebära ett komplex av grafiska egenskaper som karakteriserar en skrifttyp. Med en sådan stildefinition tar man utgångspunkt i skriften i sig, och ställer upp grafiska kriterier för att skilja en stil från en annan. Det här kan tyckas självklart, men som jag förhoppningsvis har visat så är detta inte genomfört vid analysen av skriften i Sverige under yngre fornsvensk tid. För skriften i Vadstena kloster skulle man med en sådan här indelning kunna urskilja ett antal stilar, där grunden naturligtvis måste vara de tre kategorierna *textualis*, *hybrida* och *cursiva*, men där man också definierar underkategorier till dessa. Fördelen med detta är också att man då kan undersöka hur dessa stilar fördelar sig över materialet, och här kan intressanta mönster uppträda. Vi kan hypotetiskt förvänta oss att finna skilda stilar i brödra- respektive systrakonventet, vi får möjlighet att spåra förändringar över tid och vi kan undersöka om det

⁹ Hermerén diskuterar stilbegreppet generellt och inbegriper därmed många aspekter på stil, inte bara eller ens explicit skriftstil.

finns något samband mellan skrifttyp och text- eller handskriftstyp, alltså om det verkar finnas preferens för en viss skriftstil i samband med en viss typ av text (jfr Johansson 2005). Låt mig ge ett exempel på detta: En stil som ofta möter oss i handskrifter från Vadstena kloster är en kraftig hybrida libraria/formata (se bilaga 1, skriftprov 1c). Det här är en av de många stilar som har benämnts vadstenastil. Den kännetecknas gärna av parallella staplar i *a* och graftyper med liknande uppbyggnad, exempelvis *g*, *p* och *q*, och av den anledningen kallas den av Sam Jansson också *parallellstilen* (1943, s. 117; se även s. 91). Den uppträder så vitt jag kan avgöra uteslutande eller åtminstone i huvudsak efter 1470, och ser ut att vara begränsad till systrakonventet.¹⁰ Vi känner flera namngivna skrivorskor som har arbetat just i den här stilen. Här har vi alltså en stil som är kronologiskt avgränsad och dessutom utmärkande för systrakonventet. Att systrakonventet uppvisar en så homogen stil kan nästan inte vara annat än resultatet av en intern skrivundervisning. Om denna undervisning berodde på att systrar som invigdes i klostret i allmänhet inte var skrivkunniga eller om det finns andra skäl till att systrar upplärdes i en gemensam stil återstår att undersöka. I brödrakonventet är skriften mer heterogen, vilket tyder på att det inte ställdes samma krav på skriftlig enhetlighet i brödernas produktion.

Det här öppnar alltså för fördjupade studier av skriften i Vadstena kloster. Med utgångspunkt i en striktare stildefinitor, som föreslagits här, ges möjlighet att noggrannare studera skriften i Vadstena kloster. Den vaghet som kännetecknar termen vadstenastil, så som den har använts i forskningen, verkar snarast åt det motsatta hållet: Den riskerar att begränsa våra möjligheter att studera den interna skriftvariationen i klostret.

Handskrifter

Cod. Holm. A 9
Cod. Holm. A 10
Cod. Holm. A 80
Cod. Holm. A 108
Cod. Holm. A 110
Lund Mh 21

¹⁰ Jämför Monica Hedlund (1981, s. 134 not 26): ”The Vadstena *hybrida*, which was used especially by the nuns of the period 1475–1535 [...]”. Värt att notera är att vadstenamunken Hans Hildebrandsson (Johannes Hildebrandi) av allt att döma är en av de förste som använder *Hybrida* i Sverige (se Ståhl 1998, s. 35f.).

Litteratur

- Berggren, Maria, 1989: "Ärkebiskop Birger Gregorssons nya 'alfabet' och den tidiga vadstenakursiven". I: *Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, årsbok 1989*. S. 41–56.
- Brown, Michelle, 1990: *A Guide to Western Historical Scripts from Antiquity to 1600*. The British Library.
- Carlquist, Jonas, 1996: *De fornsvenska helgonlegenderna – källor, stil och skriftmiljö*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 81.
- Derolez, Albert, 2003: *The Palaeography of Gothic Manuscript Books. From the Twelfth to the Early Sixteenth Century*. Cambridge University Press.
- Hedlund, Monica, 1981: "The Ordinal of the Vadstena Nuns. The Latin Text found in Saint David's University College Library, Lampeter, Wales (MS. 5)". I: *Eranos – Acta Philologica Suecana a Vilelmo Lundström Conditā* 79. Birger Bergh m.fl. (red.). Stockholm. S. 121–136.
- Hermerén, Göran, 1983: "Stilbegreppens logik". I: *Om stilforskning : föredrag och diskussionsinlägg vid Vitterhetsakademiens symposium 16–18 november 1982*. Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien. Stockholm. S. 187–216.
- Jansson, Sam, 1924: "Svenskt skrivskick under medeltiden och fram till våra dagar". I: *Svend Dahls bibliotekshandbok – översatt, bearbetad och med bidrag av svenska fackmän*. Samuel E. Bring (utg.). Uppsala och Stockholm. S. 107–126.
- Jansson, Sam, 1943: "Svensk paleografi". I: *Paleografi*. Brøndum-Nielsen, Johs. (red.). Nordisk kultur XXVIII A. S. 82–134.
- Jansson, Sam, 1954: "Latinska alfabetets utveckling i medeltida svensk brevskrift – de enskilda bokstävernas historia." I: *Acta Philologica Scandinavia* 22. København. S. 81–148 med pl. I–XVIII.
- Jansson, Sam Owen, 1975: "Vadstenaskrift". I: *KLNM* 19, sp. 417–419.
- Johansson, Karl G., 2005: "Bibeltextern i avskriftskulturens våld". I: Cecilia Falk & Lars-Olof Delsing (red.): *Studier i svensk språkhistoria* 8. Lund. S. 137–145. *KLNM = Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. 1956–1978. Malmö m.fl.
- Larsson, Anna, 1971: *Vadstena klostets två äldsta jordeböcker – med inledning och språklig kommentar*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 72.
- Nygren, E. (utg.), 1950: *Liber Privilegiorum Monasterii Vadstenensis e codice Archivi svevicae et britannicae praefatus*. Corpus codicum Suecicorum medii aevi, vol. 11. Hafniae Munksgaard.
- Ståhl, Peter, 1998: *Johannes Hildebrandi, Liber epistularis (Cod. Upsal. C 6). I. Lettres nos 1 à 109 (fol. 1r à 16r). Édition critique avec des analyses et une introduction*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Latina Stockholmensia 41.
- Svensson, Lars, 1974: *Nordisk paleografi*. Studentlitteratur, Lund.
- Wessén, Elias (utg.), 1952: *Revelationes S. Birgittae*. Corpus codicum Suecicorum medii aevi, vol. 13. Hafniae Munksgaard.
- Westlund, Börje, 2002: "The development of Latin Script III: in Sweden". I: *The Nordic Languages – An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. Oscar Bandle et al. (ed.). Walter de Gruyter. Berlin. New York. S. 841–849.

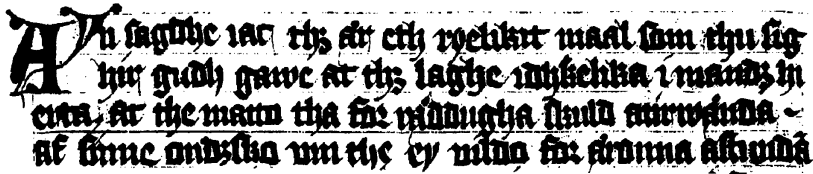
Wiktorsson, Per-Axel, 2004: ”Handskrifter som mötts”. I: *Bengt Jönsson (Oxenstjärna) och hans värld*. Olle Ferm och Staffan Nyström (red.). Runica et Mediaevalia. S. 283–311.

Wiktorsson, Per-Axel, 2006: *Skrivare i det medeltida Skara stift*. Skara.

Bilaga 1: Skriftprov

Skriftprov 1a, textualis:

tvårums-*a*, höga staplar utan ögla, *f* och högt *s* på linjen

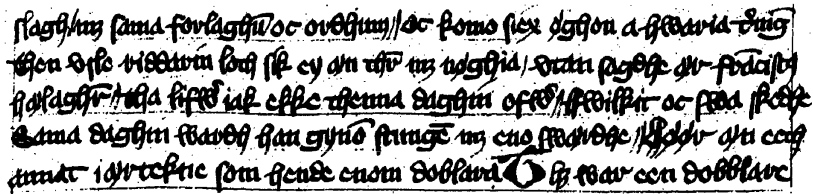

An sagde icke thz at cth rochit maal som thu sig
hur gudh gave at thz laghe rikheita i manns in
erta at the matto tha for midougha lundt aurvanda
at sine ondska um the cy vilde for stronna alvinda

Cod. Holm. A 10 (ca 1500)

Skriftprov 1b, cursiva:

enrums-*a*, höga staplar med ögla, *f* och högt *s* under linjen

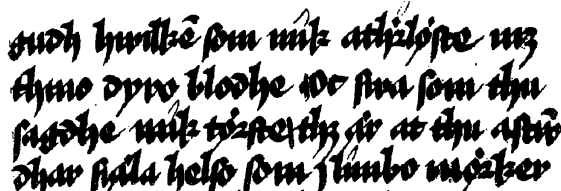

slaghuz sama forlaghu oc ordhu // oc homo sex oggon a gledria dng
den offo viddan for st cy an utv in vngria / dvan pagede av fordist
forlaghu / tha fiff ial effe thema dngm offo // fforit oc ffor ffor
sama dngm ffor qan gyno ffor in cas ffor dng // ffor av utv cas
umt i gvt ffor som ffor enom doblara // ffor av utv doblara

Cod. Holm. A 108 (ca 1440)

Skriftprov 1c, hybrida:

enrums-*a*, höga staplar utan ögla, *f* och högt *s* under linjen

gudh hvilkē som mitz atzilste uz
thmo dyro blodhe oc swa som thu
sagde mitz tiznerthz av at thu astu
dhar siala help som i lundbo mörker

Cod. Holm. A 80 (ca 1520)

HANS JONSSON

En fullödlig ordhistoria

I december 2007 disputerade Susanne Haugen på avhandlingen *Från bautasten till bautastor. Studier över fornvästnordiska bautasteinn och svenska ord bildade med bauta(-)*. 2007, Umeå universitet (Print media).

Min genomgång av avhandlingen är disponerad på följande sätt. En kort, översiktlig resumé inleder. Därefter presenteras närmare och diskuteras Haugens framställning avsnitt för avsnitt efter en indelning jag gjort av boken. Ett samlat omdöme av avhandlingen avslutar.

Kort översiktlig resumé

Avhandlingen är en omfattande bok på 462 sidor. Den har en del I (23–302) som rymmer diskussionen, en del II (311–419) som redovisar material och materialunderlag och en del III (429–462) med käll- och litteraturförteckning.

Del I börjar med ett drygt 100 sidor långt teori- och metodikavsnitt (kapitel 1–3). Resterande utrymme i del I (kapitel 5–10) ägnas direkt ”fallstudien” (Haugens term) ’från *bautasten* till *bautastor*’.

Den direkta fallstudien i del I, kapitlet 4–8, startar med en diskussion av *bautasteinn*, det isl. ordet bakom lånordet *bautasten* (kapitel 4). Ett

---

Jonsson, H., professor emeritus, Södra Sandby. “A thorough word history”, *ANF* 123 (2008), pp. 39–56.

Abstract: In her dissertation Susanne Haugen gives a thorough and comprehensive survey of Old Icelandic *bautasteinn*, its introduction (by O. Verelius in 1664) and its development into a Swedish loan-word: *bautasten* ‘ancient monument’. By means of her model textual criticism S. Haugen shows convincingly that the element *bauta-* of the Icelandic compound is an oblique form of *bauti ‘a man who hews or stabs = a warrior’, derived from the verb *bauta* ‘strike, hew, stab’. Hence, according to S. Haugen, the word *bautasteinn* got its meaning ‘a stone raised over a fallen warrior’. Decisive for the development of Swedish *bautasten* was the fact that the word was used as a translation of French (originally Breton) *menhir* ‘ancient stone-monument’ in the Swedish version of the comic paper Asterix. The vast majority of the readers of Asterix did not know of the old loan-word *bautasten* < Icelandic *bautasteinn*. They met an unknown word *bautasten* as a name for the big stones, which the character Obelix was carrying around. However, as a popular archaeological and culture-historical term *bautasten* still existed in its old meaning of ‘ancient monument’ among users and readers familiar with its origin. S. Haugen has not enough emphasized this vital point in the process, that led to the creation of the intensifying *bauta-*.

Keywords: loan words, transparency of compounds, collocation, lexical change, semantic gap, textual criticism, Asterix.

kapitel (5) ägnas introduktionen av lånordet *bautasten* i svenska, medan framställningen av lånets etablering och användning löper över 3 kapitel, 6–8. I kapitel 8 behandlas såväl *bautasten:s* sentida användning fram till 2006 som uppkomsten, betydelsen och utvecklingen av förstärkningsledet *bauta-*, som är utlöst ur *bautasten*.

I kapitel 9 reflekterar Haugen över vad hon kallar ’fallstudier’ i allmänhet och den i avhandlingen genomförda i synnerhet.

I del II redovisas in extenso allt i diskussionen använt eller densamma underliggande material. Det använda och citerade materialet redovisas kapitel för kapitel, varefter följer en förteckning av ordböcker, förteckningar av sökbart materialunderlag till kapitel 6–7 och kapitel 8 samt en förteckning över album i samlingsserien Asterix. Del II avslutas med en förteckning av de kollokatorer som kollokationsundersökningarna givit.

Den stora litteraturförteckningen (del III) vittnar om mycket stor läsänhet och om den vetenskapliga spännvidden i framställningen.

1. Syfte, teorier, metoder

I kapitlen 1–3 får läsaren den grund Haugen bygger på när hon i kapitlen 4–8 tar itu med uppgiften att beskriva hela vägen från isl. *bautasteinn* till den förstärkande förleden *bauta-* i svenskan.

I kapitel 1 anger Haugen incitamentet till avhandlingen. Hon såg beläggen i SAOL 1986 på *bautasten* utan bruklighetsmarkör och på den förstärkande förleden *bauta-* och upptäcker att det tycks ha hänt något från SAOL 1923, där *bautasten* ges inskränkningen ”åld.”, och utgåvorna från 1950 och 1973 där ordet har den fackspråkliga etiketten ”hist.”. ”Bautasten har [från och med 1986] återvänt till riksspråkets huvudfåra” anser sig Haugen kunna konstatera.

Upptäckten söker sin förklaring och syftet med avhandlingen är att studera lexikala förändringar ”hos ord bildade med *bauta(-)* i svenskan”. ”Ett brett grepp om ett smalt ämne” karakteriserar välfunnet ämnet. En ambition av generell natur anges samtidigt vara att öka förståelsen för lexikal förändring överhuvud. I detta inledande kapitel presenterar och värderar Haugen vidare sitt stora material; i genomgången av kärnkapitlen 4–8 kommenterar jag något hennes materialunderlag. I de följande två kapitlen fortsätter plattformsbyggandet till diskussionen i kärnkapitlen 4–8.

Kapitel 2 rymmer Haugens teoretiska ställningstagande. Det är svårt att finna en språkvetenskaplig framställning med ett speciellt objekt, i detta fall ett ords historia, där författaren visar samma ambition som

Haugen att deklarerar sina ståndpunkter på snart sagt alla ämnet berörande fält. Hon behandlar ”teorier beträffande innehåll och förändring i lexikon på individ- och samfundsnivå” och anger sin position i de centrala (och magistrala) frågorna:

- orsaker till språkförändring (Saussure)
- lexikon visavi grammatik
- sätt att betrakta ordet: allmän karaktär, betydelse, definition
- sammansättningens allmänna karaktär
- kontextens betydelse i semantiken och kollokationsundersökningens möjligheter
- språkliga låns introduktion, etablering och spridning.

I kapitel 3 (”Metoder”)

- värderas och motiveras valet av källor
- diskuteras (och motiveras tillämpat) sätt att analysera och beskriva ordbetydelser med kollokationsundersökning som viktigt hjälpmedel
- refererar författaren till en studie över utvecklingen hos förstärkande förled (Bengt Sigurd)
- diskuterar och klassificerar författaren lånord (och andra språkliga lån), främst med hänvisning till en studie av Lars-Erik Edlund och Birgitta Hene
- studerar författaren ett låns (eller annan språklig novations) etablering först på individnivå sedan samfundsnivå
- diskuterar och presenterar författaren uppfattade signaler i sin korpus om graden av etablering hos *bautasten*: egenheter hos förledens fonologi och morfologi samt fogens utseende; förekomst av kortformen *bauta* och av metaforisk användning samt förekomst av annan beteckning där man väntar sig *bautasten* (substitution); omfattningen av begågens spridning över olika texttyper.

Mycket i ingresskapitlen 1–3 är i högsta grad relevant för fallstudien (Haugen använder själv den termen) ’från *bautasten* till *bautastor*’ i kapitlen 4–8. Belysningen och värderingen (kapitel 1) av det stora och mönstergillt dokumenterade materialet är värdefull, den presenterade uppsättningen signaler för etableringsgraden (kapitel 3) ger välkommen konkret hjälp när man söker bedöma ett låns fotfäste i språket, förstärkningsleds utveckling är aktuell liksom lånords typologi, kontext/kollokation och gränsen mellan lexikon och grammatik (med bäring till förstärkande led).

Som omotiverade vill jag däremot betrakta ställningstagandena till frågorna: ”Vad är ett ord?”, ”Vad är betydelse?” och egentligen även dis-

kussionen kring ”genomskinliga” och icke ”genomskinliga” sammansättningar. Jag har inhämtat att det är en modern trend att så att säga starta från noll, inte fordra av läsaren att han skall ta författarens plattform i något avseende för given. Men förfarandet är oekonomiskt. Författaren bör få slippa teoretiska deklarationer när han befinner sig på vetenskapens allfarväg eller när ställningstagandet inte har någon direkt relevans för ämnets behandling. Dels kan man härigenom spara plats (kanske för fördjupning i ämnet), dels undviker man kritik för ofullständighet eller för kontroversiellt ställningstagande.

T.ex., beträffande Haugens teoretiska resonemang kring den mångtydiga företeelsen ’ord’, varför inte beröra den centrala frågan: när föreligger olika betydelser hos ett och samma ord (polysemi), när gäller det homonymer?

Och beträffande författarens anslutning till Jan Svanlunds förnekande av ”genomskinliga sammansättningar”. Svanlund missar att kontexten naturligtvis är obligatorisk för uppfattningen av en sammansättnings betydelse, liksom i all annan betydelsebestämning. Tar man med den komponenten vimlar det av ”genomskinliga”, tillfälliga/icke lexikala sammansättningar för den som kan språket inklusive sammansättningsyntaxen. T.ex. blir betydelsen hos sammansättningen i meningen ”Molnskeppet var borta” otvetydig (’skepp av moln/i form av ett moln’) genom ett förgående ”Titta, där är ett moln som ser ut som ett skepp!”. Och Svanlunds paradfall *daghem* har naturligtvis varit genomskinligt en gång. En primär användning av typen ”Vi skall inrätta en institution där små barn kan vistas på dagarna. Ett sådant ”daghem” för barn gör det möjligt för båda makarna att arbeta” är genomskinlig tack vare kontexten. Sedan har sammansättningen *daghem* blivit konventionell, fått en innebörd som bara delvis ger sig utifrån de båda leden. Den intressanta tudelningen är mellan icke-lexikala och lexikala sammansättningar, mellan ren manifestation av möjligheten ’sammansättning’ och lexikalisering av denna möjlighet.

2. Fornvästnordiskt *bautasteinn*

I kapitel 4 har Haugen gått via sekundärkällor (främst ordböcker och databaser) till utgåvor och därifrån till handskrifter och handskriftvärdering främst med hjälp av registerbandet i *Ordbog over det norrøne prosasprog* (utg. av den Arnamagneanska kommissionen). Över teoretiska och metodiska källvärderingar, direkta värderingar belägg för belägg av

ordens förekomster, presentation av vederbörande textställen med kontext, översättning och betydelsediskussion bestämmer sig Haugen för förledens historiskt rätta form hos *bautasteinn* och tar viss ställning rörande förledens och därmed hela sammansättningens egentliga betydelse.

Observera att en fullständig förteckning av de isl. beläggen i kontext, med sv. eller da. översättning och med källangivelser finns i del II.

Ord med ljudföljden *baut-*

Haugen anför belägg på *bautasteinn* i 10 självständiga verk, tillsammans med svensk översättning. Alla utom två av beläggen har förledsformen *bauta-*, nämligen *bautar steinar* i Havamal (handskrift från ca. 1270) och *bautaðar steinn* i handskrift från c. 1700. *bautaðar-* kan på goda grunder avfärdas som sekundärt. Förleden *bauta-* uppträder i en 1300-talshandskrift till samma verk. Även *bautar-* betraktar hon som sekundärt; formen står ensam mot de många säkra beläggen på *bauta-*. Detta belägg-läge, inklusive vederbörande handskrifters datering och värdering, som Haugen presenterar läsaren, talar för hennes slutsats. Rimligen har sammansättningen startat med en och samma form hos förleden. Observera därtill att formen *bauta-* formellt och semantiskt med Haugen kan ställas samman med ett isl. agentielt *bauti* (belagt som efterled, se nedan), medan Havamals *bautar-* finge föras till ett icke anträffat **baut* f.

Bautasteinn avser 'minnessten rest efter avliden/fallen (frejdad) man'.

Som bakgrund till diskussionen av den etymologiska betydelsen hos förleden i *bautasteinn* för Haugen upp och säkrar till handskrift annat fvn. material med ljudföljden *baut-*. Det gäller dels verbet *bauta*, dels substantivet *bautaðr*, vidare ett *Bauta-* i *Bautabluti* uppfattat som namn på ett skepp samt *-bauti* i tre sammansättningar.

I fyra av beläggen på verbet *bauta* gäller det dödande av björn med spjut i allegorisk syftning på personen Björn Stallare (se s. 159 med textställen och översättning). Översättningen 'sticka el. stöta ihjäl (med spjut)' är något mera adekvat än det abstraktare 'döda' som Haugen ger. De två beläggen på participet *bautinn*, *sverðbautinn* och *vapnbautinn*, är med Haugen att översätta 'dräpt el. slagen med svärd eller (vasst) vapen' (s. 161). Ett belägg slutligen har participfrasen *vera bautað* i opers. användning: *Enn huersu sem stungit var edur stappat, stautat, edur bautat, sat Jarlman sem adur þo ath adrer rycke fra* (se s. 159). Det gäller att få bort Jarlman som sitter framför en kyrkdörr och spärrar ingången för kungadotterns glansfulla kortège. De nog inbördes praktiskt taget synonyma verbparen är snarast att översätta '(utan att sära) sticka el. stöta på'

respektive 'med kraft stöta på'. I motsats till de andra beläggen på verbet avses här sannolikt inte en avsiktligt skadande aktion med vasst vapen.

Avledningen *bautaðr* används i Edda-pulur om oxen och om häst, varför grundbet. snarast med Haugen varit 'den med horn stötande' resp. 'den bakut slående'.

Orden med *-bauti* är följande (se s. 134 ff.): *hylbauti* 'den/det som slår eller stampar på havsdjupet = skepp'; *arinbauti* syftar åtminstone med efterleden på Tor 'den med åskviggas slående'; *Fárbauti* namn på guden Lokes far; eg. 'den som slår och skadar illa'.

Meðalfárbauti, en sammansättning med sammansättning, som används om en ytterst svårbesegrad jomsviking, återges med "almindelig djevel" i den danska översättningen. Haugen ansluter sig till en uttalad uppfattning att innebörden hos *Fárbauti* eg. är 'sjöman' (eftersom han i Snorre-Eddan är ensamsegelare?) och att innebörden hos *meðalfárbauti* är litotesen 'ingen medelmått till sjöman, dvs. den bästa av sjömän'. Den traditionella tolkningen av *Fárbauti* ger dock direkt mening utifrån namnlederna. *Meðalfárbauti* tyder också på att ett appellativt *fárbauti* 'illagörande jätte' existerade i "almindelig djevel" är nog en ypperlig översättning.

Bautahluti. Haugen ansluter sig med viss reservation till en uppfattning (bl.a. traderad i *Ordbog over det norrøne prosasprog*) att det gäller beteckning på ett skepp via resonemanget: *fárbauti* kan betyda 'sjöman' (jfr ovan), *bauti* kan finnas som kortform och ingå i *Bautahluti* som då eg. betyder 'sjömans del'. Å priori är detta omöjligt att tro på. Bl.a. skulle det förvåna om nyktra annaler, som det gäller, använder en sådan kenningsslik omskrivning för 'skepp'. Man behöver heller inte fundera vidare längs denna bana. Belägget lyder: "... buin knor til Graenlands og var formadr Sigurdur af Bautahlutanum". *Bautahluti* anger namnet på en lokal och skall läsas: "Sigurd från *Bautahluti*". Det finns ett medeltida *lantaluti* i N.Dipl., namn på gård i Bergen, troligen fel för *bantaluti*. Se bl.a. L. Heggstad, *Gamalnorsk ordbok*, ny utgåva 1930. Nämnde Sigurður var troligen hemmahörande där. På annat ställe i samma isländska annaler har jag hittat: "Skip kom vt i Gauta vik i Austfiordum *Bautahlutin*"; verbet *utkoma* används särskilt om kommande till Island från Norge och med Bergen hade Island mycken förbindelse; ett *frá* kan ha fallit bort eller bara funnits i tanken.

Den ursprungliga eller egentliga betydelsen hos *bauta-* i *bautasteinn*

Som nämnts gör Haugen det mycket sannolikt att *bauta-*, inte *bautar-* och än mindre *bautaðar-*, är den historiskt riktiga förledsformen hos

bautasteinn. Bortsett från beläggläget talar den omständigheten för *bauta-* att denna form kan uppfattas som gen. sg. av det agentiella *bauti* i *hyl-*, *arin-*, *fárbaugi*, vilket ofrånkomligen hör samman med fvn. *bauta* '(sårande eller till döds, med vasst vapen) stöta eller sticka eller hugga eller slå'. Hon föreslår för *bautasteinn* i första hand grundbetydelsen 'rest sten efter krigare eller kämpe', ursprungligen 'man som sticker eller hugger ned fiender', enligt min mening den bästa, egentligen enda fullt acceptabla grundbetydelsen utifrån etymologiskt samhöriga ord.

Alternativt håller dock Haugen dörren öppen för en i litteraturen (bl. a. i vissa etymologiska ordböcker) föreslagen grundbetydelse 'i jorden nedstött eller nedslagen sten' hos sammansättningen *bautasteinn*. Enligt den tolkningen måste *bauta-* fortfarande vara oblik form av ett *bauti men detta nu snarast med en passiv-aktionell betydelse som närmar sig ett adjektiv. Det skulle innebära att *bauti förhöll sig till *bautinn* som *hernumi* 'fånge/tillfångatagen' till perf. ptcp. *hernuminn*. Men denna bildning till eller ombildning av ett starkt particip förekommer endast när detta står som senare led (se Alf Torp, *Gamalnorsk ordavledning*, nyutg. 1974, s. 13). Dessutom möter tolkningen ett utomspråkligt hinder: att bokstavligt *slå* eller *stöta* ned en så stor sten som det gäller är i princip omöjligt. Samtidigt bör påpekas att det förhållandet att minnesstenen ofta går ner en bit i marken inte gärna kan ha lockat till namngivning; mera påfallande vore i så fall egenskapen hos minnesstenen att vara rest.

Efter den noggranna utredningen av källäget och med insikten att förleden *bauta-* i *bautasteinn* får en plausibel förklaring genom identifieringen med det agentiella *-bauti* kunde Haugen ha avfärdat idén "nedslagen sten" som närmast omöjlig och samtidigt passat på att också i princip dödförklara en annan figurerande tolkning. Magnus Olsen (*Hedenske kultminder i norske stedsnavne* I:253) vill ge *bautasteinn* betydelsen 'fallossten', varvid *bautadarsteinn* uppfattas som den primära formen. Han tolkar keningen *bautuðr* för 'häst' och 'oxe' (se ovan) som 'stötaren, den kopulerande'. Denna tolkning (som bl.a. traderas hos Bjorvand & Lindeman, *Våre arveord* och Niels Åge Nielsen, *Dansk etymologisk ordbok*) förtjänar ingen tilltro. Ett med *bautasteinn* förenligt *bauti* med direkt användbar icke nämnvärt konstruerad betydelse existerar. Härtill kan läggas att *bautasteinn* naturligt kan tillskrivas funktionen 'minnessten', och att det inte finns något egentligt skäl att sätta ifrågasvarande stenar i samband med fallosdyrkan.

I diskussionen av förledens och hela sammansättningens grundbetydelse kunde några funderingar ha ingått huruvida utbytet av *bautamot bautadar-* beror på att den ursprungliga innebörden redan då var

ogenomskinlig, tillsammans med en spekulatio n rörande vilken innebörd lanseraren av *bautadarsteinn* lade in i förleden.

Återstoden av kärnan i Haugens avhandling (kapitlen 5–8) behandlar introduktionen av *bautasten* i svenska och dess utveckling samt uppkomsten och användningen av sammansättningen ”avknoppning”, det förstärkande *bauta-*. Jag har funnit det lämpligt att genomgå kapitlen 5 och 6, dvs. introduktionen och den begynnande etableringen, tillsammans, att under en andra rubrik följa Haugens framställning om sammansättningen fram till början av 1970-talet och mötet med Asterix’ *bautasten*, att sedan under en tredje rubrik följa både det tidigare etablerade och det i Asterix nyetablerade *bautasten* fram till nutiden för att slutligen under egen rubrik kommentera avhandlingens framställning rörandet det förstärkande *bauta-*.

3. Inlånet av *bautasten* och begynnande etablering (kapitel 5–6)

Kapitel 5 ägnas introduktionen i svenskan av *bautasten* i pl.-formen *bauta stener* i en fotnot på latin i Verelius’ utgåva 1664 av *Götriks och Rolfs saga*. Belägget återgår på fvn. *bautasteinar* i ett textstycke i *Den stora sagan om Olav den helige*. Trots att språket i fotnoten är latin är texten avsedd för svenska läsare. Efter terminologin hos Edlund & Hene karakteriseras *bautasten* som ett blandlån; förleden är direkt övertagen från isl., efterleden är *försvenskad*. Samtidigt som funktionen ’minnessten’ är klar för Verelius känner han naturligtvis (se ovan) inte den egentliga eller etymologiska betydelsen hos förleden (och därmed hos hela sammansättningen). Det är möjligt att den okända grundbetydelsen i viss mån föranlett lånet. Den kan ha medfört att t.ex. en översättning med *minnessten* inte kändes säkert adekvat och att *bautasten* svarade till ett semantiskt behov. Tvärtemot vad Haugen anser, är det därför möjligt att lånet fyllde en ”semantisk lucka”. Haugen resonerar insatt om Vergelius’ mera allmänna motiv för introducering av isl. ord och ordbetydelser. Man kunde möjligen ha önskat en fylligare inventering och belysning av Vergilius’ införande av isl. lån i svenska och *bautasten*:s plats i kretsen av dessa, t.ex. på bekostnad av den generella diskussionen av företeelsen ’sammansättning’ i kapitel 2.

Kapitel 6 ger en första utvecklingsfas hos *bautasten* i svenska. Haugen följer ordet fram till dess att det nått tillräckligt fotfäste i språket för att

tas med i det etablerade verket J.P.G. Möller, *Tysk svensk och svensk tysk ordbok* från 1790.

Haugen har i sitt vad jag förstår vältäckande material (SAOB:s samlingar, Språkbanken med även ä. svenska romaner, översättningar av isl. verk och äldre ordböcker) funnit lånet *bautasten* i 12 belägg från perioden: 3, de äldsta, i översättningar av isl. verk, 8 i skönlitteratur och antikvariska framställningar och ett i ordboken Möller 1790. Med undantag för ordboksbelägget med *bauta-* och ett förbryllande *bauti-* i en roman från 1734 har förleden ö-vokal, *böta-* (med varianten *bota-*). I två belägg är lederna särskrivna, i ett förbundna med bindestreck, i övriga sammanskrivna. E. J. Björner varierar i ett och samma verk från 1738 *Böta STENAR* med *BÖTA ILAR* eller *hellar*. Peringskjöld uppvisar variationen *Botastentar: Böta STENAR* utan förklaring, *Böta-stentar* med förklaringarna "thet är Graf eller Runestentar", resp. "thet är Rune- eller Grafstentar" och i 4 fall enbart översättning: "Graff- eller Åminnelse stentar", "Graf-stentar", "Grafstentar", "grafstentar". Formen *böta-* (*bota-*) visar nog en strävan att göra *bautasten* till ett fornt götiskt ord. Förklaringarna vittnar om att läsekretsen väntas var föga bekant med ordet och enbart översättning i stället för lånet *bautasten* (Haugen kallar det "substitution") är ett tecken, ett starkare tecken, i samma riktning. Utbytet av *stentar* mot *ilar* eller *hellar* i den särskrivna sammansättningen hos Björner ger nog ett pseudointryck av etymologisk förtrogenhet med den fornspråkliga förleden. Ovanstående ansluter i det väsentliga till Haugens framställning liksom jag låter mig övertygas om att en ökande etablering antyds i det klena materialet fram till förekomsten i den representativa ordboken Möller 1790.

4. Fortsatt etablering fram till början av 1970-talet (och mötet med *bautasten* i Asterix) (kapitel 7)

Material till kapitlen 7, 8

Språkbanken: korpusar, press 76, pressarkiven, mediearkivet, presstext, Vitalis (ej sökbart)

Digitala nummer av Populär historia och Populär arkeologi

Nyordsordboken

SAOB

Asterix.

Det skönlitterära materialet är mycket stort.

I kraft av detta omfattande material fördelat på skönlitteratur, sakprosa (hist., arkeol.) och översättningar behandlas i kap. 7 utvecklingen av ordets bruklighet överhuvud och bruklighet i var och en av de nämnda tre genrerna.

För perioden 1790–1973 sammantagen gäller högre etableringsgrad än för den föregående perioden samt flest belägg från skönlitteratur, färre från sakprosa och färst från fvn. översättningar.

Från och med förra delen av 1900-talet tycks enligt Haugen *bautasten* praktiskt taget ha försvunnit ur skönlitteraturen och även blivit märkbart sällsyntare i sakprosan, men för den senare genren reserverar hon sig på grund av att materialet därifrån är klen.

I regel avser *bautasten* rest forminnessten, även runsten, men används i enstaka fall även om sentida gravsten eller minnessten.

5. Äldre *bautasten* och nyintroducerat *bautasten* 1973 och framåt (kapitel 8, s. 241–251)

(a) *Bautasten* i Asterix 1970–

Nedanstående karakterisering av Asterix och seriens företeelse *bautasten* framgår i princip av Haugens framställning. Jag känner bara behov av att understryka de utmärkande dragen.

Asterix är en fransk serie. Den började utkomma 1959, med historier samlade i ett 30-tal album. Författare var från början René Goscinny, senare seriens tecknare Albert Uderzo.

Figurer i Asterix är den lille klipske galler Asterix och hans kumpan, den store, tjocke, urstarke och något tröge men varmhjärtade Obelix, samt övriga invånare i en liten gallerby c. 50 f. K. Denna handfull galler kämpade framgångsrikt mot de romerska legionärerna.

Snart blev Obelix den jättestarke och snälle favoriten i serien och historierna byggs mycket kring honom. Ett album (2) handlar bara om Obelix.

32 album av den franska Asterix är översatta till svenska, alla utom de allra första numren av Ingrid Emond, Lund.

Obelix hade *bautastenen* [*bautasten* är här en översättning av originalspråkets *menhir*, eg. 'lång, dvs. hög sten', ett breton. ord som blivit fackterm för europeiska resta stenar som de i Stone Henge eller Carnac] som attribut, leverantör och uthuggare av densamma som han var. Han kånkade omkring med dem på ryggen, använde dem som kastvapen mot

romarna, som (kärleks)present och i andra med tanke på föremålets ursprung oväntade sammanhang, bl.a. som rejäl ”boll” i ett slags spel. Bautastenen/menhiren nyttjades också som handelsvara i kontakten med romarna, nästan som valuta (”vi får låta bautastenen flyta”).

Till en början varierade bautastenens storlek men snart blev 1½ gånger den väldige Obelix’ längd standard.

I Asterix figurerar aldrig bautastenen som minnessten, förekommer aldrig i stensättning eller som enstaka rest minnessten. Den uppträder överhuvud aldrig som *rest* sten, tycks det.

Denna Asterix-användning av *bautasten* bäddade för att förleden *bauta-* kunde få innebörden ’(jätte)stor’ och utlösas till det förstärkande *bauta-* (se nedan).

(b) *Bautasten* utanför Asterix

Från perioden 1973–1986 har Haugen från text utanför *Asterix* bara två sakproselägg (i samma källa). Belägg från skönlitteratur och från isl. översättningar saknas.

För perioden 1985–2006 är däremot *bautasten* också utanför Asterix jämförelsevis välbelagt. 11 belägg kommer från serierna *Populär historia* och *Populär arkeologi*. Det gäller fornminnesstenar. Det stora antalet belägg finns i pressmaterialet. De 171 språkproven därifrån vill jag indela på följande sätt.

(a) Det stora flertalet belägg gäller nordiskt fornminne. Några exempel (siffrorna framför språkproven anger beläggnumret i del III):

162: Här vimlar av historiska minnen, gravfält, *bautastenar*, märkliga kyrkor. Här har folk varit civiliserade sedan tusentals år; 219: Hela regionen kan ses som en enda arkeologisk park med dösar, *bautastenar*, två-tusenåriga ruiner och ännu äldre grottor; 251: Bohuslän har fått ett eget Stonehenge. *Bautastenarna* på gården Stenehed vid Hällevadsholm är med största sannolikhet en astronomisk kalender.

(b) I vissa fall har momentet ”fornt” gått förlorat. Det gäller sentida minnes- eller gravstenar eller resta stenar överhuvud. Två exempel:

195: På den öppna piazzan, ”Jussi Björlings plats”, där Göteborgarna njutit av sommaren, står ”Källan”, en *bautasten* med inbyggd häck av norrmannen Bård Breivi; 200: De 46 som dödadades, avrättades eller pinades till döds, i gestapos tortyrkammare i Haldebområdet hedras med en *bautasten* på Fredriksstens fästning.

(c) Ett 20-tal belägg syftar direkt på *bautasten* i Asterix (hanterad av Obelix), några exempel:

194: Driften med olika nationalkaraktärer är lika viktig i serien som den tjocke bautastensleverantörens goda aptit; 225: En undersökning visar att seriefiguren är mer känd än författarna till verk som *Madame Bovary* eller *Les Misérables*, skriver *Sunday Times*. Och det är klart. Bautastentar är lättare att förstå sig på än existentialism; 228: Obelix får en överdos av trolldrycken, blir stel som en bautasten och krymper till svag femåring; 247: Hemmalagets mittförsvare Jerry Hallbäck och Mikael Franzén behandlade motståndarna likt gallern Obelix bollar med bautastentar.

(d) I jämförelse eller metaforiskt

234: ...en bautasten är roligare än Nick Holte; 286: Påståendet faller som en förolämpad bautasten i hörnrummet på Ängelholmsvägen.; 183: konformerna (*i konstverket*) är stora nog att provocera men är inga bautastentar, inga machobumlingar; 293: en bautasten till bok; 344: bautastentar till böcker; 245: bautasten till artikel; 305: bautasten till skinka; 356: spränga in sköna kilar av ömsinta ballader i alla dessa bautastentar av boogierock.

(e) Om stor sten i allmänhet:

268: I denna nordiska extremsporttävling på sagoön i Atlanten ingår bautastenslyft som en av grenarna; 270: I tävlingen ingår grenar som att lyfta ett helt flak med människor eller ett stenkast längre bort lyfta den största bautastenen. Allt på tid.; 312: Bland grenarna finns kast med bautasten, bowling och mycket annat, säger lägerchefen Anna Bergström. – I denna extremsport är redskapet stor sten utan formlikhet med Asterixstenen.; 306: en bautasten i skallen, 325: vilken bautasten de satte i rullning, 348: kastar bautasten i glashus.

I användningen om fornminnessten är pressbeläggen likvärdiga med de från *Populär historia* och *Populär arkeologi*. De är lika sakliga och har samma stilvärde. De representerar en (populär) fackterm använd i tidningsspråk. Att vissa belägg avser rest sten i allmänhet (punkt b) har sin motsvarighet i materialet från perioden 1791–1973. Punkt c visar på medieintresset för Asterix. Pressbeläggen i punkterna d och e är tämligen klart inspirerade av *bautasten* i Asterix. Jag känner mig lite osäker huruvida en färgning av Asterix vidlåder punkt e eller inte. I varje fall framstår det klart att '(jätte)stor' här är en dominerande ingrediens i förledens betydelse eller utgör hela betydelseinnehållet. Det är rimligt anta att *bauta-* i *bautasten* sannolikt mer eller mindre allmänt av Asterix' läsare uppfattas som syftande på stenarnas storlek. Användningar av denna typ, med samma stilkvalitet som serien, emanerar naturligtvis från Asterix.

Haugen har ett stort och säkerligen i allt väsentligt rättvisande material till sitt förfogande och har därför skäl att vara suverän visavi ordböcker o. dyl. Med detta material i ryggen och den unika förtrogenhet med ordet som hon skaffat sig skall i princip ingen uppgift tas för given. När visavi tidigare upplagor SAOL 1923 ger *bautasten* bruklighetsbetyget "äld." och SAOL 1950 och 1973 förpassar ordet till facket "hist.", har Haugen automatiskt anledning att kritiskt fråga sig: stämmer detta, kan det utläsas ur materialet? Till en del går det att göra. Under (slutet av 1800-talet och) under 1900-talet fram till dess att *bautasten* nyintroducerades i Asterix och i litteratur anslutande härtill, användes ordet till en början framför allt, senare praktiskt taget uteslutande i (populärt) fackspråk. I den mån *bautasten* förekom i skönlitteratur hade det ålderdomlig prägel, som historisk eller arkeologisk eller antikvarisk term var det däremot fullt brukligt. Så tycks den närmare verkligheten bakom etiketterna "äld." och "hist." vara.

När de senare ordlistorna, 1986, 1998 och 2006, saknar inskränkning i brukligheten, beror det på att en fortlevande användning inom facksfär tagits samman med *bautasten* i Asterix och därtill anslutande belägg av den typ vi finner i pressmaterialet (se skiktningen av pressbeläggen ovan).

Beläggen från sista kvartsseklet av 1900-talet och början av 2000-talet visar att det sedan gammalt etablerade *bautasten* med bet. 'fornnordisk minnessten, sten i stensättning o. dyl.' lever i populärt fackspråk i konkurrens med det strikt fackspråkliga *rest sten*. Detta förutsätter att den nästan totala belägglakunen 1973–1986 är en chimär; 13 år är också en kort period.

I populärt sakliga framställningar om det nord. fornminnet 'bautasten' har ordets betydelse inte ändrats.

När *bautasten* i Asterix-serien används som översättning av det ursprungligen keltiska *menhir*, mötte de huvudsakligen unga läsarna ett okänt ord och en okänd företeelse. Med viss överdrift var översättaren den enda länken mellan detta nyintroducerade *bautasten* och det gamla lånet av isl. *bautasteinn*. *Bautasten* som benämning på de av Obelix kringburna stora stenarna trängde utanför serietidningens språk, i användningar som alluderade på ordet i serietidningen eller var mer eller mindre tydligt inspirerade härav. Givet detta synsätt är riktigt kan man se det gamla *bautasten* och det nyintroducerade *bautasten* som i huvudsak parallella storheter, som två fåror i sentida svenska.

6. Förstärkningsledet *bauta-* (kapitel 8: 251–275)

Haugens material ger rikligt med belägg på den förstärkande förleden *bauta-*. Med substantivisk senare led (*bautabokhylla*, *-tjur*, *-succé* osv.) är översättningen 'väldigt stor, jättestor,' med adjektivisk senare led (*bautastor*, *-lång*, *-stark*, *-mystisk* osv.) blir översättningen 'ytterst, i mycket hög grad'; detsamma gäller när senare leden är adverb (ett fall belagt) eller adverbieell användning av adjektiv. Obs. att 'jätte-' är användbart oavsett senare ledens art. Haugen pekar just på den klara parallella användningen av *bauta-* och *jätte-*.

jättestor	bautastor
jättestark	bautastark
jättebra	bautasträck
jättedålig	bautatöntig
jätteliten	jättelätt (<i>jätteliten</i> funnet på nätet)

Dock anser Haugen att *bauta-* är generellt förstärkande i mindre utsträckning än *jätte-*. Att så är fallet omvittnas enligt henne av att sammansättningarna med substantiv är tre gånger fler än de med adjektiv och av att de rent förstärkande exemplen hos de senare är jämförelsevis få. Det finns skäl att instämma, trots att några fall med substantiv som senare led: *bautacyniker*, *-svåring*, *-konnösör*, *-läge* i grunden också är rent förstärkande; det som förstärks är i realiteten egenskapen som bärs av substantiven.

Det förstärkande *bauta-* är med Haugen tveklöst utlöst ur *bautasten* i Asterix (och anslutande litteratur), där förleden lätt kunde uppfattas ha bet. 'väldigt stor, jättestor'. Seriens "bautastentar" var mycket stora liksom bäraren och leverantören Obelix var jättelik. Det är också lätt att i belägg utanför Asterix som alluderar på Asterix eller uppenbarligen är inspirerade av Asterix finna stöd för att egenskapen 'stor' var central hos seriens *bautasten*. Från genomgången ovan av vederbörande belägg upprepar jag: *en bautasten till box, bautastentar till böcker, en bautasten till artikel, vilken bautasten det satte i rullning*.

En viktig faktor var, säger Haugen, den kläna brukligheten (låga etableringsgraden) hos *bautasten* vid tiden för introduktionen i Asterix. Det väsentliga att framhålla är enligt min mening att det gamla lånordet *bautasten* överhuvud bör ha varit i det närmaste okänt för de överlag unga läsarna av Asterix och att detta nog skulle ha varit fallet även om det behållit sin ställning i ålderdomligt färgad skönlitteratur och i isländska översättningar.

Haugen påpekar att det stora flertalet av sammansättningarna med förstärkande *bauta-* är sammanskrivna, men att hos 16 av hennes belägg uppträder särskrivning och i två bindestreck mellan leden. Hon tvekar huruvida variationen hos fogen säger något om etableringsgraden hos ledet *bauta-*, men bestämmer sig för att det inte är fallet. I det sammanhanget hade det funnits skäl att diskutera om särskrivningen i någon utsträckning tyder på tvåordsuttal, om variationen *bautasten* : *bauta sten* delvis är jämförbar med *splitterny* : *splitter ny*. Samtidigt finns det egentligen inte någon garanti för att en variation mellan fast och lös sammansättning i *uttalet* helt följer skrivsättet.

Detta hade som sagt förtjänat en diskussion, underbyggd dels av en begränsad komparativ undersökning av sammanskrivning visavi särskrivning hos andra (jämförbara) fall av sammansättning med förstärkande förled, dels av en mindre uttalsenkät av *bauta*-förbindelser.

Samlat omdöme

Formella ting

Språket är klart och lättläst. Haugen har en driven framställningsform och utpräglad formell säkerhet. Hon röjer en stor beläsenhet inom alla de sfärer hon rör sig i avhandlingen (avspeglat av den mycket omfattande förteckningen av litteratur) och tar ledigt och självständigt upp olika teoretiska och metodiska spörsmål. Framställningen präglas också av mycket god akribi.

För fullständighetens skull anför jag den mycket lilla samling av onöjaktigheter av formell och jämförbar natur som jag funnit i avhandlingen efter noggrann läsning som opponent och som anmälare av avhandlingen.

Avhandlingens undertitel lyder "Studier över *bautasteinn* och svenska ord bildade med *bauta(-)*". De sv. orden är *bautasten* och den förstärkande förleden *bauta-* och ett par elliptiska *bauta*. "bildat med" är något tveksamt beträffande lånet *bautasten* och hur med "*bauta(-)*"? Man läser det gärna som '*bauta* + vissa fall av *bauta-*', men *bauta-* är ju totalt dominerande. Formuleringen är således något otillfredsställande. Bättre hade varit att lämna ellipsbeläggen därhän och t.ex. skriva "Studier över fornvästnordiskt *bautasteinn*, svenskt *bautasten* och det förstärkande *bauta-*".

s. 28: "...betydelsen hos *bautasten* i det långgivande språket där ordet har formen *bauta(ðar)steinn*". Men *bautar-* i Havamal då? Invändningen

drabbar även rubriken s. 173: "Förledens form i sammansättningen *bauta(ðar)*".

s.141: "Ordformen *bautaðr* uppträder även i formerna *bautuðr* och *barruðr (bauruðr)*"!

s. 228: *bauta-bild* ses som egentligen belägg på *bauta* som kortord av *bautasten* genom ellips? Men *bauta-bild* ska väl inte förstås som 'bautastensbild' utan som 'fornminnesbild' med tendens till ett utlöst *bauta-* med bet. 'fornminnes-'.

Ämnesval

Förtjänt av en studie är onekligen "intrigen" i avhandlingen. Ett isl. *bautasteinn* med svår men inte ogenomtränglig etymologi och formväxling inlånades i den försvenskade formen *bautasten* för nästan 350 år sedan, genomgick en lång etableringsprocess i intressant kulturhistoriskt sammanhang, förpassades under 1900-talet till en populärt fackspråklig fåra i svenska (i konkurrens med en ny term i icke populärt fackspråk) för att under slutet av 1900-talet i serietidningen Asterix och därtill anslutande litteratur få sällskap av ett nyintroducerat *buatasten*, ett av det gamla lånet förmedlat, i huvudsak autonomt, nytt översättningslån. Slutet på denna historia är i viss utsträckning min ombeskrivning av Haugens framställning. En omfattningsrik fallstudie, typ doktorsavhandling, kräver att den också i viss utsträckning har ett generellt budskap: det kan vara en ordgeografisk undersökning som ger ett dialektgeografiskt bidrag, en ordstudie som exemplifierar en semantisk universal, en undersökning av en grammatisk detalj som visar på en i språkhistorien central arkaism. Susanne Haugen berör i hög grad ting bortom *bautasten*, bl.a. hela det västnordiska *baut-*materialet: verbet *bauta* och vad därmed sammanhör, lånords klassificering, signaler om lånords etableringsgrad m.m. Med andra ord: ingen kan anklaga avhandlingen för att vara "smal". Tvärtom undrar man ibland om inte den i och för sig prisvärda ambitionen att ur alla aspekter ge en teoretisk/metodisk bakgrund till storryn '*bautasten* till *bautastor*' är en smula överdriven. Den teoretisk-metodiska framställningen upptar en tredjedel av diskussionen och *bautasten* dignar lite under en överbyggnad, om nu en *bautasten* kan digna. I vissa fall är knappast *bautasten* osv. en riktigt motiverad/naturlig utgångspunkt för de magistrala diskussionerna rörande t.ex. definitioner av ord, ordets egenskap överhuvud och sammansättningsars generella. Detta visavi direkt av ämnet motiverade resonemang som det om lånords klassificering eller om signalerna för etableringsgrad.

Man riskerar lätt vid inträde på så allmänna arenor att få anmärkningar av typen ”varför inte om sammansättningsars växlande lexikalitet och vissa andra egenskaper”, ”varför inte om den fundamentala gränsdragningen i ordbetydelser mellan homonymi och polysemi”. Tendensen till obalans mellan den direkta fallstudien och allmänna resonemang skall dock inte skymma kvaliteten hos och värdet i sig av de senare.

Framställningen om *bautasteinn* och *bautasten*

Haugen har i kapitel 4 gett den första nöjaktiga förklaringen av grundbetydelsen hos förleden i *bautasteinn* och därmed hos den isl. sammansättningen i sin helhet, nämligen ’sten rest efter fallen krigare’. Hon har kommit till denna insikt via textkritisk undersökning av beläggen på *bautasteinn* och relevant kringmaterial. Närmare bestämt gäller det kritik av textkritiker, i sökandet efter de bästa handskrifterna i de bästa texterna. Undersökningen har gett henne möjlighet att med stor sannolikhet välja förledsformen *bauta-* som den ursprungliga. Efter en penetrerande genomgång av verbet *bauta* och därmed samhörigt material med ljudföljden *baut-* vill hon som man förstår i förleden till *bautasteinn* i första hand se det *bauti* som uppträder i namn på mytiska varelser och i en kenning för båt. I realiteten innebär Haugens framställning, om man rätt läser den i sin helhet, en dödsstöt mot givna alternativa tolkningar. Det är synd att hon inte som avslutande ”knorr” på kapitel 4 fullt ut eller klart drar konsekvensen av sin analys och i princip avfärdar idéerna ”nedslagen sten” och ”fallosten”.

Den andra polen i avhandlingen är lånordet *bautasten*:s introduktion och öde i svenska (kapitel 5–8). Läsaren får en inträngande beskrivning av introduktionen och dess reala kontext. Han får också en väldokumenterad och inträngande analys av etableringens utveckling och villkor, kulturella och andra. Förtjänstfullt är Haugens tillvägagångssätt att för varje beskrivningsperiod lägga samma raster av undersökningspunkter över *bautasten* för att få konkreta signaler rörande fr.a. etableringsgraden; det gäller förledens och fogens form (fast eller lös), förekomst av typografiska markeringar, förekomst av förklaringar, sammansättningens uppträdande i metaforer, fördelningen över texttyper. Bara beträffande sista skedet av *bautasten*:s utveckling är jag inte fullt tillfreds med Haugens framställning. I grova drag säger hon följande: *Bautasten* fick under 1900-talet allmänt inskränkt bruklighet och användes nästan inte utanför populärt historiskt och arkeologiskt språk. (I renodlat fackspråk användes *rest sten*.) Men så kom ordet att användas i den vitt spridda och populära serietidningen Asterix. Detta vitaliserade det gamla lånordet

som även utanför Asterix på nytt fick stor användning. Jag vill beskriva situationen på följande sätt. *Bautasten* i Asterix kände läsarna, vilka nästan genomgående saknade kunskap om det svenska fornminnesordet, som beteckning för de stora stenar som Obelix kånkade runt med. I Haugens material utanför Asterix finner man två typer av *bautasten*, en som fortsätter det gamla lånordet i dess användning om forntida minnessten, en som direkt refererar till *bautasten* i Asterix eller på goda grunder kan uppfattas som inspirerad härav. Jag vill förstå och beskriva detta beläggläge som att det från slutet av 1900-talet finns två i princip skilda fåror *bautasten* i svenska, i den ena finner vi det isl. lånet i sin gamla bet. (om än med mera kringskuren bruklighet), i den andra löper ett i stort sett autonomt *bautasten*, vars historia, en översättning av kelt. *menhir* med det isl. lånordet *bautasten*, i stort sett är okänd för brukarna.

Det förstärkande *bauta-* är med Haugen otvetydigt utlöst ur sammansättningen *bautasten* i Asterix och anslutande litteratur. Intressant och övertygande, med ett täckande material i ryggen, beskriver och analyserar hon dess användning. Men mycket vill alltid mer. Jag vill ställa frågan om den i viss utsträckning förekommande särskrivningen *bauta sten* i åtminstone några fall återger tvåordsuttal, svarar till *splitter ny visavi splitterny*. Det hade varit önskvärt med en diskussion på den punkten, med en begränsad jämförelse med andra sammansättningar med förstärkande förled, helst också med en mindre, riktad uttalsenkät.

MARKO LAMBERG

Dolt budskap i en medeltida översättning

Jöns Budde och hans version av legenden om den usle biskopen Udo

Åtminstone åren 1459–1491 verkade i Nådendals kloster en flitig skribent, Jöns Budde, som har lämnat efter sig en samlingshandskrift som brukar kallas för ”Jöns Buddes bok”. Volymen innehåller tio skrifter som har bevarats som egenhändigt gjorda nedteckningar. Originalhandskriften förvaras på Kungliga biblioteket i Stockholm och bär officiellt namnet Codex Holmiensis A 58, men skrifterna har också utgivits av O. F. Hultman år 1895. Sedan Hultmans källutgåva kom ut, har Jöns Buddes skrifter och språkbruk varit föremål för livlig undersökning. I synnerhet filologen Erik Noreen kunde uppdaga fler skrifter som härrör från Jöns Budde men som har bevarats i form av avskrifter gjorda av andra händer. Rolf Pippings, Olav Ahlbäcks, Eskil Hummelstedts och

---

Lamberg, M., docent, Institutionen för historia och etnologi, Jyväskylä universitet. ”A Hidden Message in a Medieval Translation: Jöns Budde and His Version of the Legend of Udo the Wretched Bishop”, *ANF* 123 (2008), pp. 57–76.

Abstract: It is already known, on the stemmatological basis, that medieval authors could change the form and the contents of already existing texts for instance by making compilations of them, i.e. by combining stuff from several sources. However, this essay discusses how a medieval translator could transmit his own message to his audience even when his translation was almost a word-for-word interpretation of the original text. The study is focused on Jöns Budde and his version (preserved in Codex Holmiensis A 58) of a widely spread exemplum tale dealing with a negative literary figure. He translated the so-called legend of Udo either in the end of the 1480s or in the beginning of the 1490s. It is a story about a bishop who leads a sinful way of life and is therefore condemned to death by the heavenly powers. The tale contains also a description of how his soul is tormented in the hereafter. Originally, the tale was composed on several elements and the connecting factor seems to have been the cathedral building of Magdeburg in Germany. However, Jöns Buddes translation may have come into being as an indirect literary weapon against the current bishop of Turku (Sw. Åbo) who had made some confiscations. The actions had raised discontent among the Birgittines. The *nota bene* marks in the margins of the codex prove that the Birgittines of the monastery of Vallis Gratiae were interested especially in parts where the fictitious bishop (a possible literary alter ego of Bishop Magnus Nilsson) was sentenced and punished.

Keywords: medieval translating practices, Birgittine literature, exemplum tales, literary images, disputes between the secular church and the monastic orders.

Rae Murhus undersökningar har visat att Jöns Budde med största sannolikhet föddes i mellersta Österbotten, närmare bestämt i Vörå eller Laihela socken.¹ Alla dessa forskare har också behandlat hans språkliga drag. Det gör också Märta Ahlberg, Christer Laurén, Lars Wollin, Seija Tiisala och Jonas Carlquist, vilka dock har fäst mer uppmärksamhet vid Jöns Buddes funktion som översättare.

Jöns Budde omtalas ibland som ”Finlands första författare”, men detta är förstås oriktigt, eftersom litterära verk hade författats i Finland redan före hans tid. Han var inte heller Finlands första vid namn kända författare, för det har bevarats några enstaka skrifter som är av äldre datum än Jöns Buddes verk: den tidigaste av de skrifter som den nutida litteraturhistoriska forskningen har kunnat lyfta fram torde vara en predikan som den blivande biskop Hemming författade på 1300-talet (Lehtonen 1999: 38; Lehtonen 2002: 190). Därtill har många filologer och historiker varit benägna att helt ifrågasätta hans status som författare, eftersom nästan allt det som Jöns Budde skrev ned formellt sett inte var någonting annat än översättningar av redan existerande verk avfattade av tidigare författare. Britta Orlík Frederiksen (1997 och 2002) har dock lyft fram två smärre skrifter av Jöns Budde som inte har några kända förlagor, men också dessa skrifter verkar ha haft parallella litterära förebilder. Jöns Buddes litterära produktion anknyter alltså till den omfattande översättningsverksamhet som birgittinerna utförde såväl i moderklostret Vadstena som i filialen Nådendal och som ledde till att en ansevärd mängd litteratur som hade nått våra nordliga breddgrader i latinsk språkdräkt blev översatt till svenska.

Att Jöns Budde blivit karakteriserad som ”bara” översättare har lett till att i synnerhet historikerna har förbisett möjligheten att finna samband mellan hans skrifter och den historiska verklighet i vilken översättningarna har tillkommit. Detta återspeglar också många historikers bristande kännedom om medeltida översättningspraxis som tillät större omarbetningar än vad som är tillåtet i vår tid: en översättning kunde innehållsmässigt skilja sig avsevärt från förlagan, något som också gällde för avskrifter. Textproduktionens fria former tolererades av den medeltida litteraturteorin, och skolastikern Bonaventura hade på 1200-talet definierat metoderna att producera en bok så här (Minnis 1984: 94–95): ”Det

¹ Den konsensus som rått angående Jöns Buddes geografiska hemvist sedan 1950-talet har dock nyligen ifrågasatts av Kristina Nikula. En födelseort i sydvästra Finland kan inte heller uteslutas; se Nikula 2007. Jag hänvisar också till de föredrag som hon hållit vid Språket i historien – historien i språket-konferensen i Jyväskylä den 16 juni 2007 och vid Jöns Budde-symposiumet i Åbo den 4 april 2008.

finns fyra sätt att producera en bok. En kan avskriva en annan skribents verk utan tillägg eller förändringar: han kallas för skrivare (*scriptor*). En andra kan avskriva ett verk skrivet av en annan och tillägger något som inte är hans eget: han kallas för hopsättare (*compiler*). En tredje kan skriva både sin och en annan mans synpunkt, men i huvudsak en annans och han tillägger sin synpunkt för tydlighetens skull; han kallas för kommentator (*commentator*) och inte för författare. En fjärde kan skriva utifrån både sitt och en annan mans material, men i huvudsak sitt eget och han använder den andra skribentens material bara för att styrka sin framställning. En sådan skribent kan kallas för författare (*auctor*).”

Den medeltida toleransen gentemot omarbetade avskrifter och översättningar ledde till att ett verk kunde ha högst skiftande innehåll, något som den vida utspridda kosmologiska beskrivningen *Elucidarium* (författad av Honorius Augustodunensis) och dess otaliga varianter erbjuder ett lysande exempel på. Den filologiska forskningen var dock länge mest stemmatologisk till karaktären, alltså intresserad av att klargöra i vilken relation olika textvarianter står till varandra och hur de har nedärvts genom att rekonstruera förlagor som ofta hade gått till spillo. De rekonstruerade originalverken gavs sedan ut som textkritiska editioner. Denna verksamhet var – och är fortfarande – givetvis mycket värdefull, eftersom den återställer redan förlorade verk, men de textkritiska editionerna är samtidigt en orsak till att historikerna ofta har förbisett den stemmatologiska mångfalden och hellre baserat sina tolkningar på de rekonstruerade originalverken vare sig det är fråga om t.ex. *Erikskrönikan* eller *Magnus Erikssons stadslag*. Det som lätt glöms bort är det faktum att många, sannolikt de flesta, av de samtida aldrig fick se eller höra originalverket utan bara avskrifter och översättningar av det. Också Jöns Budde var medveten om sin betydelse, när han i epilogen till en avskrift av sin tidigare översättning av *Mechtilds uppenbarelser* eller *Liber Gratiae spiritualis Sanctae Mechtildis* berättar att han översatte verket därför att boken ”matthe uthwidghas ok kungöras fleerom Gudz wynom [= vänner] systrom ok leekbrodrom ok jemuel androm som ey forstaa latyyn” (Porthan 1867: 144) – ur de icke latinkunnigas synvinkel existerade verket alltså inte innan det översattes.

Den nyare medeltidsfilologin har med skäl börjat framhäva avskrivarnas och översättarnas roll vid sidan om originalförfattarens och fästa uppmärksamhet vid de medeltida litteraturalstrens instabila karaktär. Forskarna intresserar sig nu för kontexter i vilka texterna tillkommit. Försök görs för att t.ex. klargöra samlingshandskrifternas tematiska sammansättning, alltså finna de röda trådarna i de innehållsmässigt till synes

brokiga handskriftsvolymerna (t.ex. Hagland 1976; Gehrke 1993; Carlquist 1996; Andersson 1997; Johansson 1997; Glauser 1998; Johnson 1998; Carlquist 2002; Johnson 2003). Också det skrivna ordets konkreta utseende, till exempel interpunktionen, har analyserats i syfte att fastställa om skriften var avsedd för högläsning, alltså för en större publik eller för mer privat läsning. Om en medeltida handskrift var skriven med lättläst handstil såsom halvkursiv, om antalet förkortningar inte var stort och om texten därtill var skriven i två spalter, lämpade den sig väl för högläsning. Följaktligen har Jonas Carlquist (2002: 84–87, 133–135) kunnat konstatera att ”Jöns Buddes bok” inte uppfyller dessa kriterier utan den måste ha utgjort Jöns Buddes eget ”privatbibliotek”.

Detta konstaterande bör dock inte tas alltför bokstavligt för de i Codex Holmiensis A 58 ingående skrifternas vidkommande, eftersom den latin-kunnige prästbrodern med största sannolikhet hade utfört översättningarna för att göra deras innehåll tillgängligt för sin omgivning, alltså trogen de principer som han uppgett i sin översättning av *Mechtilds uppenbarelser*. Också innehållet i ”Jöns Buddes bok” styrker detta antagande: Codex Holmiensis A 58 består av skrifter som på ett lättfattligt och åskådligt sätt beskriver och förklarar den senmedeltida katolska kyrkans centrala trossatser. Det mesta hade knappast något nyhetsvärde för Jöns Budde eller övriga prästbröder, men det är rimligt att anta att Jöns Budde främst avsåg nunnorna, när han plockade verk som han sedan översatte. Naturligtvis kunde han förmedla skrifternas budskap direkt muntligt, alltså via predikan och bikten, men att han ansträngde sig så mycket att han översatte hela skrifter till svenska tyder på att han också ville överföra kunskap och förmodligen också tankar med hjälp av sina översättningar. Det är rimligt att anta att han eller andra bröder eller sannolikt också systrar utförde avskrifter av de olika skrifterna i A 58 och att åtminstone en del av sådana avskrifter gjordes så att de lämpade sig för högläsning inom nunnekonventet i Nådendal.

En medeltida översättnings användningsområde berodde också på förhållandet mellan översättningen och dess förlaga. Lars Wollin (2000; 2004a; 2004b) hävdar att den birgittinska översättningstekniken ersatte den äldre parafrastrukturen, som byggde på kompilationer och omskrivningar, och att Jöns Budde trots de strukturella eller innehållsmässiga avvikelser som ibland kan påträffas mellan hans översättningar och de latinska förlagorna var ”en fullfjädrad modern översättare”. Detta stämmer dock bättre för somliga verk än för andra. Också Jöns Buddes översättningar var till en del omarbetningar såsom Christer Laurén (1973) har påvisat. I synnerhet översättningen av Katarina Ulfsdotters helgonbio-

grafi, som hade författats av Vadstenabrodern Ulf Birgersson på 1420-talet, verkar vara en kompilation. I inledningen till sin översättning uppger Jöns Budde att han har anlitat också vad han funnit ”j vara [= våra] namnkunnogha forfædhranna bøker eller ok sielfuer seet ok hørt hafuer aff lifuandes vethnom [= vittnen] syster och brøder j vatzsten” (JBB: 192).

Men också i sådana fall, där Jöns Budde var ”modern” och återgav troget och nästan ordagrant innehållet i förlagan, bör vi komma ihåg att varje översättning förutsatte ett val: Jöns Budde hade säkert tillgång till fler texter än dem som han översatte. Varje val förutsatte säkert också åtminstone ett motiv – det måste ha funnits en eller fler orsaker som fick Jöns Budde att välja just de texter som han valde och översatte. Följaktligen är det klart att översättningarna förmedlade – såsom de kan göra ännu i dag – inte bara originalförfattarens utan också översättarens tankegångar. Om vi analyserar Katarinallegenden, som ingår i ”Jöns Buddes bok”, upptäcker vi att också sådana avsnitt som härrörde från originalförfattaren Ulf Birgersson understryker biktfaderns och således också prästbrödernas auktoritet. Det var säkerligen passande ur det birgittinska prästerskapets synvinkel att framställa den heliga Birgittas dotter som lydig nunna. För Katarinabiografiens vidkommande förändrade Jöns Budde alltså inte det centrala budskapet, men han förstärkte och tydliggjorde det genom att författa en kompilation (alltså en ”medeltida” översättning) i stället för en innehållstrogen (alltså ”modern”) översättning. Följaktligen innehåller hans version bland annat en förteckning över Birgittas och Katarinas biktfäder och ett kapitel om ”lydhnonne dygdh ok olydnonne odygdh” – båda avsnitten är sådana som inte kan återfinnas i andra bevarade versioner av legendens latinska original *Vita Katherine* (JBB: 191–192, 210–211; Laurén 1973: 27–39). Det är rimligt att anta att Jöns Buddes främsta målgrupp i detta översättningsuppdrag bestod av birgittinska nunnor som förväntades identifiera sig med helgonet och härma den exemplariska vördnad som legendens Katarina visade för sina biktfäder (Lamberg 2002 och 2007). Att Katarinallegenden i A 58 först och främst var avsedd för nunnor framgår också av att Jöns Budde vid ett tillfälle direkt tilltalar den tilltänkta läsaren/åhöraren, ”den hög-färdiga nunnan” (JBB: 202).

Kompilationstekniken erbjuder av självklara orsaker en medeltida översättare goda möjligheter att göra ändringar i innehållet och att förse slutprodukten med sitt eget budskap. Men det är möjligt att finna översättarens budskap också i verk som till formen var innehålls- och strukturtrogna återgivning av originalet, alltså ”moderna” översättningar.

En sådan skrift är *Vdo vsal biscooper hans lifuerne ok ændælykt* som också ingår i "Jöns Buddes bok" (JBB: 144–157). Skriften är inte försedd med någon datering, men de paleografiska och språkliga dragen påminner om sex andra skrifter som ingår i samma volym och som av dateringarna att döma har blivit nedskrivna mellan år 1487 och 1491 (Noreen 1944; Ahlbäck 1952).

Det händelseförlopp som Udoberättelsen beskriver sägs äga rum i den tyska staden Magdeburg vid mitten av 900-talet. Historien inleds med ett förord, där berättaren konstaterar att verket har blivit skrivet i syfte att offentliggöra den skam som de ovärdiga kyrkliga ämbetsinnehavarna förorsakar. I början av historien möter vi en ung djäkne vid namn Udo. Han har haft mycket liten framgång med sina studier och blir därför ständigt piskad av sina lärare. En dag går han in i stadens domkyrka och ber till Jungfru Maria att hon måtte medverka till att Gud skulle skänka honom bättre förstånd. Maria uppenbarar sig för Udo och lovar att så skall bli och att han skall bli stadens ärkebiskop, men samtidigt varnar hon honom för vanstyre. Nu har Udo framgång i studierna, och när den gamla ärkebiskopen dör efter två år, väljs Udo till hans efterträdare. Udo glömmer dock Jungfru Marias varning och börjar föra ett omoraliskt liv utan att skona vare sig kyrkans egendom eller klosterjungfrur, vilket förståeligt nog väcker vrede hos de himmelska makterna. Under tre nätter i rad hörs från himlen en skräckinjagande röst som uppmanar Udo till bättring, men han är så förhärdad att han struntar också i den sista varningen.

Därefter följs händelseförloppet genom en ny gestalts ögon: en from präst, som vakar i domkyrkan mitt på natten och ängslas över sin förmans dekadenta leverne, får bevittna hur en himmelsk domstol samlas och dömer Udo till döden. Innan domen verkställs, tvingas Udo kasta upp alla oblater som han stoppat i sig under sitt liv; bland de närvarande befinner sig också Jungfru Maria som tvättar nattvardsbröden rena. Därefter halshuggs den usle biskopen. Följande dag får stadens invånare beskåda det huvudlösa liket, men de får också höra underrättelser om Udos lott i hinsidesvärlden: en kanik, som har varit på resa ute på landsbygden, rider tillbaka till Magdeburg och berättar hur han i en vision mötte en stor hop djävlar, vilka torterade Udos själ på ohyggliga sätt innan den kastades ner i helvetets djupaste brunn. Också kaniken hade löpt risken att bli kastad i samma brunn, eftersom djävlarne hade ansett att han var medskyldig till sin ärkebiskops förehavanden.

Invånarna i Magdeburg står ännu inför det problemet hur man skall kunna bli av med Udos jordiska kvarlevor. Hans lik kastas i ett kärr, men

det visar sig att kvarlevorna lockar till sig djävlar, vilket naturligtvis vållar besvär för befolkningen i omgivningen. Udos lik grävs upp och bränns och askan strös i floden Elbe som flyter genom Magdeburg. Också detta visar sig vara ett misstag, för nu försvinner alla fiskar ur floden. Efter tio år låter Gud i sin nåd fiskarna återvända. Det som ännu påminner om Udo är blodfläckar på domkyrkans stengolv; blodfläckarna hade uppstått, när han halshöggs.

Detta är alltså huvuddragen i berättelsen om den usle biskopen Udo. Inom historieforskningen har verket inte ägnats något nämnvärt intresse. Inom den finländska litteraturhistorien har berättelsen till och med kategoriserats som skräck- eller underhållningslitteratur och till och med termen renässansnovell har använts (Lehtinen 1988: 36). I verkligheten rör det sig om ett *exemplum*, alltså en moralisk varningshistoria. Exempla var omtyckta tillägg i de medeltida predikningarna när menigheten uppmanades att undvika syndigt leverne. Exemplumberättelser samlades i speciella antologier som också blev utgivna så snart boktryckarkonsten började sprida sig. Också berättelsen om Udo kan påträffas i sådana samlingar, även om berättelsen är ganska lång för denna genre – vanligtvis var exemplumberättelserna mycket kortfattade. Detta gäller t.ex. för den andra kända fornsvenska versionen av berättelsen om Udo: varianten ingår i en Vadstenahandskrift som nedskrevs i Vadstena kloster i slutet av 1300-talet och som innehåller ett hundratal exempla (SFSS 22: 119–122). Den förkortade versionen i denna så kallade *Järteckensbok* säger inte ett ord om Udos djäkneår, hans möte med Jungfru Maria, eller rättegången mot den usle biskopen; i stället kretsar det korta sammandraget kring biskopens lidanden i djävlaras händer. Det omedelbart följande exemplumet i samma handskrift verkar vara ett lossnat avsnitt ur Udo-historien, eftersom det berättar om en riddare som får bevittna hur en biskop torteras av djävlar.

Berättelsens Udo är veterligen ingen historisk gestalt: ingen ärkebiskop med detta namn är känd i Magdeburg under medeltiden. Annars kan berättelsen mycket väl kopplas just till Magdeburg och i synnerhet dess domkyrka, där det ännu i dag står en staty föreställande Jungfru Maria som kallas för *die Wundertätige Madonna*, eftersom den har rykte om sig att kunna göra underverk. Statyn är från 1200-talet och det var just denna staty framför vilken den unge djäknens Udo enligt berättelsen bad till Jungfru Maria. I domkyrkan står även en staty över Sankt Mauritius, kyrkans ursprungliga skyddshelgon; Mauritius hade varit en afrikansk officer i den romerska armén, vilket förklarar varför han framställdes som mörkhyad och iförd harnesk – det är alltså logiskt att det är han som

i berättelsen eller åtminstone dess ursprungliga version får avrätta den usle biskopen. På golvstenen framför domkyrkans högaltare kunde besökarna ännu på 1800-talet beskåda röda fläckar som sades vara bloddroppar som hade skvätt ut när Udo halshöggs (Krenzke 2001: 32). Man kan alltså läsa berättelsen ur ett folkloristiskt perspektiv och konstatera att den är sammanknuten kring de fysiska elementen i Magdeburgs domkyrka – förmodligen har just de röda fläckarna på golvet eggat besökarnas fantasi och gett upphov till hela historien.

Berättelsen om Udo var vida utspridd i Europa under Jöns Buddes livstid. De tidigaste beläggen för historien är från Tyskland och 1200-talet. Under historiens tillblivelseprocess sammansmälte ursprungligen självständiga berättelser om dåliga biskopar med den folklore som hade uppstått kring Magdeburgs domkyrka, och resultatet var berättelsen om Udo i den form som bl.a. Jöns Budde kände till historien i. Under senmedeltiden cirkulerade versioner både på latin och på olika folkspråk; under den nya tiden översattes historien också till polska och ryska. Att berättelsen spreds vida omkring hängde samman med att den blev införlivad med samlingen *Speculum exemplorum* som utgavs första gången i Nederländerna år 1481 (Schönbach 1901; Öhgren 1954; Matuszak 1967: 6; Alsheimer 1971: 17–29).

Det är också möjligt att Udoexemplumet har, kanske just genom predikanternas förkunnelse, utövat inflytande över en utbredd folkdikt *Viron orja ja isäntä* ("Den estnische trälen och hans husbonde") som påträffas hos de finsk-ugriska folken i Östersjöområdet och som beskriver den dåliga husbondens lidanden i likartade ordalag som Udoexemplumet – i en del versioner av dikten är den plågade husbonden faktiskt en andens man (SKVR V: 582–600). Folkdiktningsforskaren Martti Haavio (1961: 12–13) ser tematiska beroendeförhållanden mellan å ena sidan *Viron orja ja isäntä* och t.ex. den fornegyptiska Osiris-myten eller Jesu liknelse om den rike mannen och Lasaros å den andra, men enligt honom tyder ordförrådet i de finska varianterna närmast på svensk-nedertyska inflytanden. Udoexemplumet kan mycket väl ha fungerat som en sådan "förlaga" och impulsväckare.

Udoexemplumet nådde i alla fall också Nådendals kloster. Innehållet i Nådendals klosterbibliotek är bristfälligt känt, men med tanke på att medeltida predikanter med förkärlek prydde sina texter med exempla (Andersson 2001: 125–128, 183–194), måste Jöns Budde och de övriga Nådendalsbröderna ha haft tillgång till exemplumsamlingar. En sådan samling omnämns faktiskt i korrespondensen mellan Nådendals och Vadstena kloster år 1448: moderklostret hade lånat till sin filial bland

annat ett pergamentkodex innehållande exemplumberättelser. Nådendalsbröderna hade fått göra en avskrift av boken, vars namn inte omnämns i brevet. Detta hade alltså skett ett årtionde innan Jöns Budde hade trätt in i klosterorden. Naturligtvis kan Nådendals kloster ha förvärvat Udoexemplumet också via andra vägar än från moderklostret.

Trots att vi inte kan fastställa exakt, när och hur Udoexemplumet införlivades med Nådendals klosterbiblioteks samlingar, vet vi källan någorlunda exakt: den version av Udohistorien som Jöns Budde återgett måste med tanke på de stora innehållsmässiga likheterna ha varit hämtad från *Speculum exemplorum* eller någon handskrift som låg i nära beroendeförhållande till denna exemplumsamling.² Jöns Buddes version av Udohistorien kan till och med ha varit en nästan ordagrann översättning av versionen i *Speculum exemplorum*. Det går visserligen att finna vissa skillnader, men de är inte särskilt stora: Jöns Buddes översättning omnämner inte kejsar Otto III:s regeringsperiod, floden Elbe eller klostret Osterholtz. Bortfallen kan ha berott på ett medvetet försök att ta avstånd från berättelsens starka lokalfärg – när allt kommer omkring var det moraliska budskapet i berättelsen viktigare än de (till synes) historiska fakta. Jöns Budde har också låtit kaniken förbli anonym i den episod som beskriver Udos själs lidanden, fast ögonvittnet i originalverket heter Bruno. Inte heller omnämner han Satan vid namn utan nöjer sig med att kalla denne för *dieflennæ høffdinge*. Också dateringen är en annan: enligt Jöns Buddes översättning inleddes händelseförloppet år 950, medan *Speculum exemplorum* anger årtalet 940. En senare variant till *Speculum exemplorum* omnämner årtalet 985, vilket vore mer trovärdigt med tanke på Otto III:s regeringstid och det faktum att Magdeburg blev ärkebiskopssäte först år 968, men för det övriga händelseförloppets vidkommande är också denna datering fullkomligt ohistorisk (Öhgren 1954: 85; Alsheimer 1971: 60–92). Dylika ändringar i fråga om årtal var vanliga i den medeltida litteraturen redan på grund av mänskliga fel vid läsning och kopiering av skrifter.

I ett fall verkar avvikelserna från förlagans ordalydelse bero på översättarens vilja att bevara originalets rim: Jöns Budde har återgett det ställe där Udos skolkamrater undrar över hans plötsliga kunskaper, genom att byta ut ett latinskt ord mot ett annat. Följaktligen har utropet ”Nonne

² Jämförelsen grundar sig på JBB: 144–157 och versionen i 1519 års utgåva av *Speculum exemplorum*; det sistnämnda har utgetts i Schönbach 1901. Versionen i 1607 års utgåva, publicerad i Öhgren 1954, har i hög grad blivit oförändrad. Jag har tidigare behandlat Udoexemplumet i Lamberg 2006 och 2007 (den sistnämnda innehåller en fullständig översättning till finska av hela historien).

iste est Udo, qui heri mactabatur ut pecus? Et ecce hodie probatur esse philosophus!” blivit ”Huat ær ey thenne vdo som j gaar flengdes som een asinus Ok j dagh ær han største philosophus!” Nådendalsbrodern ansåg uppenbarligen att det gick att använda lånordet *asinus* (’åсна’) i översättningen, medan originalets *pecus* (’boskap’) var för främmande och de tänkbara inhemska motsvarigheterna, t.ex. *fæ* och *diur*, inte rimmade på *philosophus*.

Jöns Buddes översättning innehåller också omskrivningar, vilka verkar återspegla predikanten-översättarens sinne för dramatik. T.ex. originaltextens ”Mira res!” har utvidgats till ”See, æn økes vndher vndre, jæmer ok skadhe effter androm!” Och när Jungfru Maria anländer till rättegången, åtföljs hon av en *clarissima turba virginum* (’en klaraste jungfruskara’) enligt originaltexten, men av en *otalliga helga jumfrunna skara* enligt Jöns Budde som uppenbarligen ville hedra Jungfru Maria genom att framhäva hennes följes storlek. Det är förstås möjligt att alla dessa bortfall, omskrivningar och tillägg redan existerade i den förlaga som Jöns Budde hade till sitt förfogande, men vad den sistnämnda omskrivningen beträffar, så har Laurén (1972: 108) i sin analys av Jöns Buddes översättning av *Liber Gratiae spiritualis Sanctae Mechtildis* fått fram att Jöns Budde gärna tillade adjektivet *hælgbir*, när han ville uttrycka speciell vördnad.

I ett avseende är Jöns Buddes översättning oklar och felaktig: fast *Speculum exemplorum* i enlighet med den magdeburgska traditionen ansåg att Sankt Mauritius uppträdde både som åklagare och skarprättare i rättegången mot Udo, betraktade Jöns Budde dessa två som skilda personer. Kanske han inte kände till denna helgonkrigare; han förväxlade ju också den heliga Mechtild med en av hennes namnar.

Fast det återstår för en mer utförlig och mer professionell filologisk analys att fastställa den exakta traderingskronologin mellan Jöns Buddes översättning och de övriga kända versionerna av Udohistorien, anser jag redan nu att det finns tillräckliga belägg för att ansluta sig till Wollins tolkning om den moderna karaktären hos Jöns Buddes översättningsverksamhet också för detta verks vidkommande. Översättningen av Udotexten är uppenbarligen mer trogen originalet än t.ex. översättningen av Katarinalegenden, där Jöns Budde har författat helt nya kapitel som han fogat till texten.

Men varför ansåg Jöns Budde det nödvändigt att denna mörka historia borde göras tillgänglig för icke-latinkunniga i hans omgivning? För vem eller vilka var översättningen egentligen avsedd? För att kunna klargöra den historiska kontext i vilken översättningen tillkom är det förstås vik-

tigt att fästa uppmärksamhet vid innehållet i texten och då spelar det inte så stor roll vem som var upphovsmannen till berättelsen. Inom en klosterorden måste det allmänreligiösa motivet – viljan att sprida det kristna budskapet – alltid ha medverkat, när en översättare tog itu med en latinsk förlaga. Också Udohistorien är trots sin dekadenta huvudgestalt genomsyrad med kristliga doktriner, bland vilka två viktiga aspekter framträder mycket tydligt: föreställningarna om Jungfru Maria och varningarna för dålig förvaltning av kyrkans egendom och ämbeten.

Under högmedeltiden hade Jungfru Marias ställning blivit starkare både i den folkliga religiositeten och i de lärda trossatserna: Jesu moder, som evangelierna berättar mycket litet om, förvandlades till en himmelsk härskarinna (Schreiner 1994). Också den heliga Birgitta hade varit påverkad av den marianska teologin, något som framkommer på ett tydligt sätt i hennes uppenbarelser (Klockars 1973; Rossling 1986; Cavallin 1993; Salmesvuori 2003). Också i berättelsen om Udo uppträder Maria i en central roll. Början av historien, där den unge djäknen Udo ber till Jungfru Maria och hon uppenbarar sig för honom och förvandlar honom till en framgångsrik studerande, har med största sannolikhet ursprungligen varit en självständig mariansk mirakelberättelse som tack vare den mirakelgörande Madonnastatyn i Magdeburgs domkyrka hade vävts samman med Udohistorien. Avsikten med denna marianska mirakelberättelse var att framhäva Marias roll som *mater misericordiae*, ”barmhärtighetens moder”. I denna roll beskrevs hon som en modergudinna som känner medlidande med den syndiga människan och som bistår henne också då den patriarkaliska heliga treenigheten inte besvarar bönerna (Edgren 1993: 67–69; Schreiner 2004: 183). I den version som ingår i *Speculum exemplorum* förekommer hon också under denna benämning, även om Jöns Budde använder benämningarna Guds moder och Jungfru Maria. Att hon kan förse en djäkne med en så stor visdom att denne blir kvalificerad för ett ärkebiskopsämbete hänger samman med föreställningar som likställde Maria med Sofia, den gudomliga visdomens kvinnliga personifikation (Schreiner 1994: 116–128, 132–142, 157–161).

I Birgittas egen religiositet hade Maria tre huvudsakliga roller: lärarens, den förbarmande moderns och åklagarens (Rossling 1986: 162–163). Alla dessa dimensioner, också den sistnämnda, är med i den bild av Maria som Udohistorien förmedlar. Den krävande, mer aggressiva sidan av Maria framträder, när Maria varnar Udo för att vansköta ärkebiskopstjänsten – samtidigt hotar hon honom med hämnd om han skulle göra sig skyldig till vanstyre. Likartade berättelser, där präster och prelater tadlas och hotas av Jungfru Maria, vittnar om hur komplicerade föreställning-

arna om den högsta kvinnliga supranormala makten egentligen var (Matuszak 1967: 25, 28–29; Flory 1996). Udohistorien utgjorde inte heller någon fullkomligt genomtänkt helhet, vad Mariabilden beträffar. När Maria möter oss andra gången i berättelsen, i rättegångsepisoden, är hennes roll klart mera kringskuren och passiv, vilket också tyder på att berättelsen hade sammanvävts med ett flertal ursprungligen icke sammanhängande historier. Fast Maria är närvarande vid rättegången mot Udo, uppträder hon inte som åklagare eller domare utan snarast som en tjänarinna underordnad den patriarkaliska treenigheten: hennes enda funktion i episoden är att tvätta rent oblaterna som Mauritius tvingar Udo att kasta upp innan han avrättas. Därtill lämnar hon och hennes följe domkyrkan redan innan halshuggningen verkställs trots att hon ursprungligen är nära att få se avrättningen, tills någon av de närvarande heliga gestalterna kommer på tanken att Udo först måste fråntas alla de oblater han ätit upp under sitt liv. Av någon orsak, som inte anges på något sätt i texten, vill Maria därefter inte närvara vid avrättningen. Alla dessa drag kan alltså påträffas redan i det latinska originalet.

Fast bilden av Maria i Udohistorien delvis är motstridig, uppträder hon där i enlighet med de föreställningar som Jöns Budde och hela klostergemenskapen kunde möta i ordensgrundarens skrifter. Marias tvetydiga roll och hennes ambivalenta status i förhållande till den patriarkaliska treenigheten kan ha vunnit gehör inom birgittinerorden, där gränsdragningarna mellan manligt och kvinnligt inte var tydligt definierade. Jöns Budde och birgittinerna fäste kanske inte lika mycket uppmärksamhet vid det otydliga subordinationsförhållandet som vid samarbetet mellan de matriarkala och de patriarkala elementen. Också annars tyder Jöns Buddes val av översättningsuppdrag på att han var intresserad av verk som handlade om andligt samarbete mellan män och kvinnor, något som är förstäeligt med tanke på birgittinerordens struktur. Han verkar ha delat sina samtidas syn på Maria som *mater misericordiae*: i många av sina översättningar behandlade han eller åtminstone berörde Maria som hjälpande supranormal makt eller koncentrerade sig på heliga kvinnor, vilka kunde uppfattas som Marias lekamliga personifikationer.

Men i Udohistorien förblir Marias gestalt ändå undanskymd i förhållande till det utrymme som ges till antihjälten. Berättelsens stora popularitet bland de europeiska folken kan faktiskt förklaras, åtminstone delvis, med berättelsens antiklerikala tema som riktade sig mot prelaternas påstådda förseelser. Att kritik framfördes också inom de andliga kretsarna, från klosterordnarna och predikobröderna, berodde på att dessa konkurrerade med det sekulära prästerskapet om lekmännens gunst. Också

Birgitta hade riktat hårda förebråelser mot prästerskapet, något som i åtminstone ett fall ledde till censur, när oroade Vadstenabröder beslöt låta bli att översätta ett häftigt angrepp i ordensgrundarens uppenbarelser (Öberg 1994: 216; Wollin 2004b: 319–322). Det är till och med möjligt att även den heliga Birgitta hade känt till Udohistorien, för en av hennes uppenbarelser (Rev. III:4) bär påfallande likheter med historien: Birgitta ser en biskop till vilken Gud har skänkt visdom. Biskopen är ändå otacksam och för ett världsligt liv. En av hans underordnade är en from kanik som hoppas bli biskop för att tjäna kyrkan på rätt sätt, men hans avdankade förman är inte villig att träda åt sidan. Båda två dör och deras själar ställs inför den himmelska domstolen där även ivriga djävlar väntar på sitt byte. Kaniken får stiga in i den himmelska saligheten, medan biskopen döms till evig förtappelse och leds bort med ett rep runt halsen som en simpel tjuv. Det har framkastats olika tolkningar om huruvida uppenbarelsens biskop och kanik var verkliga människor (Schmid 1940: 49–54), men oberoende av om det funnits ett samband i verkligheten eller ej, har Birgitta sannolikt i detta fall medvetet eller undermedvetet hämtat stoff just från historien om Udo.

Trots sin beredskap för censur fortsatte Vadstenabröderna på samma bana som ordensgrundaren och riktade gärna kritik mot det sekulära prästerskapet i sina predikningar, något som Linköpings domkapitel försökte sätta tyglar på (Höjer 1905: 48–49). Udohistorien är ingen predikotext eller pamflett i sig, men redan som exemplum lämpade den sig väl som underlag för en kritisk predikan. Jöns Buddes översättningar kan på ett allmänt plan hänga samman med birgittinernas kritiska inställning till det sekulära prästerskapet, men i det följande framkastar jag också ett mer tidsbundet tolkningsalternativ. Det är nämligen möjligt att tolka översättningen som ett medvetet om ock dolt ställningstagande till de stundom spända relationerna mellan Nådendals kloster och dess formella överhuvud, biskopen av Åbo.

Utgående från att översättningen tillkom i slutet av 1480-talet eller i början av 1490-talet såsom de daterade texterna i ”Jöns Buddes bok” är det intressant att läget i Åbo stift påminde om situationen i berättelsens Magdeburg. Biskop Konrad Bitz avled år 1489 och samma år valdes domprost Magnus Nilsson Stjärnkors till hans efterträdare. I motsats till den fiktive Udo åtnjuter biskop Magnus ett gott eftermäle – inom finsk kyrkohistoria ter sig biskop Magnus som en gudaktig fosterlandsvän som skötte sitt ämbete påverkad av humanistiska ideal (Pirinen 1991: 125–128). Dessa åsikter delades dock inte nödvändigtvis av birgittinerna i Nådendal. Biskop Magnus Nilsson är omnämnd i en förteckning som

uppräknar klostrets ekonomiska förluster: i början av 1500-talet, då Magnus Nilsson redan var död, lät klostret upppteckna en lista över testamentsdonationer som borde ha kommit birgittinerna till godo men som de ändå hade gått miste om. Enligt förteckningen hade Magnus Nilsson vid två skilda tillfällen tillskansat sig gåvor som borde ha tillfallit klostret. Klostret lär ha fått endast två tunnor smör av en omkring 1473 avliden kyrkoherde, eftersom den dåvarande domprosten Magnus tillsammans med andra domkapitelsledamöter behöll resten. Förteckningen gjorde också öppet gällande att Magnus Nilsson hade behållit merparten av de pengar som den förre biskopen Konrad Bitz hade testamenterat till klostret. Också annars hade de faktiska donationerna varit av sämre kvalitet än vad som utlovades i testamentet: oxarna beskrevs som "svultna" och smöret hade varit gammalt och klimpigt (FMU IV 3563; FMU V 4236).

I ljuset av andra källor var Magnus Nilsson inte den enda som innehade biskopsvärdigheten i Åbo och som åtminstone stundom sågs med oblida ögon av birgittinerna: en av hans företrädare tog tillbaka en donation som tidigare hade skänkts till klostret. Orsaken till konfiskeringen verkar ha varit brödernas motstånd då biskopen hade blandat sig i valet av brödrakonventets ledare (Porthan 1978: 26–27). Magnus Nilssons efterträdare hamnade i sin tur i öppet gräl med bröderna, när han för första gången var på väg att inspektera klostret – bröderna vägrade att släppa in honom, eftersom hans följe var för stort (FMU IV 4875). Förhållandena mellan Nådendals kloster och Åbobiskopen är dock dåligt kända på grund av det magra källäget och det är mycket möjligt att det bevarade brevmaterialet överdriver konflikter. Men uppgifterna om dylika konflikter tyder på att klostret eller åtminstone prästbröderna ville tygla biskopens makt i fråga om klostrets inre angelägenheter.

Med hänsyn till den generella spänningen mellan brödrakonventet och biskopen samt påståendena om Magnus Nilssons delaktighet i klostrets ekonomiska förluster är det möjligt att läsa berättelsen om den usle Udo som en indirekt pamflett mot biskopen av Åbo och närmare bestämt just biskop Magnus Nilsson. Klosterfolket kunde kanske läsa historien som ett slags "nyckelnovell", där Udo fungerade som ett fiktivt alter ego till biskop Magnus Nilsson. Den kanik som i Udohistorien konfronteras med djävlar, eftersom dessa vill kasta också honom i helvetets djupaste brunn, kopplades kanske till domkapitelsledamöterna som tillsammans med Magnus Nilsson hade behållit en avsevärd del av testamentsdonationerna. Laurén (1972: 125–126) har i sin genomgång av Jöns Buddes översättning av *Liber Gratiae spiritualis Sanctae Mechtildis* presenterat ett fall

där Jöns Budde betonar just kanikernas penninggirighet på ett mer utförligt sätt än originalverket. Synen på den sekulära kyrkans ämbetsinnehavare är ännu mörkare i Udohistorien.

Jöns Buddes avsikt med Udoöversättningen kan ha varit att försöka trösta klostergemenskapen genom att med hjälp av Udos exempel visa att den onde förr eller senare får sitt straff. Jöns Budde kunde framföra sin kritik mot stiftets andliga ledare tryggt, eftersom texten officiellt handlade om mer än femhundra år gamla händelser. Historien om Udo kan kontrasteras med en kort berättelse om en biskopsgestalt av helt annat slag, den helige Albert eller Albertus Magnus. Även denna text, som också ingår i "Jöns Buddes bok", är odaterad. Texten handlar om en vision där Kristus uppenbarar sig för en from biskop och ger honom tio kloka råd för livet. Det första rådet betonar vikten av att donera pengar till Guds ära redan medan donatorn ännu lever (JBB: 181). Bakom båda skrifterna kan således urskiljas också ekonomiska motiv.

Vi vet inte om Nådendals kloster vågade yrka på rättvisa i tvisten med biskop Magnus Nilsson redan under hans livstid och vi vet inte heller om förteckningen över påstådda förlorade donationer någonsin blev visad för någon andlig eller världslig myndighet. Det är också ovisst om Udohistorien nådde nunnekonventet genom en för högläsning lämpad avskrift och i vilken mån medlemmarna av klostergemenskapen delade den syn som läggs fram i Udohistorien. Åtminstone inom nunnekonventet kan det ha funnits mer förståelse för biskop Magnus Nilsson, för två av nunnorna var systrar till honom och tre andra var hans systerdöttrar (Klockars 1979: 97–98).

Fast det förstås inte går att påvisa med hundraprocentig säkerhet att Jöns Buddes översättning av Udohistorien innehöll ett dolt budskap som riktade sig mot just biskop Magnus Nilsson på grund av de konfiskerade donationerna, tyder vissa intressanta detaljer *utanför* texten just på denna tolkning. Om vi granskar marginalteckningarna i Jöns Buddes översättning, märker vi att birgittinerna uppenbarligen var mycket intresserade av hur den usle biskopen bestraffades. Det var vanligt att skribenten eller läsarna till medeltida handskrifter försåg texterna med visuella *nota bene*-märken som avbildade händer med utsträckta pekfingrar pekande på intressanta textavsnitt. På en sida i Udoöversättningen finns två sådana märken relativt nära varandra. Se bild 1. De ställen som händerna pekar på är avsnittet där halshuggningen av biskopen förbereds: kämpen (den helige Mauritius i originalet) tvingar Udo att kasta upp nattvardsbröden. Senare i samma text möter vi en tredje hand bredvid det ställe som beskriver biskopens grymma öde i helvetet.

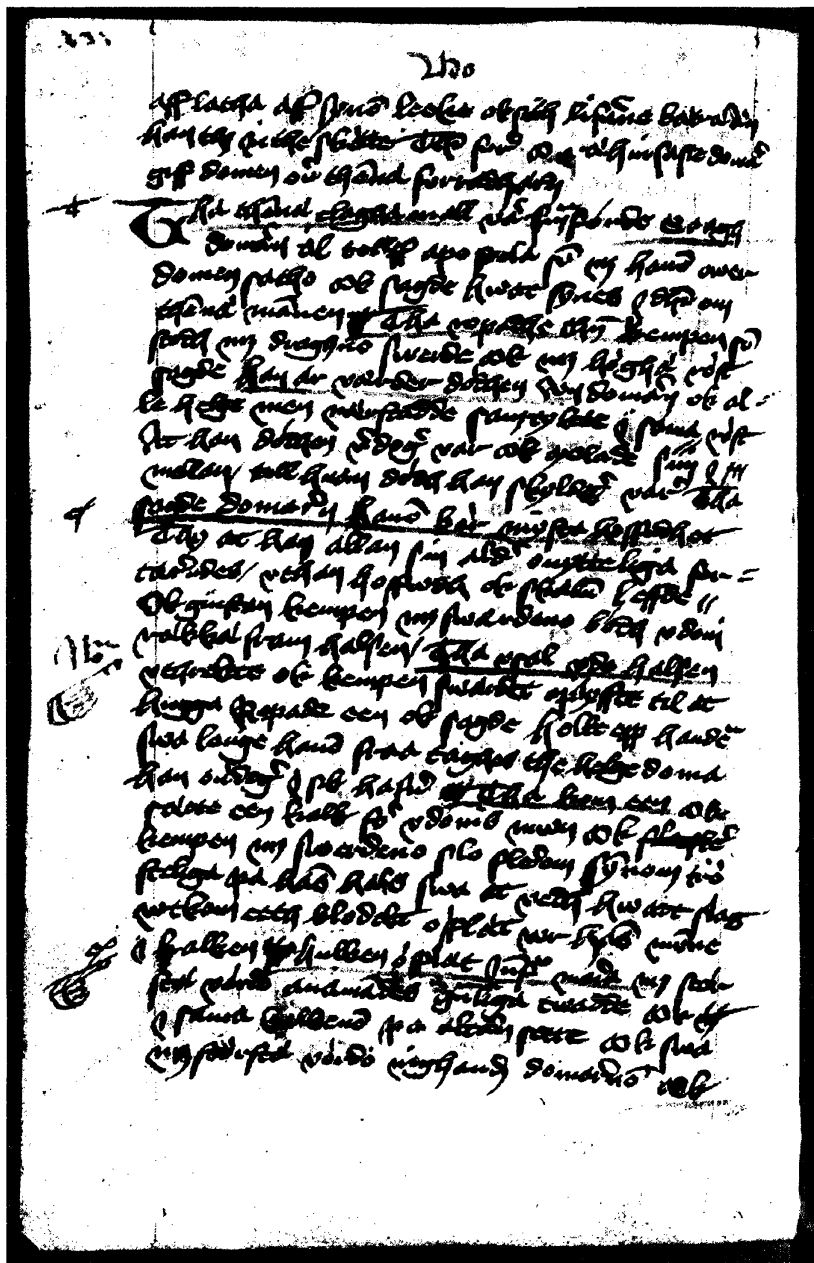

Bild 1. Nota bene-märkena berättar om birgittinernas uppenbara intresse för den usle biskopens straff. Foto: Cod. Holm. A 58, 105v, Kungliga Biblioteket, Stockholm.

Det var inte nödvändigtvis Jöns Budde som ritade dessa händer, men att händerna pekar på de blodigaste och biskopsfientligaste ställena styrker nog hypotesen om att birgittinerna eller åtminstone prästbröderna i Nådendal hade sin egen biskop i tankarna, när de läste eller hörde Jöns Buddes översättning. Om detta var fallet, så hade översättningen fått ett delvis mer nyanserat användningsområde än vad författaren till originalet hade kunnat föreställa sig. Följaktligen kan det konkluderas att Jöns Budde var en översättare som hade ett budskap. Sannolikt kan motsvarande länkar mellan texten och den historiska kontexten finnas också i andra medeltida översättningar vare sig de är kompilationer eller mer ordagranna återgivningar av äldre förlagor.

Bibliografi

- Ahlbäck, Olav 1952: *Jöns Buddes språk och landmannskap*. Studier i Nordisk filologi, Vol. 40–41 (1952).
- Alsheimer, Rainer 1971: *Das Magnum Speculum Exemplorum als Ausgangspunkt populärer Erzähltraditionen. Studien zu seiner Wirkungsgeschichte in Polen und Rußland*. Europäische Hochschulschriften, Reihe 19, Bd. 3. Frankfurt.
- Andersson, Roger 1997: "Den medeltida vidimationen: en förbisedd källa för filologisk spekulation". Roger Andersson & Patrik Åström (red.), *Till Barbro. Texter och tolkningar tillägnade Barbro Söderberg den 23 september 1997*. Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet, Vol. 45. Stockholms universitet, Stockholm, s. 11–22.
- Andersson, Roger 2001: *De birgittinska ordensprästerna som traditionsförmedlare och folkfostrare. En studie i svensk medeltidspredikan på den 8:e söndagen efter trefaldighet*. Sällskapet Runica et Mediævalia, Scripta minora, Vol. 4. Sällskapet Runica et Mediævalia, Stockholm.
- Carlquist, Jonas 1996: *De fornsvenska helgonlegenderna. Källor, stil och skriftmiljö*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Vol. 262. Svenska Fornskriftsällskapet, Stockholm.
- Carlquist, Jonas 2002: *Handskriften som historiskt vittne. Fornsvenska samlingshandskrifter – miljö och funktion*. Sällskapet Runica et Mediævalia, Opuscula, Vol. 6. Sällskapet Runica et Mediævalia, Stockholm.
- Cavallin, Lars 1993: "Manligt och kvinnligt i Birgittas klostertanke". Alf Härdelin & Mereth Lindgren (red.), *Heliga Birgitta – budskapet och förebilden. Föredrag vid jubileumssymposiet i Vadstena 3–7 oktober 1991*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser, Vol. 28. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm, s. 189–201.
- Codex Holmiensis A 58*. Kungliga biblioteket, Stockholm.
- Edgren, Helena 1993: *Mercy and Justice. Miracles of the Virgin Mary in Finnish Medieval Wall-Paintings*. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift, Vol. 100. Helsingfors.

- Flory, David A. 1996: "The Social Uses of Religious Literature. Challenging Authority in the Thirteenth-Century Marian Miracle Tale." *Essays in Medieval Studies*, Vol. 13 (1996), s. 61–69 [<http://www.illinoismedieval.org/ems/VOL13/flory.html>].
- FMU I–VIII = *Finlands medeltidsurkunder*, Vol. I–VIII, utg. Reinhold Hausen. Statsarkivet, Helsingfors 1910–1935. [Också som nätpublikation under namnet *Diplomatarium Fennicum*: <http://195.148.246.230/DF/index.htm>.]
- Gehrke, Pamela 1993: *Saints and Scribes. Medieval Hagiography in Its Manuscript Context*. University of California Publications in Modern Philology, Vol. 126. University of California, Los Angeles.
- Glaser, Jürg 1998: "Textüberlieferung und Textbegriff im spätmittelalterlichen Norden. Das Beispiel der Riddarasögur." *Arkiv för nordiska filologi* 113 (1998), s. 7–27.
- Haavio, Martti 1961: "Das Seelengericht". *Studia Fennica*, Vol. IX (1961), s. 3–25.
- Hagland, Jan Ragnar 1976: "Avskrift 'orð ifra orð'. Granskning av ein kontrollert avskrivningsprosess frå mellomalderen." *Maal og Minne*, Vol. 1976:1–2, s. 1–23.
- Hummelstedt, Eskil 2004: *Jöns Buddes härkomst. Om österbottnisk dialekt från 1400-talet*, utg. Christer Laurén och Kristina Nikula. Skrifter utgivna av Svensk-österbottniska samfundet r.f., Nr 68. Svensk-österbottniska samfundet, Vasa.
- JBB = *Jöns Buddes bok. En handskrift från Nådendals kloster*, utg. O. F. Hultman. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland, Vol. 31. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1895.
- Johansson, Karl G. 1997: *Studier i Codex Wormianus. Skriftradition och avskriftsverksamhet vid ett isländskt skriptorium under 1300-talet*. Nordistica Gothoburgensia, Vol. 20. Göteborgs universitet, Göteborg.
- Johnson, Rakel 1998: *De svenska medeltidsbrevens form, funktion och tillkomst-situation*. Meddelanden från Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet, Vol. 21. Göteborgs universitet, Göteborg.
- Johnson, Rakel 2003: *Skrivaren och språket. Skriftspråksbruk, kasus och vokaler i medeltidsbrev på svenska*. Göteborgs universitet, Göteborg.
- Klockars, Birgit 1973: *Birgittas värld*. Ny, omarbetad utgåva. Geber, Stockholm.
- Klockars, Birgit 1979: *I Nådens dal. Klosterfolk och andra c. 1440–1550*. Kungliga Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, Historiska serien, Vol. 21. Kungliga Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
- Krenzke, Hans-Joachim 2001: *Magdeburger Domsagen*. Verlag Atelier im Bauernhaus, Fischerhude.
- Lamberg, Marko 2002: "Isänä ja esimiehenä. Pappismunkin sukupuolisidonnainen auktoriteetti birgittalaisyhteisössä." Piia Einonen & Petri Karonen (red.), *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalista järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Historiallinen Arkisto, Vol. 116. Finska Litteratursällskapet, Helsingfors, s. 36–72.
- Lamberg, Marko 2006: "The Legend of Udo and its Significance for the Monastery of Naantali/Nådendal." *Birgittiana*, Vol. 21 (2006), s. 17–28.
- Lamberg, Marko 2007: *Jöns Budde. Birgittalaisveli ja hänen teoksensa*. Suomalai-

- sen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, Vol. 1115. Finska Litteratursällskapet, Helsingfors.
- Laurén, Christer 1972: *Predikanten som översättare. Mechtilds uppenbarelser i Jöns Buddes fornsvenska version – handskrifter och översättningsteknik*. Folkmålsstudier, Vol. 21. Föreningen för nordisk filologi, Helsingfors.
- Laurén, Christer 1973: *Den fornsvenska legenden om den heliga fru Karin. Studier i handskrifter och översättningsteknik*. Folkmålsstudier, Vol. 24. Föreningen för nordisk filologi, Helsingfors.
- Lehtinen, Anja Inkeri 1988: "Suomen ensimmäinen kirjailija: Jöns Budde." Esko Häkli (red.), *Kirja Suomessa*. Helsingfors universitetsbibliotek, Helsingfors, s. 31–38 (övers. Kristina Nyman).
- Lehtonen, Tuomas M. S. 1999: "Latinet och folkspråken." Johan Wrede (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria*, Vol. 1: Åren 1400–1900. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, s. 26–40.
- Lehtonen, Tuomas M. S. 2002: "Jöns Budde: 'Suomen ensimmäinen kirjailija'." Tuomas M. S. Lehtonen & Timo Joutsivuo (red.), *Suomen kulttuuristoria*, Vol. 1: Taivas ja maa. Tammi, Helsingfors.
- Matuszak, Juliane 1967: *Das Speculum exemplorum als Quelle volkstümlicher Glaubensvortellungen des Spätmittelalters*. Quellen und Studien zur Volkskunde, Bd. 8. Schmitt, Siegburg 1967.
- Minnis, Alistair J. 1984: *Medieval Theory of Authorship. Scholastic literary attitudes in the later Middle Ages*. Scholars Press, London.
- Murhu, Rea 1983: "Jöns Budden eteläpohjalaisuus." Kytösavut, Vol. 14, s. 9–20.
- Nikula, Kristina 2007: "Klostret som fallskärm. Fallet Jöns Budde." Lars Wollin, Anna Saarukka & Ulla Stroh-Wollin, *Det moderna genombrottet – också en språkfråga? Studier i svensk språkhistoria 9*. Skrifter från Svenska institutionen vid Åbo Akademi, Vol. 5/2007, Svenska institutionen vid Åbo Akademi, Åbo 2007, s. 181–188.
- Noreen, Erik 1944: "Studier i Jöns Buddes ordförråd." *Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning*, Vol. 6 (1944), s. 1–72.
- Orlik Frederiksen, Britta 1997: "Til teksten om de tolv gyldne fredage i Jöns Buddes bok." *Arkiv för nordisk filologi* 112 (1997), s. 125–152.
- Orlik Frederiksen, Britta 2002: "På sporet af biskop Albert." Christer Laurén (red.), *Språket, människans dotter – Människan, språkets dotter. Essäer på olika språk om språk och kultur*. Skrifter utgivna av Svensk-Österbottniska Samfundet, Nr. 66. Svensk-Österbottniska Samfundet, Vasa, s. 33.
- Pipping, Rolf 1944: "Jöns Budde." *Societas Scientiarum Fennica Årsbok*, Vol. 23, B No 1 (1944), s. 1–24.
- Porthan, Henrik Gabriel 1867: *Opera selecta*, Vol. III: *Historia Bibliotheca R. Academiae Aboensis*. Finska Litteratursällskapet, Helsingfors 1867.
- Porthan, Henrik Gabriel 1978: *Opera omnia*, Vol. VI: *Chronicon Episcoporum Finlandensium*, red. Heikki Koskeniemi & Eero Matinolli. Porthan-sällskapet, Åbo 1978.
- Rev. III = *Reuelaciones sancte Birgitte*, red. Ann-Mari Jönsson. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Ser. 2, vol. 7:3. Svenska Fornskriftsällskapet, Stockholm 1998. [Också som nätpublikation: <http://www.ra.se/ra/diplomatier/CRB/>]

- Rossing, Anna Jane 1986: *Studier i den heliga Birgittas spiritualitet*. Stockholms universitet, Stockholm.
- Salmesvuori, Päivi 2003: "Birgitta – aatelinseudosta kosmopoliitiksi." Päivi Setälä & Eva Ahl (red.), *Pyhä Birgitta – Euroopan suojeluspyhimys*. Otava, Helsingfors, s. 9–54.
- Schreiner, Klaus 1994: *Maria: Jungfrau, Mutter, Herrscherin*. Hanser, München.
- Schönbach, Anton E. 1901: *Studien zur Erzählliteratur des Mittelalters*, Bd. 3: Die Legende vom Erzbischof Udo von Magdeburg. Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Band 144. Kais. Akademie der Wissenschaften, Wien.
- SFSS 22 = *Klosterläsning*, utg. G. E. Klemming. Samlingar utgivna av Svenska Fornskrift-Sällskapet, Vol. 22. Svenska Fornskriftsällskapet, Stockholm 1877–1878.
- SKVR V = *Suomen Kansan Vanhat Runot*, Vol. V: Itä- ja Pohjois-Inkerin runot 1: Kertovaiset runot, utg. Väinö Salminen. Finska Litteratursällskapet, Helsingfors 1929.
- Tiisala, Seija 1993: "Jöns Budde och Heliga Fru Karin. Adverb och textattribution." Lars Wollin (red.), *Studier i svensk språkhistoria*, Vol. 3: Förhandlingar vid Tredje sammankomsten för svenska språkets historia Uppsala 1993. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet, Vol. 34. Uppsala universitet, Uppsala.
- Wollin, Lars 1981: *Svensk latinöversättning*, Vol. 1: Processen. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Vol. 251. Svenska Fornskriftsällskapet, Stockholm.
- Wollin, Lars 1983: *Svensk latinöversättning*, Vol. 2: Förlagan och produkten. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Vol. 252. Svenska Fornskriftsällskapet, Stockholm.
- Wollin, Lars 2000: "Birgittine Biography at Vadstena: a Bilingual Affair?" Bridget Morris and Veronica O'Mara (red.), *The Translation of the Works of St Birgitta of Sweden into the medieval European Vernaculars*. The Medieval Translator, Vol. 7. Brepols, Turnhout, s. 53–74.
- Wollin, Lars 2004a: "När svenskan blev ett skriftspråk." Jakob Christensson (red.), *Signums svenska kulturhistoria*, Vol. 1: Medeltiden. Signum, Lund, s. 401–415.
- Wollin, Lars 2004b: "Salstahandskriften, vadstenatraditionen och den birgittinska svenskan." Olle Ferm och Staffan Nyström (red.), *Bengt Jönsson (Oxenskierna) och hans värld*. Sällskapet Runica et Mediævalia, Scripta minora, Vol. 10. Sällskapet Runica et Mediævalia, Stockholm.
- Öberg, Jan 1994: "Vem kunde latin i medeltidens Sverige?" Inger Lindell (red.), *Medeltida skrift- och språkkultur: Nordisk medeltidsliteracy i ett diglossiskt och digrafiskt perspektiv*, Vol. 2: Nio föreläsningar från ett symposium i Stockholm våren 1992 med en inledning av Barbro Söderberg. Sällskapet Runica et Mediævalia, Opuscula, Vol. 2. Sällskapet Runica et Mediævalia, Stockholm, s. 213–224.
- Öhgren, Edwin 1954: *Die Udo-Legende. Ihre Quellen und Verbreitung mit besonderer Berücksichtigung ihrer Übersetzung ins Russisch-Kirchenslavischen*. Publications de l'institut slav d'Upsal 8. Uppsala 1954.

ULF TELEMAN

Tidiga nordiska prepositioner

Härkomst och uppkomst

Vid den litterära tidens början, dvs. i Sverige under 1200-talet, var prepositionerna en väl avgränsad ordklass. Av allt att döma gällde detta redan i det samgermanska språket, medan urindoeuropeiskan antagligen inte hade skilt mellan adverb, verbpartiklar ("preverb") och prepositioner. Till det äldsta skiktet av germanska prepositioner hör motsvarigheterna till fornsvenskans *a, af, at, for/firir, i, mädh, und(ir), ur, vidh(er), apt/äptir*. Denna undersökning kommer att fokusera på det skikt av nordiska prepositioner som sedan uppstod under förlitterär tid och medeltid, och då framför allt på östnordisk botten. Vi kommer att stanna vid dessa prepositioners ursprungliga lokala betydelse, utan att följa deras semantiska och syntaktiska utveckling sedan de väl etablerats som prepositioner. Inte heller behandlas här de prepositioner som sedan växt fram i de nordiska språken under nyare tid.¹

Den idealtypiska nordiska prepositionen kännetecknades under förlitterär tid av en rad syntaktiska egenskaper:

---

¹ Tack för stimulerande synpunkter från seminariedeltagare och läsare av en tidigare version av denna artikel, särskilt Lars-Olof Delsing, Lena Ekberg, Piotr Garbacz, Christer Platzack, Henrik Rosenkvist, Bo Ruthström, Halldór Sigurðsson, Bo Wendt.

Teleman, U., Emeritus Professor, Dept. of Scandinavian Languages, Lund University. "Early Scandinavian prepositions. Origin and genesis", *ANF* 123 (2008), pp. 77–141.

Abstract: Prepositions already formed a grammatical category in the Common German language. New Scandinavian prepositions were established during the preliterary and the early literary periods. In this paper it is demonstrated that most of them were grammaticalizations of prepositional phrases or adverbs linked to a noun by an established preposition. The genesis of these new prepositions is investigated semantically and phonetically, and their possible etymological origins are discussed in the light of the general patterns observed.

Keywords: etymology, grammaticalization, language history, prepositions, Proto-Nordic, Medieval Scandinavian.

- Prepositionen styr oblikt kasus i sitt komplement (rektionen).
- Prepositionen står framför sin rektion.
- Prepositionen är kort, består normalt av en stavelse.
- Prepositionen fungerar tillsammans med sin rektion som fritt adverbial (se SAG vol. 3 kap. 20) eller som attribut.

Den idealtypiska prepositionen är polysem. Den ursprungligen lokala prepositionen *af* hade sålunda i Söderwalls fornsvenska lexikon två rumsbetydelser – rörelse från och bortovaro från – och därutöver 22 andra betydelser: ämne, helhet, orsak, agens, det ngt handlar om etc.

Under fornordisk tid tillkom andra syntaktiska egenskaper än de ovan nämnda: olika slags absolut funktion (dvs. med implicit rektion), strandning, sammansättning med R-pronomen (*þær-, hvar-, hær-*) samt sammansättningar med verb, adjektiv och substantiv. Från början är rektionen en ordinär nominalfras, men efterhand kan prepositionen styra bisatser och också infinitivfraser. Ett tecken på hög grad av prepositionaltitet är att prepositionen tillsammans med sin rektion kan utgöra inte bara ett fritt adverbial utan också ett bundet adverbial ("prepositionsobjekt"). En nyhet blir vidare under medeltidens slutfas att prepositionen kan styra relativa och interrogativa rektioner som satsbaser i bisatser. Möjligheten att placera prepositionen efter sin rektion inskränks ytterligare till ett fåtal specialfall (samtidigt som OV-ordföljden försvinner till förmån för VO-ordföljd). (Om begreppet "idealprepositional" se Lindqvist 1994: 15f.; jfr om syntaktiska prepositionaliseringsprocesser ifrån och till latinet Vincent 1999: 1133. Om fsv. prepositioner med absolut funktion, i sammansättning med R-pronomen och i strandad position se särskilt Delsing 1995; om fsv. verbsammansättningar och partikeladverbial se Ljunggren 1932.)

Redan vid den litterära tidens början i östnordiskan var genitiv ett märkt kasus vid preposition men förekommer ändå vid några av de nytillkomna prepositionerna: *til, mällum, innan, utan*. Under fornsvensk tid försvann i stort sett genitiven som prepositionsstyrt kasus (Delsing 1991). Omärkta kasus vid prepositioner var alltså dativ och akkusativ, och vi kan förvänta att nytillkomna prepositioner i kraft av sin nya kategori-tillhörighet tenderar att välja dessa kasus snarare än genitiven.

Den fornsvenska prepositionens syntaktiska användbarhet kan exemplifieras med den väletablerade prepositionen *af*:

med nominalfras som omedelbart följande rektion:
þri bloþdrupa drupu af fingrenom Bu 56

absolut funktion:

Falder klockæ rummi nider i hovop manni. böti sopen marchum þrim en han far banæ af. ÄVgL KirkiuB 10

med R-pronomen som föregående rektion eller förled i sammansättning:

faldær maþær vndir mylnohiul. Fær þær banæ af. böte þrim markum. ÄVgL MandrB 15, *han vilde þær af fara* SD 4: 637 (1347)

strandad position:

annat budordh ther køtit haffde pino aff Mos 143

sammansatt med verb, substantiv etc. som efterled:

afgærþir ÄVgl RetlB 11; *aflatha* YVgl KirkiuB 36; *aflæstir* ÄVgl RetlB 12

partikeladverbial vid verb:

han [...] *lät af at äta* Bo 76; *lagdhe aff sin hwita mantol* Bir 3: 280

med relativ/interrogativ rektion:

somlike fludho aff hulkom en änkia kom til kyrkio KL 31

med infinitivfras eller bisats som rektion:

här sigx aff huru siälin oc kroppin thrätto MD 92

Att den idealtypiska prepositionen är en realitet betyder inte att kategoriens gränser utåt är helt skarpa. Som särskilt Lindqvist (1994) har visat är det normalt att idealprepositionerna vid sin sida har ord eller ordförbindelser som har vissa av den idealtypiska prepositionens egenskaper men inte alla. Klassen prepositioner är därmed aldrig helt sluten och stabil. De prepositionsliknande orden eller ordförbindelserna kan förvärva flera av de prepositionstypiska egenskaperna och "bli prepositioner", men de kan också försvinna från spektrum av prepositionsliknande uttryck.

I denna studie vill jag frilägga de krafter och tendenser som under förlitterär tid och medeltid ledde till uppkomsten av en lång rad prepositioner i det nordiska fornspråket, här återgivna i sin nusvenska form:

(i)bland, bakom, (om)kring, (e)mot, (i)genom, bredvid, mellan, till, hos

uppå, utav, uti; tvåledade prepositioner på *-för, -om, -åt, -till*; prepositioner på *-an; (i)från*

Avsikten är att finna dessa prepositioners källa, deras etymologi. Vägen till sådan kunskap är att rekonstruera den process som förbinder källan med den fullfjädrade prepositionen. Metodiskt innebär detta att strikt respektera de regelbundenheter som eljest har konstaterats gälla för fonetisk, semantisk och syntaktisk utveckling, generellt i naturliga språk och specifikt i det aktuella språket under den aktuella tiden. Man skulle också kunna se undersökningen som en studie av hur produktivt bildade förbindelser lexikaliseras (se särskilt Svanlund 2002).

Eftersom prepositioner kan sägas vara mer eller mindre grammatiska morfem kommer en studie av deras etymologi att kunna bygga på erfarenheter från grammatikaliseringsforskningen: utvecklingen från den hypotetiska källan till den nya prepositionen är ju en sorts grammatikalisering. Den föreliggande undersökningen fokuserar emellertid bara på uppkomsten av prepositionen, inte på dess vidare semantiska och syntaktiska utveckling. Huvudsyftet är att se hur prepositioner uppstår i sin grundläggande spatiala betydelse, inte hur denna betydelse sedan successivt ger upphov till den omfattande polysemi som är typisk för prepositioner, en process som ofta varit tidigare grammatikaliseringsforskarens huvudfokus.

Det är särskilt forskare med utgångspunkt i den kognitiva lingvistikens som tidigare intresserat sig för prepositioner. En huvudtanke har varit att spatiala scheman ligger till grund för prepositioners betydelseutveckling. Termerna "trajektor" (den placerade eller flyttade referenten) och "landmärke" (den referent till vilken trajektorn spatialt relateras via prepositionen) är goda hjälpmedel hämtade från den kognitiva lingvistikens som kommer till användning också i denna undersökning. Tidigare studier av prepositioner inom denna riktning är t.ex. Heine et al. 1991 särskilt kap. 5, Ekberg 1993, Schwenter & Traugott 1995, Cuyckens 1999, Zwarts 2005). Andra inspirerande studier av prepositionalisering är O'Dowd 1998 om engelska prepositioner utifrån ett diskursfunktionellt perspektiv. Vincent (1999) har analyserat framväxten av prepositioner i latin och romanska språk inom ramen av lexical functional grammar som t.ex. gör det möjligt att i den s.k. f-strukturen generalisera parallelliteten mellan fritt kasus och preposition.

De nordiska prepositionernas etymologi har väsentligen behandlats i de etymologiska ordböckerna (Hellquist, Katlev, Falk & Torp, Bjorvand & Lindeman m.fl). En mera synkroniskt anlagd studie är Lindqvist 1994 som utvecklats intressanta skalor för beskrivning av prepositionalitet, skalor som anger avståndet från ett prepositionsliknande uttryck till "idealprepositionalet". Lindqvist behandlar tyska men också svenska prepositioner. Diakroniska studier av svenska prepositioner är Ekberg

2002 och Åström 2007. Flera historiska studier har gällt ordklasser som är besläktade med prepositionerna, nämligen subjunktioner och konjunktioner, t.ex. Bjerre 1935–38 (temporala), Braunmüller 1978, Haskå 1988 (kausala) och särskilt Rosenkvist 2004 (konditionala).

De prepositioner vilkas härkomst och uppkomst här skall behandlas kan sägas ha tillkommit i enlighet med följande mönster:

(x) y (z) > Preposition /_ Nominalfras

Uttrycket till vänster om pilen kallas här för prepositionens ”källförbindelse”. ”y” står för en tyngre lexikalisk kategori, exempelvis ett substantiv eller ett adverb. Källförbindelsen som ursprungligen är produktiv bildad genomgår en lexikaliseringsfas, dvs. den (a) fixeras, (b) förenklas semantiskt, (c) reanalyseras syntaktiskt samt (d) integreras fonetiskt.

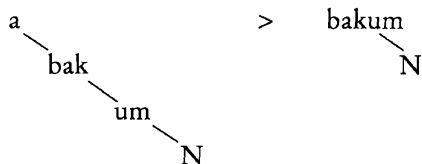
Fixeringen (a) innebär att förbindelsen är åtkomlig som en helhet i språkbrukarnas lexikon, dvs. uttrycket byggs inte upp av talaren med generella regler som kombinerar lexikala morfem med varandra. (Däremot behöver inte fixeringen hindra att de ingående morfemen känns igen av språkbrukarna och att ett sammanhang ännu är tydligt mellan bitarnas självständiga betydelser och betydelsen hos förbindelsen i dess helhet.)

Den semantiska förenklingen (b) har kallats ”bleaching”. Den innefattar semantisk generalisering och därmed ökad frekvens. Låt oss anta att prepositionen *hos* återgår på substantivet *hus*. Prepositionen skulle då från början ha angett befintlighet i en persons hem. Sedan tunnades emellertid betydelsen ut och prepositionen kunde användas också om befintlighet i förhållande till en sak eller om egenskaper knutna till någon eller något. Denna blekningsfas är typisk, men följs vanligen av en semantisk differentiering så att prepositionen efterhand blir polysem, dvs. delbetydelser avtecknar sig i det breda semantiska spektrum som betydelseförenklingen inneburit. Denna utveckling sker via metafor och metonymi, och ofta via ”context-induced reinterpretation” (processen som också har andra namn innebär att pragmatiska implikaturer konventionaliseras som semantiska egenskaper hos prepositionen). Om semantisk uttunning och den följande utvecklingen av polysemi se t.ex. Sweetser 1988, Heine et al. 1991, Hopper & Traugott 1993.

Den syntaktiska reanalysen (c) avser både förbindelsens interna struktur och dess externa distribution. Internt tappar talaren känslan för förbindelsens egen syntaktiska struktur, dvs. uttrycket upplevs inte som en syntaktisk konstruktion utan som ett (ofta flerstavigt) morfem. Externt sker en rekategorisering, dvs. uttrycket uppfattas och används som en

preposition och får de egenskaper som är typiska för en sådan. Rekategori-
riseringen är kanske mest påtaglig i de fall då ett ord av en annan ordklass
prepositionaliseras, som när prepositionen uppkommit ur enskilda sub-
stantiv (*riktning Norrköping*), adjektiv (*enligt dig, runt bordet*), particip
(*oavsett tidpunkt, motsvarande en daler*), subjunktion (*tills påsk*).

Ett exempel återgivet med dependensdiagram:

När reanalysen medfört omkategorisering till preposition träder analogier in och påverkar den nya prepositionen i fråga om både betydelse och syntaktisk användbarhet, med andra äldre prepositioner som modell. Vi kan ofta avläsa en ny prepositions ålder efter dess grad av polysemi och efter hur allsidig dess syntaktiska användbarhet är.

Utvecklingarna (a), (b) och (c) innebär en mental univerbering: förbindelsen kommer att användas och uppfattas som ett enda ord. Med funktion som preposition kommer uttrycket att ingå i ett paradigm med färre medlemmar än som var fallet när källförbindelsen var en produktiv bildning. Univerberingen i kombination med den starkt ökade frekvensen och den svagtonighet som följer av prepositionsrollen leder i de allra flesta fall till en reduktion av uttrycket, en nernötning (d), framför allt så att svagtoniga stavelser slopas. Vi kan tala om en fonetisk univerbering. Hopper & Traugott har karakteriserat reduktionsprocessen som en "fusion". Ibland kan man se hur ordgruppen övergår till sammansättning och därifrån till avledning och slutligen framstår som ett enkelt morfem. Det som sker är att redundansen reduceras till en ekonomiskt rimlig nivå. Univerberingen kan också bli synlig i prepositionens tonaccent, som t.ex. i normaluttalet av *bakom* (med accent 2). (Om syntaktisk reanalys och fonetisk kohesion se också Newmeyer 1998: 241.) Den nya prepositionens stavelsestruktur påverkas säkert också analogiskt av äldre prepositioner. Sålunda verkar upptakten *i/e* som i en del fall återgår på prepositionen *i* ha övertagits av nya prepositioner som inte haft prepositionen *i* i den egna källförbindelsen.

De ursprungliga bildningarna avlöses inte i ett slag av sina prepositionaliserade varianter. Heine et al. understryker att prepositionaliseringen är en utveckling mot en ordklass med oklara gränser. Förloppet kan ofta beskrivas som en kedja av stadier längs en skala (1991: 221ff.; se också

Lindqvist 1994). Som man kan vänta lever gammalt och nytt vidare vid varandras sida kanske under flera sekel. Hopper & Traugott (1993: 124f.) kallar detta fenomen för "layering". Av sådana konkurrerande varianter blir ofta en den mest frekventa och lexikaliseras mest framgångsrikt, medan de andra slås ut. Det sker alltså en spontan standardisering. (Om en sådan process se Haskå 1988.)

Mycket tyder på att de prepositioner som utvecklas under förlitterär tid och medeltid i de nordiska språken härrör från syntaktiskt bildade flerordsförbindelser, vanligen med ett substantiv eller ett adverb, som tyngsta lexikala element. De viktigaste utgångsstrukturerna i dessa förbindelser är följande:

- (1) Substantivbaserad förbindelse: Prep N Prep > Prep /_ N
- (2) Adverbbaserad förbindelse: Advb Prep > Prep /_ N

Från modern tid finns det gott om förbindelser (flerordsprepositioner, SAG vol 2: 718f.) med liknande struktur:

- i brist på N, på grund av N
- längs med N, in emot N

I normalfallet är substantivet i (1) ett relationellt substantiv (t.ex. ett verbabstraktum) eller ett substantiv som betecknar en plats. Adverbet i (2) är vanligen ett perspektivt rumsadverb av typen *in(ne)*, *ut(e)*, *upp(e)*, *ner(e)*, dvs. adverb som anger riktning eller befintlighet utifrån ett visst perspektiv, t.ex. talarens (SAG vol. 1: 672ff.). Nedan ska vi utgå från dessa huvudtyper av förbindelser som hypotetiska källor för de framväxande prepositionerna under den aktuella tiden. Endast när dessa hypoteser slår slint ska vi gå vidare och leta efter andra möjliga utgångskonstruktioner.

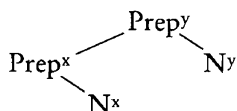
1 Substantivbaserade källförbindelser

Detta första huvudavsnitt rör tillkomsten av de prepositioner som utgår från förbindelser med ett substantiv som lexikaliskt tyngsta led, dvs. ordgrupper som i första hand:

Prep^x N^x Prep^y /_ N^y

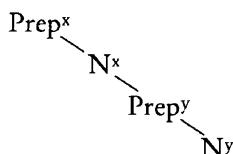
Källförbindelsens substantiv är oftast relationellt, t.ex. ett verbalsubstantiv, som *bland* 'blandning' eller *mot* 'möte', eller substantiv som beteck-

nar en oförytterlig del av något, som *bak* 'rygg', *sida* 'sida'. Semantiskt-syntaktiskt är sådana förbindelser av två slag. I vissa fall utgör [Prep^y N^y] en enhet som specificerar Prep^x och som liksom preciserar den senare alltför vga prepositionen. Den inbördes strukturen kan återges med ett dependensdiagram på följande sätt:

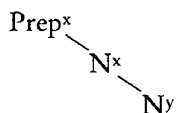
Ett exempel är *i kring um N* 'i ring om N' där den mångtydiga prepositionen *um* 'om(kring)' (= Prep^y) (m.fl. delbetydelser) specificeras med en prepositionsfras som anger formeringen 'i ring' (= Prep^x N^x).

I andra fall – och kanske oftare – har källförbindelsen en annan syntaktisk-semantisk struktur. Här är N^x vanligen ett relationellt substantiv som tar [Prep^y N^y] som komplement, dvs. med dependensstrukturen:

Ett exempel är *a bak um N* 'vid ryggen av N' där *um N* är komplement till *bak* 'rygg'. I modern svenska föreligger ett stort antal flerordsprepositioner med detta ursprung, t.ex. *i händelse av krig*, *i brist på pengar*. Ofta är emellertid distinktionen mellan typerna flytande. Så kan t.ex. just *i kring um bordhit* också uppfattas så att *um bordhit* är komplement till *kring* (jfr nusv. *ringen om granen*).

Källförbindelsens substantiv kan emellertid också fogas direkt till uttrycket för platsbeteckningen utan tillhjälp av mellanliggande preposition. I stället anges då relationen mellan N^x och N^y genom att N^y står i ett visst oblikt kasus:

Exempel på sådana substantivbaserade källförbindelser är *ibland* + genitiv och *i/a mot(e)* + dativ:

ibland thera
i/a mot(e) hänni

Genitiven i det första exemplet är här objektiv genitiv till *bland* 'blandning'. Komplementen vid *mot* 'möte' står i dativ liksom objektet vid det underliggande verbet *möta*.

I samband med att ordinära genitivattribut under loppet av fornsvensk tid får sin normala placering framför huvudordet uppstår en konflikt med rektionens normala placering efter sin preposition. I vissa fall överlever genitiven på attributplats som *för ngns skull*, *å ngns vägnar* men i regel får ledet den normala rektionsplatsen efter prepositionen och genitiven överges: *ibland them*, *mällan them*, *til them*. En vanlig lösning efter fornsvensk tid blev att välja preposition i stället för genitiv i sådana fall: *i ngts ställe* > *i stället för ngt*. Den preposition som framför allt kom att användas i nya prepositionsförbindelser (ofta kalkerade på utländska förebilder) blev *av*: *med hjälp av*, *på grund av*, *under loppet av*, *i början av*, *i händelse av*, *i ljuset av*, *i form av*, *i anledning av*, *i avsaknad av*, *i egenskap av* etc. (se t.ex. SAG vol. 2: 718f. och Lindqvist 1994: 49). (Om utvecklingen i bruket av genitiv i fornsvenskan se Delsing 1991.)

Teoretiskt skulle ett fritt adverbialt kasus kunna ha förelegat också hos N^x i stället för Prep^x. Liksom i indoeuropeisk tid bör ett substantiv i ett fritt adverbialt kasus kunna ha lexikaliserats som adverb (jfr t.ex. i *dag-s*, *någonstād-es*, *ingalund-a*, *hem-ma*, *stund-om*, *lag-om* etc.). Med ett N^x av denna typ skulle källförbindelsen vara helt isomorf med de adverbbaseade förbindelser vi nedan ska undersöka i avsnitt 2.²

² En rad äldre semiprepositionaliserade förbindelser utgick från substantivet *vägh* 'sida'. I nedanstående exempel kan en inledande preposition ha eliminerats, men det är också möjligt att *vägh(in)* här faktiskt representerar en fri adverbial akkusativ (för 'väg'):

annan vägh vidh then sio AI 4724

Och med eliminerad preposition efter *vägh*:

annan vägh sundet Di 499

annan väghin siön Bir 4: 85

Exempel med *sidha* finns både med och utan inledande preposition, med och utan efterföljande preposition:

a annan sidhan thz bärghet Pa 29

sin syde om husit STb 4: 25

Utöver kroppsdelsbeteckningen *bak* 'rygg' används också *hand* i ordförbindelser som prepositionaliserats med den lokala betydelsen 'mot' men som sedan försvunnit ur språket:

gik a hendir twa hedhna stadha MP 2: 58

segilde a hender danmark Erik: 3048

ridhu hender tiwidh Erik 1: 2464

komen medh al sin macht hender lödissö BSH 3: 81 (1455)

Se också nedan diskussionen om *hos*, *til* ur källförbindelser vilkas inledande preposition är helt hypotetisk, utan kvarlämnade spår i skriven text.

De prepositioner som här i första hand kommer att analyseras som prepositionaliseringar av substantivbaserade förbindelser är följande:

- i bland mädh N, (i) bland N^{GEN}
- (a) bak um N
- (i) kring um N
- (i/a) mot(e) N^{DAT}

Källförbindelserna har sannolikt fixerats redan i äldre fornsvensk tid. Det normala är att substantivet används utan bestämdhetsuffix och utan attribut. Ibland har förbindelsens substantiv kommit att morfologiskt differentieras från motsvarande självständiga substantiv. Källförbindelsernas *bland*, *mot*, *kring* motsvaras av de självständiga substantiven *blandning*, *möte*, *ring*. Betydelsen har tidigt generaliserats. Så t.ex. använder redan lagspråket *a mote* i betydelsen 'i förhållande till'. Man kan notera tidiga fonetiska reduktioner i källförbindelserna, t.ex. optionellt slopande av dativ-*e* och optionellt bortfall särskilt av inledande preposition (Prep^x). Efterhand skedde också standardisering: varianten *a mote* överlevde t.ex. inte medeltiden utan fick ge vika för konkurrenten *i mote/emot*. Komplement i genitiv vid *bland* placerades regelmässigt efter substantivet (N^{*}) på rektionens omärkta plats, och genitiven ersattes så småningom av dativ eller ackusativ.

Mot bakgrunden av de relativt säkra ovannämnda etymologierna ska vidare några andra mera problematiska fall tas upp till granskning:

- (i) genom
- bredh(e)vidh
- jämte
- mällom/mällan

Slutligen behandlas ett par särskilt svårbedömda enstaviga prepositioner som traditionellt – om än på rätt osäkra grunder – brukar härledas från substantivförbindelser:

- til
- hos³

Analysen särskilt av *bredhvidh*, *jämte* och *til* rymmer betydande osäkerhet, och där diskuteras också andra möjliga källförbindelser än de substantivbaserade.

³ Jag bortser här från vissa andra typer av tidiga prepositioner som härrör från substantivbaserade förbindelser. Hit hör t.ex. *for* N^{GEN} *sakir/sakar*, *i* N^{GEN} *stadh*, *for* N^{GEN} *skuld*, *a* N^{GEN} *vägghna(r)* som ännu är relativt genomskinliga. Se också not 2 ovan om ordförbindelser med substantiv som anger 'sida' såsom *vägh*, *sidha* och *hand*.

1.1 *Bland, omkring, mot, bakom*

1.1.1 *Bland*

Den nusvenska prepositionen (*i*)*bland* har direkta motsvarigheter i de övriga moderna fastlandsskandinaviska språken. Det är troligt att prepositionen etablerades där redan under medeltiden. Den är däremot inte belagd som enmorfemig preposition i fvn., där samma betydelse i stället uttrycks med produktivt byggda förbindelser som *i bland við/med*. I fastlandsskandinaviskan har tidigt olika mer eller mindre lexikaliserade varianter av liknande förbindelser uppkommit. Följande varianter är upptecknade från fornsvenskan (data från Söderwalls ordbok):

i bland N^{GEN}
 i N^{GEN} bland
 i bland N^{DAT/ACK}
 i bland mäg N^{DAT}
 mäg N^{DAT} i bland
 innan bland N^{GEN}
 innan bland N^{DAT/ACK}

Konstruktionerna med preposition eller genitiv skulle kunna vara produktivt bildade. Också de många varianterna tyder på att en fullfjädrad preposition med betydelsen 'bland' ännu inte har utvecklats.

Ändå är tecknen på prepositionalisering tydliga. För det första är ordet *bland* bara svagt belagt (med betydelser som 'sällskap', 'honungsblandning', 'samlag') som självständigt substantiv i fornsvenska texter. I följande exempel är redan betydelsen mera allmän:

skiptas i bland fatikt folk Bir 4: 30
 war j bland moghanom een pilter Sjt 322

Exemplen med genitiviskt komplement vittnar om att huvudordet i den produktivt bildade förbindelsen var ett substantiv, men efter fullbordad prepositionalisering blir ackusativ eller dativ – i analogi med de flesta andra prepositioner – vanlig i rektionen efter (*i*)*bland* som i ovanstående exempel. Varianterna med *mädh* som Prep^y försvinner efterhand liksom *innan* som Prep^x. En spontanstandardisering är alltså på gång: varianten (*i*) *bland N* håller på att ta över.

Snart finns också belägg på utvidgad prepositionell användning, i konstruktion med relativt komplement och i konstruktion med R-pronomen:

Folkit gig til kyrkio j bland hwilka han saa ena människio swarta oc mykyt vrena Sjt 111

tha församnade mildredus alle lerte men ... oc sporde om nogher
war ther ibland som trona wille föra till thetta land RK 1 s. 276
(yngre red.)

Fonetiskt indikeras prepositionaliseringen av att *i* efterhand optionellt
slopas:

rät som een falke bland fughla är Ivan 71

I nyare tid blir varianterna med och utan upptakts-*i* i stort sett jämställda
som prepositioner. Ibland möter stavningar med *e-* men *i-* segrar som
standardform (till skillnad från *i emellan* och *emot*).

1.1.2 Omkring

De moderna fastlandsskandinaviska språken har alla en preposition som
motsvarar nusv. (*om*)*kring* och som är produkter av en medeltida prepo-
sitionaliseringsprocess.

I fornvästnordiskan (data från Fritzners ordbok) fanns ännu förbin-
delsen i dess oreducerade form (som också fortfarande används i modern
isländska):

í kring um hallina Flat. II, 137

I fvn. användes ännu *kringr* 'ring' som självständigt substantiv vid sidan
av den vanligare varianten *bringr* som också förekommer i likartade kon-
struktioner:

í hring hjá konungi
í hring of heiminn
í hring um skipit

Enstaka exempel tyder på reduktion av *i kring um*:

þar kring um (i absolut funktion) DN. XI, 137 (*kringum* används
också i modern isländska)

I fornsvenskan är inte substantivet *kringer* belagt som självständigt ord
(utan bara *ringer*), och det verkar alltså som om varianterna har gått
skilda vägar, så att *kring* har reserverats för de mer eller mindre lexicali-
serade förbindelserna med innebörden 'omkring'. Följande reducerade
förbindelser är belagda (data från Schlyter och Söderwall):

kring um NACK, NACK kring um
um kring NACK, NACK um kring
kring NACK

Däremot möter formen *ikring* först under 1600-talet och framåt liksom *åkring* som snart försvann ur de skrivna källorna (SAOB). På dansk botten (Kalkar, ODS) förefaller nästan bara *omkring* ha använts, även om både *kring* och *kringom* är belagda i enstaka fall.

Reduktionerna liksom också valet av substantivvarianten *kring* visar att prepositionaliseringen hunnit långt under fornsvensk tid. Också syntaktiskt används nu prepositionen inte bara med efterföljande rektion:

þær sum þrír grannæ æghu iorþ kring vm ÄVgL J 13
 þær sum adrir grannar agho iorþ kringh vm han YVgl J 29
 een rødher thradher ware ther om kring draghin Sjt 343
 Lloten gik vm kring Sjt 269
 Oc han skal kringom gärdhas mz iärngaddrom Bir 4: 84
 the himbla som om kringh ganga alla himblana Mose 373
 j dagh vmkringh skars then menlösaste Bir 1: 378

Sammanfattande kan vi konkludera att prepositionens nordiska källförbindelse kan ha sammanfallit med den konstruktion som föreligger i äldre och yngre isländska:

i kring um NACK

Prepositionsfrasen *i kring* har sannolikt tillgripits för att specificera den relativt mångtydiga prepositionen *um* (se också nedan 2.2.2) i dess betydelse 'omkring'. Komplementets kasus är ackusativ som väntat vid *um*. De möjliga reduktionsvarianterna är alla belagda:

i kring um
 - kring um
 i kring -
 - kring -

Däremot faller konstellationen *um kring/omkring* på ett intressant sätt ur denna ram. Detta är desto mera förbryllande som just denna variant antagligen var den frekventaste i fornsvenskan och att det också var den som kom att segra som standardform. En variant som *kringom* borde ha kunnat hävda sig parallellt med exempelvis *bakom*, *genom*, *mällom* och på samma sätt *ikring* parallellt med *ibland*, *emot*, kan man tycka.

Möjligen har *um kring* från början varit en produktivt bildad prepositionsfras, där det starkt mångtydiga *um* angett 'väg', dvs. *um kring*

skulle då ha betytt ungefär 'längs en ring'. Se nedan om *um* 1.2.2 och 2.2.2. Källförbindelsen skulle då ha kunnat vara *um kring um N*.⁴

1.1.3 *Mot*

Nusvenskans preposition *mot* har vid sin sida en variant med upptakt *emot*. De andra fastlandsskandinaviska språken har samma preposition med motsvarande variant: da. (*i*)*mod*, no. (*i*)*mot*. Ibland kan varianterna användas fritt, i andra fall duger bara den ena. I svenskan används t.ex. upptaktsvarianten när prepositionen föregås av sammansättningsled: *tvärtemot*, *mittemot*, *snettetmot*, *däremot* etc. eller när den står efter det negerande *o-* som i *oemotståndlig* (jfr *motstånd*). Restriktionerna på bruket av varianter varierar från språk till språk men på det hela taget är överensstämmelsen rätt stor.

Prepositionen (*e*)*mot* utvecklades under fornsvenskan ur produktivt bildade förbindelser:

i mot(e) N^{DAT}, N^{DAT} i mot(e)
a mot(e) N^{DAT}, N^{DAT} a mot(e)

Något enstaka exempel finns på prepositionsfras i stället för N^{DAT}.

i mot widh manga köpmanna wagna LB 91

Fornvästnordiskan har en liknande uppsättning av förbindelser som fornsvenskan:

í mót(i), á mót(i), at mót(i), til móts við

Dock finns bara enstaka belägg på enbart *mót* (utan upptakt) som preposition. De nämnda förbindelserna har heller inte prepositionaliserats i nysländskan så som skedde i de fastlandsskandinaviska dialekterna.

Sambandet med *mot* 'möte' är i fornsvenskan till en början någorlunda klart. Snart reserveras emellertid *mot* för funktionen som preposition, medan *mot* som självständigt substantiv viker för varianten *möte*.

⁴ En annan förklaring vore att se uttrycket som en parallell till det enstaka fsv. belägget *umfram* 'framom' (Vidh. 15: 5), en variant till *fram um* som har den förväntade strukturen Advb + Prep. Om vi kan förutsätta att *kring* redan adverbiserats (jfr nedan om *bak*) skulle *um kring* vara en möjlig analogisk bildning:

fram um	–	um fram
kring um	–	X

X > um kring

Prepositionen utvecklar samtidigt en omfattande polysemi. Söderwalls redovisning anger generaliseringar eller specialiseringar åt olika håll:

- (a) till mötes
- (b) bortemot
- (c) i utbyte mot
- (d) gentemot
- (e) i strid mot (abstr.)
- (f) i motsats till

Också syntaktiskt finner vi en betydande bredd:

- ther kan engen man sta a mot NoV 112
- Här i moth skal man redha thenna ädla asterdye LB 299
- wy wredgas älla atir gälla ordh ther a mot Bir 1: 276
- Thwärt a mot äggiadhe diäfwlslikin ande konungenom Bir 4: 394
- hulko hwassasto iärn är a mote sat Bir 4: 427
- thry godh thing mot hulko onde haua thry ond thing Bir 3: 92

Prepositionen *mot* styrde liksom verbet *möta* dativ i sitt komplement, Eftersom objektet vid verbet stod i dativ och inte i ackusativ, kunde det vid verbalsubstantivet *mot* inte motsvaras av objektiv genitiv utan rektionen måste stå i dativ. Prepositionaliseringen medförde en standardisering av ordföljden så att rektionen efterhand uteslutande placerades efter prepositionen. En standardisering skedde också i och med att prepositionen *a* – som tycks ha varit vanligast i fornsvenskan – utträngdes av *i*.

Fonetiskt/morfologiskt reducerades förbindelsen under medeltiden. Substantivets dativändelse eliminerades. Upptakten *i-* försvagades optionellt i svagton. Stavningen med <e> är belagd redan i sen fsv. Upptakten kunde också optionellt slopas helt och hållet.

- [...] badh iag them seg emott them welwilliga thee RK 3: 152
- [...] ganger han gladhlika mot sinom systerson MB 1: 220

Upptakten *i* blev standard i danska och norska men är nu bara talspråklig i Sverige, där *e*-varianten i stället segrade (som i *emellan*). Möjligen har valet av *e*-inspirerats av *e-* i *emedan*, *enär*, *evad* (där *e-* dock har en annan etymologi). Utgången är oväntad eftersom flera äldre prepositioner och adverb har upptakten *i-* (*ibland*, *ikring*, *ifrån*, *igenom*, *igen*, *i jäns*). (Den har t.o.m. generaliserats till prepositioner som *ipå* (i st.f. *opå*) i äldre danska (ODS) och *idi* (för *udi*) och *idå* (för *udaf*) i bornholmsk dialekt (Espersen).)

Etymologin för (*e*)*mot* är sålunda tämligen genomskinlig. Redan Schlyter förklarar i sin ordbok prepositionen *mot* med att den var ett substantiv som tappat en föregående preposition ("abiecta præp. *a* vel *i*").

1.1.4 *Bakom*

Prepositionen och adverbet *bakom* i modern svenska har vid sin sida *bak*, ålderdomligt eller dialektalt som preposition (*bak skogens träd*) men standardspråkligt som adverb (*där bak, bak i bilen*). I danskan och norskan är *bag* resp. *bak* standard både som preposition och adverb. Som preposition används dock också *bag ved* resp. *bakved*.

I fornsvenskan uppträder reguljärt bildade ordgrupper som skulle kunna vara källförbindelser för prepositionen *bak(om)*.

at bak N^{DAT}
a N^{GEN} bak
a bak N^{DAT}

Men i dessa belägg har ännu inte substantivet den generaliserade innebörden 'baksida' utan avser en människas eller en hästs rygg. Med betydelsen 'bakom' finner vi i fornsvenskan följande ordförbindelser:

bak um N^{ACK} Bir 4: 083, MB 2: 20 (i absolut funktion SdmL M 7: pr)
bak til N^{ACK} Sjt 376
bakfore N^{ACK} SJ 345 (1468)
bak widh N^{ACK} Sjt 364
bak N^{DAT} Bil 229, SJ 269 (1459)
bak N^{ACK} Bir. 2: 62 m.fl.

I fornvästnordiskan förekommer liknande användningar (Fritzner):

á bak húsum 'bakom husen', á bak íólum 'efter jul'
at baki e-u 'bakom ngt'
sér af baki 'bakom sig'

Mer eller mindre lexikaliserade ordförbindelser med betydelsen 'bakom' fanns alltså i fornsvenskan. Prepositionaliseringen fortsatte under den nyare tiden. Någorlunda fylligt belagt på svensk botten är *bak om* med dagens betydelse först i SAOB, med Gustav Vasas bibel 1541. Samman skrivningen blev allmän på 1700-talet men förekom också tidigare. Varianten *bak* kan som nämnts i viss mån ännu brukas som synonym till *bakom*.

Redan Rydquist (V: 159) antog att *-um* i *bakum* var identiskt med

prepositionen *um*, bl.a. eftersom stavelsen ibland skrevs för sig och inte tillsammans med substantivet vilket alltid sker när det är fråga om ursprungliga dativ plural-former (som *stundom*).⁵

Prepositionen *um* kan antas ha haft grundbetydelsen 'om(kring)'. I fornsvenskan kan den emellertid också betyda 'hän över', 'förbi' vilket kan tyda på att den äldre, försvunna prepositionen *of* (jfr *över*, *ovan*) uppgått i *um* (jfr också nedan 2.2.2):

drogho han vm gatu Bu 133
thz skal höras vm [lat. per] allan cristindomin Bir 2: 155
lopp hwar om annan fulth fasth RK 3: 174

Prepositionen *um* är alltså starkt polysem och det är naturligt att en avsedd betydelse 'på baksidan av' tydliggörs med en prepositionsfras som *a bak*.

Låt oss därför alltså utgå från modell (1) som källförbindelse:

a/at bak um NACK

Betydelsen är ungefär 'på ryggen (= baksidan) i förhållande till något'. Metaforen från 'rygg' till 'baksida' är välkänd från många språk.

Den inledande prepositionen har slopats (som i *bland*, *kring* etc.). Vi kan därför inte säkert veta vilken preposition som här förelegat, men exemplen från fvn. tyder kanske på att det rör sig om *a*.⁶

Om ändelsen *-um* härrör från prepositionen *um* får vi en naturlig förklaring till komplementets ackusativ. Å andra sidan vore också en possessiv dativ ('oförytterligt ägande') möjlig vid ord för kroppsdel eller sida som *bak*. Jfr det isländska exemplet *á bak húsum* 'bakom husen'. De moderna formerna *bak/bag* kan antingen ha tappat prepositionen *um* eller återgå på ett substantiv som följts av possessiv dativ.⁷

⁵ Schlyter i sin ordbok till SdmL menar däremot att *bakum* är dativ pluralis. Att substantivet för 'rygg' här skulle stå i pluralis förvånar kanske, även om det finns språk som har plural av ord för kroppsdelar vilka i andra språk är singulara, t.ex. gr. *sterna* 'bröst på en man' (som Jerker Blomqvist påpekat för mig). Jfr också sv. *tillbaka*.

⁶ I jylländsk dialekt förekommer *ibag/ebag/æbag* men man kan inte utifrån dessa former dra någon slutsats om den ursprungliga prepositionen, eftersom *i-* i jylländskan fogats analogiskt till andra prepositioner som *ipå* (för *opå*).

⁷ Adverbet *bak* kan ha uppstått genom en adverbisering av prepositionen *bak*, använd i absolut funktion:

bak^{PREP} ØN > bak^{ADVB}

Exempel: *thz diur som öghon hawir fore oc bak* Bir 2: 43

1.2 *Bredvid, genom, mellan*

1.2.1 *Bredvid*

Prepositionen och adverbet *bredvid* är fast etablerat i modern svenska men saknas i danska. Det är belagt också i fornsvenskan. Dentalen i första ledet stavas under 1400-talet på olika sätt: <dh>, <d>, <t> och i äldre nyare tid finns stavningarna <dd>, <d>. Det är därför osäkert om ordet från början uttalades med spirant eller klusil. Dessutom uppträdde i fornsvenskan en optionell bindevokal mellan leden, stavad <a> eller <e>. I äldre nyare tid mötte stavningar med <o> eller <e>. Som väntat var särskrivning vanlig men också sammanskrivning förekom under medeltiden. Sammanskrivning slog slutgiltigt igenom under 1700-talet. En konkurrerande förbindelse i yngre fsv. och äldre nysv. var *bred(e)medh*:

Haffuer jak bidit her häluik scoltenoic ath han sit incigle bredhe medh min hängie nidhen for thetta breff SD NS 2 (1414)

Hvite miölken sööt/Brede medh grööt (1685; SAOB)

Andra parallella uttryck, belagda under nyare tid men nu utdöda, är *bredehos*, *bredjemte*. Dessutom användes också ensamt *brede*, *brede*, någon gång som preposition och adverb.

... han sätter them wäl brede, ja öfwer sigh (1667; SAOB)

Ther brede war en liten stad (1709; SAOB)

Ordets etymologi är osäker. Låt oss ändå anta att prepositionen återgår på en ordinär substantivbaserad källförbindelse:

a/i bredh(e) vidh N^{ACK}

Förbindelsen kan ha betytt ungefär 'i bredd med'. Den vaga rumsprepositionen *vidh* specificeras här med avseende på orientering ungefär som fallet var med *um* ovan. Prepositionaliseringen har inneburit en fonetisk reduktion genom att den inledande prepositionen har slopats. Betydelseordet och prepositionen *vidh* har univerberats. Betoningen har blivit antingen jambisk eller trokeisk med accent 2. I talspråk har en än mer integrerad form uppstått /bre: ve/. I äldre nysvenska tycks också en variant ha slopat prepositionen (Prep^y) så att endast det betonade lexemet blivit kvar: *brede*.

Problemet med den föreslagna etymologin är knuten till det substantiv som antas vara förbindelsens huvudord. Substantivet *bredeh* (med final spirant) är belagt endast en gång i fsv.:

a breþ wiþ þæn sum förræ byghdi (HälsL Viþ 15)

Ett svagt stöd för antagandet av *breþ* fås också av formen *breimed* i norsk dialekt (Norsk ordbok 890). Om det är en substantivisk *a*-stam, så får vi också en förklaring till ”bindevokalen” som var vanlig ända fram till standardiseringen av det sammanskrivna *bredvid* under 1700-talet: den kunde helt enkelt vara dativändelsen *-e*. Stavningarna med <a> och <o> är i så fall hyperkorrekta återgivningar av suffixet. De sparsamma fallen med <dd> skulle också kunna vara hyperkorrekta i analogi med det vanliga feminina substantivet. fsv. *bred(d)*, fvn. *breidd*. I norska dialekter finns också prepositionsformer med förledet *breidd* ’bredd’: *breiddved*, *breiddmed* (Norsk ordbok 887).

Svårigheten med det hypotetiska substantivet gör att vi ändå måste beakta även andra möjligheter. I så fall går tanken till adjektivet *bredher*, som då kunde ha substantiverats starkböjt i dativ neutrum sg. (-o) eller kanske svagböjt (-a). Fortfarande utgår vi ifrån att förbindelsen inletts av en hypotetisk, sedermera slopad preposition:

i bredho/bredha vidh N

Vi bör emellertid hålla i minnet att någon sådan inledande preposition (Prep^x) inte är belagd. Rimligare är det därför kanske att anta ett adverbialt fungerande adjektiv i neutrum eller adjektiv med adverbbildande suffix (-a, som annars kan antagas i ord som fsv. (och fvn.) *ill-a*, *lik-a*, *vidh-a* eller -o som i fsv. *fyrsto*):

bredho/bredha vidh N

En parallell är i så fall det äldre danska *jævne ved/med* ’jämte’. Också det ensamma *jævne* kan fungera som preposition.⁸

Den svenska prepositionen *jämte* är belagd i fornsvenskan (där också stavad *iampto*) där den styr dativ. Rimligtvis är prepositionen baserad på adjektivet *jämn* (liksom *jævne* utgår från *jævn*). Den har förklarats som en adverbialt fungerande neutrumform med extra tillägg av *-e* i analogi med adverb (SAOB) eller prepositioner (Hellquist) på *-e* (som *inne*, *ute* etc. resp. *fore*, *mote*).⁹

En annan möjlig förklaring till sv. *-e* är emellertid att den är en försvagad rest av en preposition, t.ex. *a* eller *til* /*te*/. (Jfr *runt om*.)

iämn-t a/til > iämte /_ N

⁸ Jfr också ty. *neben* som återgår på en förbindelse bestående av preposition + substantiverat adjektiv *in ebene* ’på nivå med’ e.d.

⁹ En liknande bildning är kanske den pronominala neutrumformen *enkte* (vid sidan av det väntade *etke* > *ekke*). Här har också tydligtvis ett neutrumsuffix hamnat på fel ställe.

I svenskt talspråk tilläggs sedan sekundärt upptakten *i-* (analogt med *igenom* etc.):

Han vill sitta i jämte (kakelugnen).

1.2.2 *Genom*

Prepositionen *genom* finns i något varierande former i alla de fastlands-skandinaviska språken. Den var väletablerad i fornsvenskan och är belagd i ett stort antal stavningsvarianter. Första stavelsen återges som *gen-*, *gin-*, *gyn-*, *gön-*. Tidigt förekom dessutom metates mellan *m* och *n*. (I äldre danska har därefter slutkonsonanten t.o.m. ibland bytts ut mot *-l*: *gemel*.) Former med och utan inledande *i* förekommer i fsv.:

rände fra honum bort ok in ij gönum thän adhal port Ivan 054
stööt gläs oc sictä gönum et klädi oc blandä mx honagh Hea 454

Prepositionen styrde ackusativ. Syntaktiskt-morfologiskt hade den i fornsvenskan en allsidig användning utöver den vanliga med efterföljande substantivfras som rektion:

alla ganzska nattena genom Bo 26
far bonde skapæ gønum ÅVgL FornSak 5:2
Thiwgu milor ær stadhin gønom langir Flor 979
Fenster gynom hwilkin soolen ingaar Bir 4: 91
thässin ordhin ... ginom stungo thöm Bo 172

Också fornvästnordiskan hade motsvarande preposition (och adverb) (Fritzner):

gegnum NACK
NACK í gegnum

Etymologin är inte helt genomskinlig. Osäkerheten gäller båda stavelserna. I SAOB antas att *gen* är det välbelagda fsv. *gen* 'rak', 'direkt' och att ändelsen är dativ plural av detta ord. Hellquist har samma mening men noterar att formens germanska utvecklingshistoria är "omstridd och dunkel". Vi ska här lämna det samgermanska perspektivet åt sidan och i stället granska möjligheten att förklara uppkomsten av prepositionen utifrån nordiska språkförhållanden.

Semantiskt är det inte orimligt att utgå från adjektivet fsv. *gen* eller fvn. *gegn*. En väg som går igenom en skog är kanske rakare och genare än en väg som går runt om skogen. Svårigheten ligger i första hand i antagandet att suffixet är dativ pluralis. Man har hänvisat till adverb som *ömsom* men

där är ändå pluralen naturlig med tanke på adjektivets (*ymiss*) betydelse och användning i övrigt. Någon liknande möjlighet finns knappast för *genom*. Ännu svagare grund har tanken att *-um* var ett allmänt suffix för att bilda adverb av adjektiv, även om det finns vissa sådana exempel i fornvästnordiskan. Nygaard (116) menar dock att adjektivet i dessa fall har ett underförstått substantiviskt huvudord. De exempel som Nygaard ([1906] 1966: 116) anför åsyftar iterativa processer:

stórum 'med stora steg'
 drjúgum 'i hög grad', 'i stor mängd'
 smám ok smám 'så småningom'

Motsvarande gäller knappast för *genom*. Låt oss därför i stället pröva tanken att prepositionen har utvecklats enligt standardmodellen (1):

i gen^N um N^{ACK}

Källförbindelsen skulle då innehålla samma substantiviska ord som förekommer i ett antal förbindelser med betydelsen 'emot' i fsv.:

i gen N^{DAT}
 N^{DAT} i gen
 gen N^{DAT}

I absolut funktion förekommer *i gen* och (i lagspråk) *a gin*.

Fornvästnordiskan har liknande förbindelser med samma betydelse:

í gegn N^{DAT}
 N^{DAT} í gegn
 gegn N^{DAT}

Möjligen har vi här en substantivering av adjektivet i den oböjda neutrumform i nominativ/ackusativ singularis som vi känner från gotiskan.

Intressant nog kan *gen* specificera prepositionen *mot*:

...sath gen moth dörrinne ST 225
 räfte wth sina handh ... gen mot haffweno MB 1: 557

Den förbindelse som här ska antas ligga till grund för *genom* innehåller alltså inte substantiv + ett gammalt dativ pluralissuffix utan i stället det oböjda substantivet + prepositionen *um*. Följande förbindelser är således strukturellt parallella men med olika betydelser till följd av de prepositioner (*Prep^y*), *mot* resp. *um*, som specificeras av *gen*.

i gen mot N^{DAT}
 i gen um N^{ACK}

Prepositionen *um* används enligt detta förslag som i *bakom* med allmän lokal betydelse (jfr också nedan 2.2.2), eller med innebörden av passage 'via'. Betydelsen 'genom' sammanfattar då trajektorns rörelse raka (*gen*) vägen via (*um*) landmärket.¹⁰

Tyvärr har också denna etymologi sina svagheter. För de första är det påfallande att *genom* i fornsvenskan aldrig, inte ens i det tidiga lagspråket, särskrivs så som fallet ofta är med t.ex. *bak um*. För det andra bör rimligen den fastlandsskandinaviska prepositionen förklaras på samma sätt som den fornisländska. Och även om *um* i de fastlandsskandinaviska språken används i en hel del prepositionaliserade förbindelser (se nedan 2.2.2), så gäller inte detta för fornisländskan. Förekomsten av *ge(g)num* på hela det nordiska området tyder vidare (liksom kanske också adverbet *gegnum* 'framåt' i feng.) på en högre ålder vilket försvagar den ovan lanserade hypotesen att *-um* härrör från prepositionen *um*.

1.2.3 Mellan

Dagens svenska preposition (*e*)*mellan* motsvaras i danska och norska av (*i*)*mellem* respektive (*i*)*mellom*. I fornspråken är prepositionens formvariation stor. Källförbindelsen inleds optionellt av en preposition, antingen *á* eller *i* i fvn. och vanligen *i* i fsv. och fda. Vokalen i förbindelsens lexikaliska kärna är i fvn. *-i-*, i fda. *-e-*, i fsv. *-e-* eller *-i-*. Suffixet är i fvn. *-i*, *-im*, *-um* efter stammen *mill-*. I fvn. används också form utan suffix: *miðil*, *meðal*. I fda. stavas suffixet normalt *-em*, men i fsv. möter en imponerande mångfald: *-um*, *-om*, *-am*, *-on*, *-in*, *-en*, *-än*, *-an*, *-ir*, *-e*.

I fvn. styr prepositionen nästan alltid genitiv, och den kan stå både före och efter sin rektion. Det är särskilt när prepositionen har ett inledande *i* eller *á* som den föregås av sin rektion. En översikt över kasusbruk och placering i fsv. följer nedan (data från exempelsamlingarna i Söderwalls och Schlyters ordböcker):

(i) *mällom*

Genitiv

(a) preposition: *mellom tera*

(b) postposition: *landa mällom*

Annat kasus

(a) preposition: *mellom hans öghen*

(b) postposition: *flere mannom mällom*

¹⁰ Jämför Zwarts' (2005: 6, 11) analys av de moderna tyska prepositionernas kasus användning och betydelse. Också han antar att *um* anger 'väg'. Han analyserar f.övr. betydelsen hos *durch* som 'in i' + 'väg'.

(i) *mällan*

Genitiv

(a) preposition: *e mällan solinna oc stolanna*

(b) postposition: *thera mellin*

Annat kasus

(a) preposition: *mullan köpstadhin oc skipin*

(b) postposition: *sik j mällan*

I äldre fornsvenska dominerar former på *-um/-om*, men sedan blir *-an* förhärskande, utan att några påtagliga skillnader mellan formernas distribution kan konstateras. Några exempel på prepositionens syntaktisk-morfologiska användning utöver normalfallet:

stuþer rum ær mællum (sc. hus ok tældru) ÄVgL Jo 10:1

swa at han aldrih mällom ('dessemellan') hema war Erik: 493

ther j mellan Sjt 7, thär mällan Lg 3: 511

stokka ok stena ok dödha män mällan hulka eth afgudh dyrkadhis som kalladhis belzebub Bir. 1: 54

mit ij mällan idhir Bo 160

mällombarker LB 7: 194 etc.

Den geografiska och tidliga fördelningen mellan ändelserna *-um* och *-an* tyder på att den förra är ursprunglig. Såväl Noreen (Vårt språk vol. 3: 422) som Kock (Svensk ljudhistoria vol 4: 325ff.) räknar med att formen på *-an* är en novation i östnordiskan. Noreen antog att ändelsen analogiskt hade överförts från ord som *ovan*, *nedan* etc. (medan den mera aparta ändelsen *-ir* i *mællir* inspirerats av prepositioner som *yfir*, *undir* etc.). En förutsättning för analogin kan ha varit ordparet *utan* och *utom* med en betydande semantisk överlappning mellan de båda formerna.¹¹

I fvn. och i vissa landskapslagar som VgL, SdmL och HålsL inleds källförbindelsen ofta av preposition (Prep^x). Komplementet står mest i genitiv i de äldsta beläggen. Vi ska därför till att börja med anta att prepositionen utgår från en förbindelse av följande typ (1):

Prep	N	NOBL
i/a	mipil/meþal	NGEN

¹¹ Nedan framkastas tanken att *-an* i bildningar som *innan*, *utan* återgår på en preposition motsvarande *án* i fornvästnordiskan. Om också *mällan* har denna bakgrund skulle vi få en förklaring till genitiven efter *mellan* liksom efter *innan*, *utan*. Det är dock högst osäkert om *mällan* är så gammalt. En tänkvärd omständighet är emellertid i detta sammanhang att också den feng. synonymen har varianter, den ena på *-um*, den andra på *-an*: *betweon-um* och *betweon-an* vid sidan av det suffixlösa *betweon* (Wright & Wright [1925] 1950: 305).

Den inledande prepositionen är given i fornvästnordiskan (*á* eller *í*) och den tidiga fornsvenskan (*i*). Frågan är nu vilket substantiv som är den lexikaliska kärnan i förbindelsen. I fornvästnordiskan förefaller frågan lätt att besvara vilket framgår av följande uppställning över en delmängd av de tillgängliga uttryckssätten:

á	meðal	NGEN
–	meðal	NGEN
á	miðil	NGEN
–	miðil	NGEN

Substantivet torde vara neutral *a*-stam; med dativsuffix och efter assimilation fås då också de belagda varianterna:

á	milli	NGEN
–	milli	NGEN

Tyvärr finns inte *miðil/meðal* belagda som självständiga substantiv med betydelsen 'mitt' i fornvästnordiskan. Substantivet för 'mitt' heter i fvn. *mið* och adjektivet *miðr*. *Meðal* är belagt som första sammansättningsled i substantiv men denna användning kan mycket väl vara sekundär i förhållande till prepositionen. (Något avgörande problem är kanske inte detta eftersom också andra prepositioner går tillbaka på substantiv som annars antingen har försvunnit ur språket eller ersatts med andra varianter.)

I fsv. och fda. förekommer *mæþal* också i sammansättningar men dessutom **mipil* i superlativ som ett adjektiv: *mipplaster*, *mipelster*. Dessutom finns ett substantiv *midhel* n. och m. med betydelsen 'mitt'. Läget är lite oklart eftersom mlty. *mittel* kan ha stått modell i samverkan med det välbelagda adjektivet *midher*. *Mipil* eller *mæþal* är inte belagda i fsv. eller fda. som (del av) preposition, trots att de förekommer som förled i flera ortnamn (som *Medelpad*, *Mellby*). Inte heller den enstaviga assimilationsprodukten **mill/*mäll* finns som preposition i de nordiska språken.

Om vi ändå kan acceptera förekomsten av det substantiviska variantparet *mipil/mæþal* som förbindelsens lexikaliska kärna, kvarstår ändå frågan om ändelsen *-um* som återkommer i alla de nordiska fornspråken. (Fvn. *millim* och *millium* kan anses som analogiska ombildningar efter mönster av *milli*, se ovan; Kock 1906–1929 vol. 4 : 14.) Den vanliga tolkningen har varit att uppfatta *um*-formerna som dativ pluralis av substantivet (nu senast Katlev 2000: 318c).

Problemet med denna hypotes är pluralen. Det är ju inte särskilt närliggande att föreställa sig begreppet 'mitt' i flertal, och något plurale tantum är det därför knappast fråga om. Ändå är det kanske här förkla-

ringen står att finna. En egenhet med prepositionen är ju att dess rektion måste avse tvåtal eller flertal: *mellan stolarna, mellan stolen och bordet, *mellan stolen*. Pluraliteten kunde då ha överförts till *mipil/meþal* genom attraktion¹² vilket skulle ha underlättats av att numerusdistinktionen är irrelevant vid begreppet 'mitt', dvs. "mitt" är något som inte kan eller behöver räknas. (Om andra eventuella svårförklarade pluraler se 1.1.4 *bakom*, 1.2.2 *genom*.)

Om substantivet har relationell innebörd som 'mitt' är det naturligt att vänta sig genitiv i komplementet. Den här framlagda etymologin harmonierar därför väl med komplementets belagda kasus.

Måhända är likväl den ovannämnda förklaringen på substantivets plurala numerus alltför sofistikerad. I så fall kvarstår möjligheten att *um* i stället återgår på preposition, dvs. att vi här återigen optionellt har en ordinär substantivbaserad källförbindelse:

a/i mipil/meþal um NACK

Tanken är då att prepositionens källförbindelse finns i två varianter: en med genitivkomplement och en med *um*-komplement i akkusativ. Varianterna har påverkat varandra med avseende på kasusvalet, så att rektionen oberoende av den lexikaliska kärnans form kunde ta antingen akkusativ eller genitiv i komplementet. Tyvärr försvagas *um*-hypotesen av att den inte passar på fornvästnordiskan (jfr ovan om *genum* 1.2.2).¹³

¹² Företeelsen attraktion är känd från t.ex. latinsk grammatik, där ett korrelat till en relativsats kan ta kasus genom "attraktion" efter det relativa ledet: *urbem quem statuo, vestra est*. I svenskan föreligger attraktion t.ex. vid konstruktionen "dubbelt supinum" som i *hade kunnat skrivit* där det sista verbet övertar supinumformen från sitt överordnade verb. Christer Platzack har gjort mig uppmärksam på att prepositioner i vissa språk, t.ex. iriska, kan kongruera med sin rektion. Numeruskongruens mellan *mállum* och dess rektion – om den framkastade hypotesen stämmer – skulle alltså vara ett enstaka exempel på samma fenomen i tidig nordiska.

¹³ Om den lexikaliska kärnan i förbindelsen är ett adjektiv *m.eþal* kunde man kanske tänka sig att detta adjektiv liksom *midher* kan stå som predikativt attribut till ett substantiviskt huvudord. Liksom det kan heta

i midhiom gardhe 'mitt i gården'

borde man kunna säga

i mæðlum stolum > i mællum stolum 'mellan stolarna'

Men det är svårt att utifrån denna konstruktion förklara hela det nordiska spektrumet av liktydiga alternativ. Inte minst blir det obegripligt varför genitiven har en så stark ställning i komplementet.

Också för *genom* vore en liknande etymologi tänkbar. I så fall skulle den ursprungliga konstruktionen vara *i genom skoghi* (parallell med *i midhiom skoghi*) 'i skogen såsom den genaste', 'där den gena vägen går i skogen'. Någon sådan användning av *gen* som predikativt attribut har dock inte belagts.

1.3 *Til, hos*

Vi har följt uppkomsten av ett antal prepositioner som går tillbaka på en ordförbindelse med substantiv som lexikal kärna. Oftast har spåren varit rätt tydliga även om processen i många fall påbörjats under förlitterär tid. Vi vänder oss nu till två prepositioner som har en mera dunkel förhistoria men som ändå traditionellt antas återgå på liknande ordförbindelser: *til* och *hos*. Av dessa återfinns *till* i alla de nordiska språken. *Til* förekommer också med mera begränsad användning i fornengelskan och fornfrisiskan. (Möjligen har det inlånats dit från någon nordisk dialekt.) I de andra germanska språken motsvaras *til* av en fonetiskt lik preposition som dock antas ha en annan etymologi: got. *du*, feng. *to/te*, fsx. *te/ti/to*, fht. *ze/zi/za/zo*.

Mera speciellt är *hos* som inte är känt från andra germanska språk och som på det nordiska språkområdet bara ingår i de fastlandsskandinaviska språken. Det fvn. *hjá* 'hos' (som lever vidare i modern isländska och som *hjá* i vissa norska dialekter) har en annan etymologi.

Liksom *från* som behandlas längre fram (avsnitt 3) har dessa prepositioner uppstått som från början tydligare konkurrenter till äldre prepositioner, samgermanska eller rentav indoeuropeiska:

at	–	til
vidh	–	hos
af	–	fra

Den fortsatta utvecklingen är naturligtvis nära förbunden med de äldre prepositionernas öden. Det är också troligt att deras semantik och i viss mån syntax påverkats av motsvarande prepositioner i starka kontaktspråk som medellågtyska och latin:

<i>til</i>	mlty. <i>to/te</i>	lat. <i>ad</i>
<i>hos</i>	mlty. <i>bi</i>	lat. <i>apud</i>
<i>fra</i>	mlty. <i>fan/fon</i>	lat. <i>ab</i>

I denna framställning ska vi emellertid fokusera på prepositionernas härkomst och uppkomst och se bort från deras senare utveckling, efter det att etableringen ägt rum.

1.3.1 *Til*

Låt oss exemplifiera den nordiska prepositionens status med läget i fornsvenskan. *Til* styrde i stort sett genitiv fram till den tid då detta kasus försvann som prepositions kasus och utbyttes mot dativ/ackusativ i yngre

fornsvenska. Prepositionen är belagd redan på runstenar från Uppland, Södermanland och Västergötland, som t.ex.

fara til iklanþs 'fara till England' U 539
 siR til sialu botar 'sig till själabot U 347
 betr þan an karþi til 'bättre än han gjorde till' U 539

Prepositionen hade en mångsidig syntaktisk användning redan i tidigt lagspråk. Utöver funktionen med reguljärt komplement finner vi exempelvis

Absolut funktion:

þæn sum firi ær stadder ok til [annars] hiog ÖgL Va 23: pr

Strandad position:

þæt æghu barn vitu til ÄVgA A 21:2¹⁴

þer sum fiæt ær insat til ÖgL By 26:1

Sammansättning med substantiv som efterled:

tilkvæmd ÖgL Kr 14: pr

Senare uppträder nya användningar, t.ex.:

Med *at*-infinitiv eller *at*-sats som rektion:

syu stiklar til at bæra flere lys Mos 379

ther til at bönen skulu höras Bir 1: 392

Med relativt eller interrogativt komplement:

enom konung ... til hulkins höghro hand stodho hans vini Bir 4: 362

vndra til hwars the æru skapadh Mos 58

Sammansättning med verb som efterled:

al obrygdilse ok al sorgh insätz them ok tilläx swa som diäfwls

mannom Bir 1: 16

Om *til* i sammansättningar med adverb som förled se nedan 2.2.4. Prepositionen var i hög grad polysem redan i fornsvenskan. I lagspråket urskils många av de delbetydelser vi känner från senare svenska (jfr också Åström 2007):

- (a) mål för förflyttning
- (b) riktpunkt för rörelse
- (c) mål för ngns beteende

¹⁴ Delsing 1995: 159 betvivlar dock att detta belägg är ett giltigt exempel på strandning vid nominal rektion som fundament.

- (d) bortre gräns för avstånd i fråga om plats, tid, antal
- (e) ändamål för aktion
- (f) mottagare av ngt (motsv. ind. obj.)
- (g) det som får ett tillägg
- (h) plats för befintlighet

Söderwall förtecknar i sin ordbok inte mindre än 23 delbetydelser. Syntax och semantik utpekar alltså *til* som en väletablerad preposition i den medeltida svenskan, på nivå med det äldsta skiktet av ordklassens medlemmar.

Standarduppfattningen om prepositionens etymologi stämmer med den som gäller för andra prepositioner med en mera lättåtkomlig bakgrund. Man har antagit att källförbindelsens lexikaliska kärna är ett samgermanskt substantiv, nämligen **til(a)* motsvarande fhty. *zil* n. 'mål'. Uppfattningen företräds redan av Grimm i Deutsche Grammatik III: 119, 257; IV 800. Se också Falk & Torp 1910–11, Hellquist 1948 m.fl. handböcker. Johannisson (1939: 347) föreslår följande germanska källförbindelse:

*ana/*in   **til(a)*   NGEN

Som paralleller anför Johannisson fvn. *á fund, í hiá, á mót, í mót* och han menar att komplementet står i genitiv precis som i *fara á fund e-s*. Den inledande prepositionen har fallit på grund av trycksvagheten och skapat överensstämmelse med de äldre enstaviga prepositionerna. Reduktionen liknas vid den som är känd för (*i*) *hiá, (á) meðal, (i) mót* men också senare paralleller från tyskan nämns (jfr nu också Lindqvist 1994).

Johannisson kan också tänka sig att den inledande prepositionen kan ha varit **ti/*te* 'till' som sedan fallit på grund av haplologin. Johannissons teckning av förloppet bakom prepositionen *til* följer som synes helt det mönster (1) vi ovan skisserat och som förklarar uppkomsten av ett antal yngre prepositioner. Källförbindelsen skulle ha betydtt 'till målet X' eller kanske 'med X som mål'.

Den refererade traditionella etymologin är en plausibel hypotes men den har en svaghet: komplementets kasus. De paralleller som kunde nämnas har genitiver med en annan betydelse som i t.ex.

í bland þera, á fund þera (objektiv genitiv)
á meðal þera (partitiv genitiv)

Här råder i stället närmast referentiell identitet mellan **til(a)* och dess komplement som vi ser av de just givna översättningarna: landmärket *är*

målet. En genitiv med denna relation till sitt huvudord brukar kallas explikativ eller definitiv (som i *tre års tid*, *Lunds stad*). Men sådana genitiver är inte kända från de germanska fornspråken utan uppträder först under medeltiden, väl under inflytande från latinet (Nygaard 1906 §121ff., Behaghel 1923-32 1: 520f.).

Vi ska därför pröva möjligheten av andra källförbindelser där kasus i komplementet stämmer bättre med vad vi eljest vet. Vi skulle vilja finna ett annat substantiv där genitiven ryms inom ramen för possessiv relation. Vi måste då först hålla möjligheten öppen att förbindelsen kan ha inletts av en preposition med betydelsen 'till' som t.ex. *at* eller *ti/te/to* (den senare sedan försvunnen ur de nordiska språken). I så fall kunde substantivet vara en beteckning för en plats, t.ex. ett hus. Något sådant substantiv har jag dock inte funnit. Men det är också möjligt att källförbindelsen har en annan lexikalisk kärna än ett substantiv. Heine et al. (1991: 140ff.) menar med utgångspunkt från sina studier i afrikanska språk att prepositioner som grundläggande anger rörelse, mål och källa ofta är reanalyserade verb (medan substantiv primärt utvecklas till befintlighetsprepositioner). Kanske föreligger då här i stället en verbaserad källförbindelse?

Gotiskan har det aktiva verbaladjektivet *gatils* som betyder 'ändamålsenlig', 'lämplig'. (Jfr den parallella bildningen *gabvairbs* 'flexibel'.) Ursprunget till detta ord är **ga-til-az*, möjligen bildat på det samgermanska verbet **tilan* som kan antas ha betytt ungefär 'sträva efter', 'siktat mot', 'söka nå', och verbaladjektivet kan då ha haft grundbetydelsen 'eftersträvande', 'uppsökande', 'uppnående' el. likn. Verb som betyder 'eftersträva', 'uppsöka' styr i de germanska språken ofta genitiv (så t.ex. fvn. *vitia*; se Nygaard [1906] 1966: 142f.) och kasusvalet vid *til* skulle därmed ha sin förklaring. Både fhty. och feng. har etymologiskt besläktade liktydiga verb som styr genitiv. Prepositionens källförbindelse skulle då vara:

*ga-til-az / _ NGEN

Under reduktionsprocessen elimineras *ga-* ljudlagsenligt i de nordiska språken. Suffixet apokoperas eller assimileras likaså.

Den alternativa hypotes jag här har skisserat bygger kanske på alltför många osäkra antaganden, och det är möjligtvis för dristigt att anta ett obelagt nordiskt aktivt verbaladjektiv med komplement som anger mål och som får sitt kasus från verbaladjektivet.

Frågan blir då om standardetymologin kan räddas. En möjlighet vore att anta prepositionsfrasen *at/te til* 'till målet' som en förtydligande fras adjungerad till en nominalfras i genitiv, där genitiven är ett absolut kasus

som anger målet. Vi kan möjligen därvid stödja oss på att prepositionslös genitiv i gotiskan används som översättning av en grekisk riktningspreposition (Behaghel § 416). Källförbindelsen är då följande (där + anger adjunktion):

at/te til + NGEN 'till målet, (nämligen) till X'¹⁵

1.3.2 *Hos*

Prepositionen *hos* är i första hand östnordisk. Den används framför allt i svenska. I danskan är den mindre frekvent och *ved* anger en del av de delbetydelser som i svenskan tillkommer *hos*. Prepositionen finns också i norskt standardspråk och norska dialekter, även om synonymen *hjá* dominerar där. *Hjá* var den fornvästnordiska motsvarigheten och är också den synonym som används i modern isländska. Den har en annan etymologi än *hos*.

I jämförelse med *til* var *hos* en inte så vanlig preposition i fornsvenska. Som Reinhammar (2005) har visat användes de äldre synonymerna *mäþ*, *viþ* och sedan särskilt det yngre *nær* oftast i de sammanhang där *hos* brukas i nysvenskan. Dagens dialektgeografi tyder på att *hos* är en relativt sen novation, troligen spridd söderifrån. Reinhammars undersökningar (se t.ex. Reinhammar 2005: 109) ger vid handen att *hos* brukas i sydliga dialekter upp till norra Västergötland och Mälardalen, där sedan norrut *när* tar vid.

Ändå är *hos* säkert belagt i det äldre fornsvenska lagspråket som preposition med efterföljande rektion liksom också i absolut funktion och i konstruktion med *þær*:

Dræpær maþær man. i siangu hos kono sinni ... ÄVgL Md 11
þæn skal barn æghæ ær huærriæ nat liggær hoss [modern] ÄVgL
Arf 8: 1
ær eigh þæn skyldesti hos ['närvarande'] ÄVgL Arf 14 pr
ax vp læsæ oc þær hos læggiæ SdmL B 5:2

¹⁵ Det har föreslagits att genitiven vid *til* kunde ha utgått från uttryck som *gå till Anderssons* [sc. *hus/familj* el. likn]. Genitiven skulle enligt denna förklaring ha generaliserats från de nämnda elliptiska uttrycken och sedan ha trängt bort det kasus (dativ eller ackusativ) som ursprungligen styrdes av prepositionen. Det man inte kan förstå är varför detta skulle ha hänt just vid *til* och inte t.ex. vid *at* där det faktiskt ändå finns åtskilliga medeltida belägg med den aktuella typen av ellipser:

at ens cristins manz Bil 225
hema at sin Bu 30
hemma aat sins siælfss Mos 25

De tidiga beläggen visar att prepositionen styr dativ:

oc soffwom sidhan hoos honom Mos 150

Först i det äldre nysvenska materialet påträffas belägg där *hos* föregår relativ/interrogativ rektion. Då möter också sammansatta ord med *hos* som förled: *hosfoga*, *hosfölje*, *hosgå*, *hosstående*, *hosvara* (SAOB). Från äldre nyare tid härrör belägg där prepositionen *hos* specificeras av adverb: *brede hos*, *hart hos*, *strax hos*. (De båda senare användningarna har sedan i stort sett försvunnit i modern svenska.)

Redan i det fornsvenska lagspråket anger *hos* fysisk befintlighet i närheten av både levande varelse och andra slag av referenter (se också Lindqvist 1994: 201):

i siangu hos kono sinni ÄVgL Md 11
 ax þær hos [vägen] læggiæ SdmL B 5: 2
 änglafot vexer hoss eke roten LB 7: 250
 hönsa gress som vexer hoss vägen LB 7: 268

Det är påfallande att Kalkar huvudsakligen ger exempel på icke-animat landmärke vid angivande av fysisk befintlighet i det äldre danska materialet:

then gaardh Lundergarth hoos Hiørringe (1401)

Kalkar har belägg med animat komplement endast när det rör sig om personens inre egenskaper:

Huoss mennisken er thet vmøgeligt, icke huoss Gud (1524)

Standardetymologin för *hos* föreslogs redan av Grimm (Wörterbuch 1854: 1346) och Rydqvist (IV: 8 not, V: 196). Man antog helt enkelt att *hos* var en svagtonsform av substantivet *hus*. Etymologin har sedan dess upprepats i alla handböcker.

Redan Grimm hänvisade till fr. *chez* < *casa* som en parallell till den nordiska prepositionaliseringen. Lagerqvist (1993) har gjort troligt att den franska motsvarigheten som verkar ha etablerats under 1100- och 1200-talen uppstod ur förbindelser där beteckningen för husägaren följde omedelbart efter *chiez* (< *casa*). Därför saknas till en början *chez* + *moi* eller annat personligt pronomen eftersom man där i stället sa *à ma maison* och motsvarande. En sådan uppdelning kunde ha ägt rum också i nordiska språk, men så tidigt som under 1300-talet finns det många belägg på uttryck som *hos migh/tigh/honom* etc. varför alltså Lagerkvists argumentering inte kan ge stöd för etymologin *hos* < *hus* i svenskan.

Här och var i handböckerna nämns som stöd för etymologin ett fsv. belägg *j boss* (Svenska medeltidsdikter och rim, 376), men dels är exemplet unikt och dels är det rätt ungt (hs. 1523), varför det troligen är en tillfällig bildning med analogiskt tillagt *i* (jfr not 6 ovan och nedan avsnitt 3 om *ifrån*).

Om Grimm och hans efterföljare har rätt skulle källförbindelsen för *hos* kunna vara:

at/i hus(i) NOBL

Som man kan se av Schlyters och Söderwalls ordböcker finns det i lagspråket och senare belägg på prepositionen *at* med genitiv.

legger fæ sit in til giæzlu at annars (YVgL)
standær lik inni at bondans (UL)
giæste at ens cristins manz (FsvLeg)

Schlyter (*at*, 43) antar säkert med rätta att dessa konstruktioner ska förklaras som ellipser där ett *husi* eller *hemi* har utelämnats. Den ursprungliga förbindelsen har i så fall grammatikaliserats på två sätt:

$$\begin{array}{l} \text{at hus(i) N}^{\text{GEN}} \quad \swarrow \text{(a) } > \text{ at } \emptyset \text{ N}^{\text{GEN}} \\ \quad \searrow \text{(b) } > \emptyset \text{ hos N}^{\text{DAT}} \end{array}$$

Man har räknat med att isländskans motsvarighet *hjá* utvecklats ur ett germ. **hi:wa* 'hushåll', 'sällskap' på samma sätt som *hos* ur *hus*. (Hellquist m.fl.)

í hjá NOBL 'i ngns hushåll/sällskap'

(*Hjá* är dock inte bevarat som självständigt substantiv.)

Noreen (1886) kritiserade tidigt härledningen av *hos* ur *hus*. Hans eget förslag är intressant. Han ville utgå från substantivet germ. *hansa* (got. och fht. *hansa*, feng. *hos*) 'sällskap', 'folk' (också inlånat i finskan som *kansa* 'folk'). Betydelsen 'i ngns sällskap' skulle i så fall vara en direkt parallell till den antagna etymologin för *hjá*. Tyvärr är *hansa* 'sällskap' inte belagt i nordiskan, och förslaget möter dessutom vissa fonetiska svårigheter.

En viss tvekan kan man med Noreen dock ha inför härledningen av *hos* ur *hus* av semantiska skäl. Det är onekligen förvånande att prepositionen, som i den äldre fornsvenskan och forndanskan verkar vara i början av sin karriär inte har övervikt för betydelsen 'i ngns hem' utan i

stället så ofta används om närhet i allmänhet, t.ex. om närhet till en person varsomhelst eller om närheten till saker och platser. Det är också förbryllande att prepositionen alltid anger befintlighet, inte riktning: trajektorn kan befinna sig ”hos” landmärket men inte bege sig ”hos” landmärket.

Huvudproblemet med standardetymologin ligger ändå liksom för *til* i komplementets kasus. Varför användes här inte genitiv, när nu genitiven klarade sig så väl vid *til* – där detta kasus ändå var mindre väntat? Vid substantivet *hus* hade ju verkligen possessiv genitiv varit etymologiskt rimlig.

En möjlighet är att källförbindelsen hade ett komplement i possessiv dativ.

at/i   hus(i)   N^{DAT}   ’i ngn’s hus’; eg. ’i hus åt ngn’

Possessiv dativ är visserligen inte så vanlig i de fornnordiska språken, men den förekommer i en del fall, särskilt vid oförytterligt ägande, t.ex. på tal om någons kroppsdel, klädesplagg eller släkting: Nygaard (1906: 99) citerar t.ex. *steig á bak hesti sínum*. Wessén anför ett par exempel på runinskrifter med possessiv dativ: *stoð drængila i stafn skipi* (Sö 164), *þeim het Gilla moðiR* (U 372).

I ett exempel med *hos* placeras komplementet på ett sätt som erinrar om en possessiv dativ, dvs. framför *hos* och t.o.m. på distans. Det är oklart hur mycket vikt som ska läggas vid detta enstaka fall:

thom hanom omgingo, oc som hanom varo hemlegaste hos (Ansg. 4)

Avgörande för om en ursprunglig possessiv dativ kan antas föreligga här blir nog om förhållandet mellan en person och hans hem av dåtidens språkbrukare betraktades som ett oförytterligt ägande eller ej. Några exempel på uttryck av typen *the ato ok drukko honom i hus* har dock såvitt jag vet inte påträffats i de nordiska fornspråken.¹⁶

Vi har hittills räknat med att dativen i rektionen skulle ha övertagits från den ursprungliga produktivt bildade förbindelsen. En annan möjlighet som inte kan uteslutas är att kasusvalet är en konsekvens av själva

¹⁶ Teoretiskt skulle dativen också kunna ha varit komitativ. Den instrumentala användningen av dativ är väl belagd i fornspråken, och det är inte ovanligt att instrument och sällskap uttrycks på samma sätt (t.ex. med prepositionen *med*). Dock har inga tydliga fall av komitativ dativ påträffats i de nordiska språken om man får tro Nygaards och Wesséns handböcker. Lokal befintlighetsbetydelse (utan preposition) förekommer inte heller i fornnordiskan, utom i mer eller mindre fasta uttryck som fvn. *öllum megin*, fsv. *nokrum stadh*.

prepositionaliseringen. Dvs. när *hos* väl var etablerat som preposition för befintlighet övergick den till att styra det normala kasus för befintlighet vid preposition, nämligen dativ. Förloppet kunde i så fall ha varit följande:

at/i   hus   N^{GEN} > hos^{PREP}   N^{DAT}

Ytterligare en förklaring till kasusvalet kunde vara att den prepositionaliserade källförbindelsens komplement var en prepositionsfras och inte en prepositionslös fras i oblikt kasus. Schlyter anger f.övr. den ursprungliga betydelsen som 'i hus med ngn'. Källförbindelsen skulle i så fall vara t.ex.:

at/i   hus(i) meþ   N^{DAT}

Den fonetiska reduktionen innebar sedan i så fall att inte bara den första (Prep^x) utan också den andra prepositionen (Prep^y) eliminerades. Den slutliga prepositionen skulle så styra samma kasus som Prep^y *meþ*.

Ett sista problem är hur det kom sig att substantivets /u:/ blev prepositionens /o/ (i modern svenska /u:/ resp /u/). Kock (Svensk ljudhistoria 2: 223f.) antog att förkortningen och öppningen berodde på att ordet som preposition var "relativt oakcentuerat". Därför blev /u:/ > /o/ som i *hosbonde*, *hosprea* (som då hade betoning på sista sammansättningsledet). Men om nu vokalen var kort och obetonad så skulle egentligen uttalet ha förblivit /o/ eller /8/ under den stora vokaldansen (uttrycket är Gun Widmarks 1998) i yngre fornsvenska. Men så skedde inte utan vokalen genomgick samma utveckling som det långa /o/, dvs. det blev /u/. En möjlig förklaring är att den nya proklitiska prepositionen /hos/ vid sin sida snart fick ett uttal med lång vokal i absolut funktion (utan explicit rektion) eller med enklitisk pronominal rektion, alltså /ho:s/.

obetonat: wara hos Gudh

betonat: thär wæxer then hos; sitia hos henne

Vokalen stavas med dubbelt vokaltecken <oo> redan i ett antal belägg från äldre fornsvenska (t.ex. *hoos honom* Mose 150. *hoos os* Flor 90). Det var i så fall detta /o:/ som blev /u:/ under senmedeltiden och som förallmänligades till prepositionens proklitiska allomorf.¹⁷

¹⁷ Jfr talspråkets uttal av fsv. *at* som /o:t/ som rimligen härrör från prepositionens uttal i betonad ställning /a:t/ > /o:t/ varifrån vokalismen analogiskt övertagits i proklitisk användning. Omvänt har *till* fått den betonade talspråksformen /te:/ med vokal och konsonantbortfall genom övertagande av det segmentala uttalet i proklis: /til/ > /te/.

Kopplingen mellan *hus* och *hos* ingick säkert inte längre i språkbrukarnas medvetande under fornsvensk tid. Nästan alla fornsvenska belägg har stavningen <o>. Från fsv. har påträffats bara ett belägg med <w>:

Thw sitter hws alz wallogh gudh (Vår frus pina (1400-talet; SFSS 25: 70 ; tryck fr. 1515)

SAOB redovisar ett belägg från 1552 med <uu> och ett från 1644 med <w>, men det är inte troligt att dessa isolerade stavningar skulle avspegla ett faktiskt uttal, särskilt som den ursprungliga betydelsen – givet att standardetymologin är riktig – inte alls är kvantitativt framträdande i fornsvenskan och forndanskan. De allra flesta beläggen av *hos X* avser inte betydelsen 'i X:s hem' utan alla möjliga andra fall av betydelsen 'i närheten av X', 'tillsammans med X'.

Att *hus* och *hos* kom att skilja sig åt är inte oväntat. Det är vanligt att fonetisk differentiering ackompanjerar den semantiska/syntaktiska. Vi kan jämföra med de tidigare granskade prepositionerna, där substantivet i den ursprungliga förbindelsen antingen försvinner i språket eller får en annan variant som huvudform: *mot* – *möte*, *bland* – *blandning*, *kring* – *ring*.

2 Adverbbaserade källförbindelser

Nya prepositioner kan också utgå från källförbindelser med ett adverb som lexikaliskt tyngsta led. Här motsvaras den prepositionsfras som inledde de substantivbaserade källförbindelserna i föregående avsnitt av ett orienteringsangivande rumsadverb (s.k. perspektivt adverb, se SAG 2: 672ff.).¹⁸ Ett par exempel från runsvenskan:

h[u]n uil austr fara auk ut til iursala U 605
 auk antap̄is ubi kirkum 'up i Grikkium' U 136

¹⁸ Däremot behandlas inte andra slag av källförbindelser, t.ex. sådana där adverb av annan typ eller adverbliellt använda adjektiv och particip har prepositionaliserats: *runt*, *likt*, *enligt*, *beträffande*, *givet* etc. Sådana förbindelser verkar ha fått större betydelse som material för prepositionalisering först under den nyare tiden. (Se dock alternativhypoteser ovan om *bredvid*, *jämte* och *till* och nedan om *från*.)

I dagens nordiska språk liksom tidigare brukas bara i några speciella fall prepositioner (för ursprung eller mål) med adverbliellt led som rektion: sv. *till på söndag*, eng. *from under the sofa*, lat. *ab ante X* > *avant X*. Fvn. har en liknande konstruktion i kombinationen preposition + adverb vid *fyrir*: *fyrir framan* m.fl. och fsv. har ett belägg på *um fram X* 'framom X'; i överkalixmål har noterats *frå borti*, *frå innani* m. fl. Några säkra fall av univerbering av två intillstående prepositioner i konstruktioner som de nämnda har jag inte påträffat, vare sig från medeltiden eller senare i nordiska språk.

Modellen för de adverbaserade källförbindelser som vi här utgår från är alltså¹⁹:

Advb Prep /_ N (som t.ex. *ut af skoghinum*)

De rumsadverb som uppträder i sådana förbindelser är t.ex. följande (här återgivna i sina nusvenska former):

upp(e), ner(e)
 ut(e), in(ne)
 fram(me)
 hem(ma), bort(a)

Den syntaktisk-semantiska relationen mellan adverbet och prepositionsfrasen är inte alltid klar. Dock kan man ibland urskilja två alternativ, som i de fall då prepositionen har ablativisk betydelse (t.ex. *af, fra*). Möjligen har distinktionen ett sammanhang med om adverbet anger befintlighet (t.ex. *uti, inni*) eller riktning (t.ex. *ut, in*).

- (a) *uti fra X* (där X = ute)
 (b) *ut fra X* (där X = inne)

Dagens sammansatta preposition (med accent 2) *utifrån* är av typ (a): *Hon kom in utifrån gatan*. Däremot är en nusvenska ordförbindelsen (med jämnt tryck på adverb och prepositionsfras) *ut från* ett exempel på typ (b): *han kom ut från huset*. Sammansatta prepositioner som *utav, utur* (med tryck på efterledet) utgår också från typ (b) (se 2.1.2). De sammansatta prepositionerna på *-an* etymologiseras nedan som prepositionaliseringar av adverb + prepositionen *án* 'bort från'. Man kan anta att också här båda alternativen (a) och (b) föreligger:

- (a) *ut-an¹ X* 'in från X (= ute)'
 (b) *ut-an² X* 'ute/borta från X'

Det är kanske det senare alternativet som gett upphov till den betydelse 'utan' som kvarlever i de moderna språken (se 2.3 not).

De grundläggande lokaladverbena verkar inte ha kunnat ta komplement utan mellanliggande preposition i de nordiska språken, och de har alltså inte haft den dubbla funktionen av adverb och preposition. På svenska har man inte kunnat säga **upp floden, *ner gränden* (jfr eng. *up the river, down the lane*). Ett undantag utgjorde de tidiga adverb som antas vara

¹⁹ Utanför ramen av denna framställning faller sammansättning med s.k. R-pronomen (t.ex. *därom, härom, varom*) eller med pronomina riktningadverb (t.ex. *ditom, hitom*). Se Delsing 1995.

bildade med komparativsuffixet *ieu*. *-(t)ero-*, och därför bör ha kunnat ta ett komplement i t.ex. *dativus comparationis*, med betydelsen 'än N': *yfir, undir, æptir, firir, nær*. (Om *dativus comparationis* i fornnordiska språk se Nygaard [1906] 1966 § 115 t.ex. fvn. *hverri konu fríðari*, Wessén (1956) § 10 om t.ex. fsv. *godh orðb äro gulle bättra*.) Källförbindelsen skulle i dessa fall vara

Advb / _ N^{DAT} (t.ex. *undir honum, æptir hænne*)

En skillnad mot prepositionalisering av substantivbaserade förbindelser är att prepositionen i de adverbaserade förbindelserna verkar vara mera motståndskraftig mot fonetisk förslitning eller eliminering. Härmed sammanhänger kanske också att de aktuella adverbena utgör ett begränsat paradigm och i några fall nästan har tömts på betydelse och även drabbats av viss fonetisk reduktion. Vi ska inleda med några sådana förbindelser där adverbet är *up(pe)* och *ut(e)*.

Även om prepositionen är fonetiskt rätt stabil drabbas ändå i flera fall dess betydelse av förblekning, och det är då adverbet som ger förbindelsen dess semantiska särprägel. Förbindelsens syntaktiska värde kan i de flesta fall sägas härröra från prepositionen och dess semantiska från adverbet. (Jfr O'Dowd 1998: 135: "particles always situate and prepositions always link.") Vi ska utgå från en rad fall där prepositioner produktivt ingår i förbindelser som senare prepositionaliseras i sin helhet. Hit hör framför allt de fsv. prepositionerna *for/firir, um, at, til*.

Med stöd av denna genomgång där etymologin i stora drag är given ska vi sedan undersöka adverbena/prepositionerna på *-an* (*ovan, nedhan, innan, utan* etc.) som är lite äldre bildningar men som ändå kan tänkas ha tillkommit på samma sätt som *framför, upptill, inåt* etc. I samma ljus ska vi också i ett avslutande avsnitt granska uppkomsten av den preposition som på modern svenska heter *från*.

En preposition kan i många fall användas absolut genom att rektionen underförstås, t.ex. när referensen framgår av textsammanhang eller yttre kontext. Detta är en välkänd mekanism för "adverbisering" (Ljunggren 1932: 3f., Delbrück vol. 4: 46):

Prep N > [Prep Ø]^{Advb}

Det sekundärt uppkomna adverbet kan sedan i en del fall åter ingå i en källförbindelse tillsammans med en preposition och prepositionaliseras. (Se t.ex. nedan 2.3 om adverb och prepositioner på *-an*.)

Som vi ska se nedan är vissa sådana konstellationer mera, andra mindre benägna att användas som adverb eller som prepositioner. Till skillnad

från exempelvis det enkla *till* som sällan adverbiseras används nästan alla sammansättningar Advb + *till* som adverb. För engelskans del har O'Dowd 1998 försökt finna svaret på frågan vad som avgör utgången i sådana fall. Här har detta problem måst lämnas åt sidan.

Adverbets roll som material för nya prepositioner skiljer sig under den germanska tiden från urindoeuropeiskan. Under den äldre epoken saknades egentliga prepositioner, och i stället användes lokalbetecknande adverbiala kasus: ablativ (ursprung), lokativ (befintlighet), ackusativ (utsträckning, mål). Också genitiven kunde användas för att ange plats eller tid. För att närmare precisera lokalangivelsen adjungerades rumsadverb till de kasusmarkerade platsbeteckningarna, adverb som själva var lexikaliserade kasusformer av substantiv eller adjektiv. (Se Beekes 1995: 218ff., Vincent 1999: 1118ff., Zwarts 2005: 25.) De här mångfunktionella adverbena har kallats "locative auxiliaries" (Friedrich 1975: 34f.), och det var de som grammatikaliserades och bildade stommen i en ny ordklass av prepositioner.

Under germansk tid utgjorde prepositionerna en någorlunda avgränsad ordklass. Men också dessa prepositioner blev efterhand polysema och inbjöd till precisering med källförbindelser vilka i sin tur grammatikaliserades och gav upphov till nya prepositioner.

2.1 Tvåledade prepositioner med försvagat *up-* eller *ut-* som förled

Detta avsnitt rör prepositionaliserade förbindelser där adverbet förlorar sin ursprungliga betydelse nästan helt och hållet. Betoningen blev jambisk, dvs. prepositionen kom att uppbära huvudtonen och adverbet reducerades fonetiskt i viss utsträckning:

up a N > upa N > pa N
 ut af N > utaf N [dial. > tå N]
 ut i N > uti N [dial. > ti N]

2.1.1 *Uppå*

I dagens svenska, norska och danska standardspråk motsvaras fornspråkens *a* av prepositionen *på*. Det som hände var att adverbet *up(pe)* som ofta specificerade *a* univerberades tillsammans med prepositionen till *upa*. Efterhand blev betoningen jambisk och den inledande svagtoniga

vokalen tappades bort. Slutresultatet blev *på*. Låt oss skissera förloppet mot bakgrunden av de svenskspråkiga förhållandena.

Det förefaller som om praktiskt taget hela den just skisserade processen ägde rum under 1300- och 1400-talen. Sammanskrivningar som *up(p)a*, *op(p)a* blev vanliga under 1300-talet och skrivningen *pa/på* under 1400-talet. (Henrik Rosenkvist har samtalsvis påpekat att avsaknaden av (*u*)*pa* i älvdalskan tyder på att övriga svenska dialekters (*u*)*pa* inte är förlitterärt. Älvdalen koloniserades nämligen strax före eller vid den litterära tidens början och deltog sedan inte i många av de förändringar som andra svenska dialekter genomgick.)

Formen *pa* kan vara en enkel eliminering av den svagtoniga upptaktsvokalen i *upa* av den typ som vi känner från utvecklingen *ibland* > *bland*. En annan förklaring kunde vara att *upa* omsegmenterades till *up pa* eftersom den kanoniska stavelsestrukturen motverkar initial vokal. Jfr *äten I* > *äten Ni*.

Den perspektiva betydelsen hos *upp* förbleknar i konstellationen med *a* så att efterhand *upa* blir synonymt med *a*; *upa* behöver alltså inte längre betyda 'upp(e) på':

han kierde [...] oppa þessin gozen SD 6: 125 (1349)
 een rifwin särk op a sit liiff Ivan 3606 (s. 239)

Framför allt kommer *upa* att användas i temporala och andra betydelser där den ursprungliga betydelsen hos *up* är helt inaktuell.

oppa then thridhia timan Lg 39
 thz war langt vpa the naat Erik 3783
 riker vpp a alzskona fæ Mos 161
 the gærningh the haffdho giort vp a han Mos 189
 oppa thz at Sjt 15

Också i syntax och morfologi visar det sig att förbindelsen *upa* är en allsidig preposition:

medh i spænt armborsth ok en dalapil oppa ATb 1: 150 (1461)
 the jumfrv ... haffde rikæ klæder pa Fred 2021
 thet torn op a husit laa ther then jumfrw war pa Fred 1929
 witnesbyrd oppa huilkom iak maa min ordh grwnda LfK 3
 þær up a 'därpå' Bil 853
 giffue them ther et swar oppa HSH 20: 220 (1507)

Även ett stort antal sammansättningar med *upa* som förled är belagda från yngre fornsvensk tid: *upa-föra*, *-ganga*, *-halda*, *-hafa* etc.

Varför uppstod den nya förlängda prepositionen? Man vill gärna tänka sig två skäl. För det första var prepositionen *a* synnerligen mångtydig, och det kunde vara frestande att markera rumsbetydelsen med ett specificerande adverb. Så kan det ha varit, även om den nya prepositionen ironiskt nog snart övertog alla betydelser som tidigare tillkommit det enkla *a*.

För det andra kan drivkraften redan från början ha varit fonetisk-morfologisk snarare än semantisk. När prepositionen tappat sin ursprungliga nasalitet var den alltför lik *at* och *af* som kanske redan tappat sin slutkonsonant i tal (jfr sv. dial. *å* 'av' och infinitivmärkesuttalet *å* < *at* 'att'). Tillägget av *up* skulle då ha haft till huvuduppgift att förhindra sammanfallet med de andra högfrekventa prepositionerna.

Man kan då fråga sig varför just *up* prepositionaliserades tillsammans med *a*. Varför inte *ut a*, *nedh a*, *in a* etc.? Svaret måste bli att just *up* uppfattades som ett förtydligande av prepositionens egen grundbetydelse. Det basala sättet för en trajektor att befinna sig *a* något var att läget var uppe snarare än nere, dvs. vilande på en nivå varifrån den kunde falla ner.

Formen *på* segrade över såväl *uppå* som *å*.²⁰ Konkurrenterna spelar i dagens standardspråk en underordnad roll. *Uppå* används numera mest i enklare poesi och *å* har fått en fristad i fixerade fraser som *å X:s vägnar* och *å ena sidan* samt i en del sammansättningar.²¹

2.1.2 *Utaf, uti*

Adverbet *ut* ingår i en rad lexikaliserade sammansättningar med prepositioner: *utav, uti, utifrån, utmed, utur, utöver*. Här ska vi närmare betrakta processerna som lett till *utav* och *uti*.

Förbindelsen *ut af* prepositionaliserades under yngre fornsvensk tid. Vi finner här delvis samma fonetiska förändringar som vid uppkomsten av *på*. Didrikssagan har formen *taaf* vid sidan av *wth taff* (220, 205, 334) där en inkorporering av *ut* verkar vara på väg. Vissa svenska dialekter har

²⁰ I en del fall utlöses en serie av kedjereaktioner. I forndanskan kom *a* att specificeras av adverbet *ovan*. Konstellationen reducerades sedan fonetiskt för att i nästa omgång åter förtydligas med adverbet *up* varefter en ny reduktion ägde rum (Brøndum-Nielsen vol. 2: 217).

a > ovan a > onne > up onne > ponne

Här har som så ofta talarnas bekvämlighet och tydlighetsintresse avlöst varandra över tid (se von der Gabelentz 1901: 256 om "Bequemlichkeitstrieb" och "Deutlichkeitstrieb").

²¹ En intressant fråga är om medellågtyskans *up* som både var preposition 'på' och adverb (med variantformen *uppe*) 'upp(e)' har spelat någon roll för utvidgningen av *a* till *upa*. Situationen var likartad med mlty. *ut* som också var både preposition 'ur' och adverb (med varianten *ute*) 'ut(e)'. Frågan måste här lämnas öppen.

behållit denna variant (*tå*). På andra håll finner vi en annan reduktionsprodukt som sedan försvunnit spårlöst: *uf* (MB 2: 341, 369, 338, 352), t.ex.

minxka hans deel oc borth tagha vff lifsens book

Den lexikala betydelsen hos *ut* förbleknar framför det delvis liktydiga *af* och förbindelsen *ut af* kommer snart att kunna användas i andra betydelse som förut tillkommit *af* ensamt, t.ex.

hulka bodh jac köpthe vth aff hennika kölnare FH 3: 61 (1445)
 en hertigh wt aff Yrlandh Fred 1460
 vt aff gudz huse war giort eet forstadu hws Mos 375
 wt aff mig han alzinthet wiste RK 3: 4680

Ut af står inte bara med efterföljande nominalfras som rektion utan används också på andra sätt som

the hand man saghe gärna vth aff ware GO 82
 herwtaff BSH 5: 343; ther wtaff Bir 3: 183
 then som han war vt aff kördhir Bir. 1: 99

Flera sammansättningar med verb är förtecknade i Söderwalls ordbok, t.ex.

utafköra, utafläggia, utafsätia, utafvärä

Vi kan alltså konstatera att ett ”förlängt” *af* utvecklades under medeltiden. Adverbet fungerade snarast som en fonetisk tydlighetsmarkör, i stort sett tömt på sin egen ursprungliga betydelse ’ut’, ’bort’. Dess uppgift var att ge kropp åt den korta prepositionen *af* och markera kontrasten gentemot *a* – som samtidigt förlängdes på ett liknande sätt.

Därmed kunde *ut* användas som förtydligande förlängare också av en annan kort preposition, nämligen *i*. Redan under medeltiden finner vi *ut i* som en tydligare variant av *i* utan spår av orienteringsbetydelsen hos det ensamma *ut*:

wt ij thin krop Al 6206
 tagha ok läggia wthi bissona SO 4

Också syntaktiskt fungerar *uti* som en preposition inte bara med rektion utan också på andra sätt, t.ex.:

giffuer jach thek eth stop aff gul ok xv march gul vti Di 224
 husit ther the äru vti Bir 1: 41
 karit som sacramentit är wti Bir. 4: 103
 oc ther war vti litit af höö Boos Lg 46

Förbindelsen *ut i* är inte semantiskt motiverad som fallet var vid *up a* och *ut af* (eller *ut ur*). I så fall hade *in(ne)* varit den mest näraliggande kandidaten. Inte heller har *i* vid sin sida någon annan preposition med annan betydelse men med liknande form som skulle ha motiverat en fonetisk differentiering. Enda skälet till förlängning torde därför ha varit stilistiskt, kanske ett sätt att tala mera formellt och ”vårdat”. *Up a* och *ut af* kan ha gjort en sådan förlängning av korta prepositioner på modet.

Efterhand tappade de förlängda prepositionsvarianterna i popularitet under nysvensk tid. När Nils Linder skrev sin antibarbarus 1886 avrådde han från att använda de sammansatta prepositionerna i de fall då enkla ”göra till fyllest”. Man skulle alltså inte skriva ”utaf alla krafter”, ”uti afton”, ”uppå slaget”. I dialekter och talspråk tycks *utav* ha varit segast, medan *uti* drabbats av samma öde som *uppå* – att användas bara i grötrim och annan amatörpoesi, där skalden ibland behöver tvåstavighet för rytterns skull.

2.2 Tvåledade prepositioner med pregnant adverb som förled

Många prepositioner bildar ord med adverb som förled i fornspråken och senare utan att betydelsen skiljer sig från icke lexikaliserade förbindelser av motsvarande adverb och prepositioner: *borti*, *inunder*.

I andra fall har sammansättningarna en lika genomskinlig struktur, medan de semantiska egenskaperna i viss mån har ändrats. Det här avsnittet ska behandla några sådana serier av tvåledade prepositioner där ett perspektivt adverb fogats till följande enkla prepositioner:

- for/-firir
- um/-om
- at
- til

Förleden är ett rumsadverb: *fram(me)*, *ut(e)* etc. men vi kan inte avgöra om detta adverb hade den riktningangivande enstaviga formen eller om det utgjordes av den lägesangivande tvåstaviga formen på *-a* eller *-e*. I det senare fallet skulle nämligen det svagtoniga suffixet ha synkoperats (eller eliderats). Ett ord som *framför* kan alltså återgå på antingen *fram* + *for/firir* eller på *framme* + *for/firir*.

Vi kommer att se hur förbindelsen adverb + preposition i en första fas prepositionaliseras. Utvecklingen kan sedan gå vidare genom att den nya

prepositionen används absolut utan rektion och därefter konventionaliseras som adverb:

Prepositionalisering:

Advb Prep > [Advb Prep]^{PREP} /_ N

Adverbisering:

[Advb Prep]^{PREP} Ø^N > [Advb Prep]^{ADVB}

I vissa fall blir de båda ordklassidentiteterna lika starka, i andra kommer den ena eller den andra identiteten att dominera.

2.2.1 Tvåledade prepositioner på *-for/-firir*

I modern svenska föreligger en lång rad sammansatta prepositioner och/eller adverb med *för* som efterled: *framför*, *innanför*, *utanför* etc. Läget är likartat i de andra fastlandsskandinaviska språken. I fornsvenskan förtecknar Söderwall åtskilliga sådana förbindelser. Eftersom sär- och sammanskrivning inte är systematisk kan vi inte veta om univerberingen är genomförd eller ej. Alla förbindelserna är belagda som prepositioner med efterföljande rektion. Flertalet kan alternativt också användas som adverb enligt Söderwalls klassificering. I de fall då någon sådan användning inte har redovisats för fornsvenskan markeras detta nedan med en asterisk.

fram for
 innan for
 utan for
 ovan for
 niþan for
 framan for*
 in for*
 nidher for*
 up for
 ut for*

Prepositionen har i de nordiska fornspråken två huvudvarianter, *for* och *fyrir/firir*. Etymologiskt har *fyrir/firir* klassats som komparativform av *for* (eller som analogiskt bildad efter andra prepositioner på *-ir/-iz*), men under fornsvenskan har de båda formerna till stor del sammanfallit och blivit varandras varianter. (Sv. *före* och da. *før* med tids- och ordningsbetydelse går dock tillbaka på *fyrir/firir*.)

Prepositionens grundbetydelse torde i samgermanskan ha varit 'fram-

för', 'framme vid', 'längre fram i förhållande till', dvs. den har angett läge vid landmärkets framsida. Efterhand blev prepositionen mera vag och mångtydig och det blev aktuellt att specificera betydelsen 'framför' med ett lämpligt adverb, nämligen *fram(me)*. Denna förbindelse prepositionaliserades senare till vad som i dag är prepositionen *framför*.

fram(me) for/firir > [fram for]^{PREP} /_ N

Därmed uppstod en tautologisk dubbling av betydelsen 'framme'. Orienteringen angavs ju av både adverbet och prepositionen:

'framme' + 'framme vid'

Inte oväntat skedde då en omtolkning av delarnas bidrag till helhetsbetydelsen. Det perspektiva adverbet uppfattades som bärare av orienteringsangivelsen, medan prepositionen framstod som en allmän markering av det ställe som är orienterat på ett visst sätt i förhållande till landmärket.²²

['framme' + 'framme vid'] X > ['framme' + 'vid'] X

När sedan *-för* på detta sätt kommit att uppfattas som en allmän befintlighetspreposition var vägen öppen för konstruktion med adverb som inte hade något med framsida att göra. Resultatet blev den serie vi ovan sett: *innanför*, *ovanför* etc.

Ett specialfall utgör serien *utför*, *nedför*, *uppför* (med betoning på adverbet men med accent 1 till skillnad från i *framför*). De tre nämnda prepositionerna anger trajektorns rörelse längs en väg. Också här har *-för* sin urvattnade lokalbetydelse. (Det är dock möjligt att betydelsen 'längs' redan förelegat hos den enkla prepositionen; jfr got. *faur*.)

Fornvästnordiskan har inga direkta paralleller till de komplexa prepositionerna på *-for/-firir*. I stället placeras adverbet som ett självständigt ord mellan prepositionen *fyrir* och dennas rektion. Kasus i rektionen bestäms ändå av *fyrir* (inte t.ex. av *innan*, *útan* som annars tar genitiv). Några exempel (från Fritzner; siffran anger sidtal):

fyrir framan slána (475)

fyrir innan stokk (208)

fyrir útan ána (812)

fyrir neðan himin (802)

fyrir ofan húsin (869)

²² Betydelseömsningen gäller här alltså prepositionen till skillnad ifrån vid *utaf* där prepositionen fortfor att uppåta huvudbetydelsen medan adverbet tappade sin "ablativiska" betydelse (2.2.2).

Enstaka exempel också i fornsvenskan:

firj niþan clintu 'nedanför Klinta' GutL Hist 4; for nidhan thet
bergh Fred 287
firi utan, for utan 'utom' ÖgL Dr 3 pr m.fl.

En liknande konstruktion förekommer med *fram* i fornvästnordiskan också vid andra prepositioner:

um fram alla menn aðra (767)
ur fram skóginum (474)
at fram dalnum (474)
á fram leiðina (474)
yfir fram alla menn (474)

Jfr också ovan 1.1.2 om *omkring*.

2.2.2 Tvåledade prepositioner på *-um/-om*

Modern svenska har flera exempel på sammansatta prepositioner där *-om* utgör huvudledet. Liksom *-för* verkar här *-om* ange en vag lägesrelation medan det föregående adverbet specificerar orienteringen i förhållande till landmärket:

framom, bortom, hitom, uppom, nerom, inom, utom

Univerberingen avspeglar sig (liksom i *framför*) i att de sammansatta orden har accent 2.

I fornsvenskan är typen väl belagd (med reservation för svårigheten att skilja mellan ordgrupp och sammansättning). Några exempel med rektion:

foor fram vm them KL 8
.l. milo wāgh bort om graffwa stadhen Mos 209
hafua een graan mantol ... siidhan nidh vm knän VKR 12
fölghia them wt vm portin Bo 20
þæt ær vp um clöuenæ Vidh 10

Ett par tidiga exempel hämtade från SAOB:

kommen in om Sweriges grendze igen (1561)
Pestilenzien [...] tränger sigh [...] innan om Hwsdören (1623)

Jfr också *bakom*, *genom* och *mällom* som dock behandlats ovan eftersom de antagits återgå på substantivbaserade förbindelser (1.1.4, 1.2.2, 1.2.3).

Prepositionen *um* har i fornsvenskan olika rumsbetydelser som redovisas av Söderwall, t.ex.

bandin ... *um* han 'omkring'
um gatu 'över'
 lopp hwar om annan 'förbi'

Troligen har en äldre preposition *of* 'över' gått upp i *um* och bidragit till prepositionens mångtydighet eller vaghet. Betydelsen hos *um* har därför ofta behövt preciseras med ett adverb som anger orienteringen av trajektorns befintlighet i förhållande till landmärket. Resultatet har blivit att *um* kommit att användas ungefär som *for/firir*. En djupare liggande skillnad mellan de två prepositionerna kan ha varit att den senare anger en synlig placering ("på framsidan") medan den förra gärna anger ett osynligt läge i förhållande till landmärket ("på baksidan" eller "på väg inuti"). Denna semantiska distinktion kan dock inte ha varit så påfallande eftersom *framom* och *framför*, *bakom* och dial. *bakanför* är synonyma.

De hithörande orden har en betydelse som relativt lätt kan förutsägas utifrån de ingående ledens betydelser. Ett undantag är *utom* som gått sin egen väg, möjligen genom sammanblandning med *utan*. Betydelsen 'förutan', 'med undantag av' är inte belagd förrän under nyare tid. Å andra sidan kan möjligen också *um* här ha varit en startpunkt, eftersom åtminstone fvn. *um* enligt Fritzner (III: 767b) har kunnat betyda 'förutan'. (Om etymologi och betydelse för *utan*, *utom* se också Rosenkvist 1994: 84ff.)

Till skillnad från sammansättningarna med *for/firi* tycks det som om motsvarande ord på *-um/-om* senare och i mindre grad har adverbiserats. Söderwalls ordbok har inga belägg på adverbieell användning, men vissa har noterats i SAOB, några av dem tämligen sent:

framom (1500-talet)
 bortom, nedom, inom (1800-talet)

2.2.3 Tvåledade prepositioner på *-at*

Prepositionen *åt* (< fsv. *at*) ingår som efterled till perspektiva rumsadverb i ett flertal ord. Adverbet är vanligen enstavigt liksom i orden på *-om*, men till skillnad från dessa sammansättningar har orden på *-åt* accent 1 (vilket kan tyda på att konstellationen är yngre eller svagare univerberad än de sammansättningar som fått accent 2):

neråt, uppåt, bakåt, framåt, inåt, utåt, hemåt, bortåt

Konstellationer av denna typ föreligger redan i fornsvenskan, men det är ibland osäkert om de ännu har övergått från produktivt bildad fras till lexikaliserat ord. Exempel:

roo op ath aana Di 241
 strömen ther the foro wt aat Lg 3: 250
 i stenomen som han foor nidhir aat Bo 86

I fsv. var *at* en frekvent preposition med ett stort antal delbetydelser. (En del av dessa skulle sedan tas över av *til*, men den processen hade ännu inte nått till vägs ände.) I Söderwalls framställning kan följande lokalbetydelser urskiljas (se också Åström 2007):

- (a) befintlighet i närhet av icke-animat referent: 'vid'
- (b) befintlighet i närhet av animat referent: 'hos'
- (c) rörelse mot riktmärke: 'mot'
- (d) uppnående av mål: 'till'
- (e) rörelse längs väg: 'utmed'

I ordförbindelser med adverb kom prepositionen att ingå med betydelse (c) eller (e):

Han gick inåt (skogen) etc.
 Han gick bortåt (vägen) etc.

(Om prepositionen specificeras med avståndsuttryck kan den användas också med befintlighet: *Han bor två mil inåt skogen.*)

De prepositionaliserade förbindelserna adverbiserades i absolut funktion.

her electus folde mig oppath RK 3: 5499
 swa langt nidhir aat som mwrwerkit räkkir SJ 116
 j androm standande oc swa alt wt aat Bir. 5: 61

Redan i fsv. finns det exempel på att det nya adverbet specificerar en ny preposition:

fram aat på slätta markena MB 2: 15:4

Åtminstone i dagens svenska används de här orden antagligen mera som adverb än som prepositioner.

2.2.4 Tvåledade prepositioner på *-till*

Också prepositionen *till* konstrueras med adverb i modern svenska:

upptill, nertill, framtill, baktill, ovanpå, nedanpå, intill

Förleden kan vara en annan en- eller flerledad preposition som adverbiserats:

utåttill, inåttill, undertill

Om förleden är enstavig har orden accent 1. Som preposition används i modern svenska bara *intill*. De andra orden brukas alltså endast i sin adverbiserade funktion:

Han stod alldeles intill (talarstolen).

Knapparna sitter nertill (på telefonen).

*Knapparna sitter nertill telefonen.

Ordförbindelser eller sammansättningar av denna typ är belagda i fornsvenskan. Jag har funnit bara ett fåtal exempel med rektion men något flera i absolut funktion (som adverb):

ena gatubodh ... liggjande näst olaffs bältara bodh nidher til
gatune SD NS 2

gik alexander bak til [’bakom’] sin mestara SjT 376

then thranga skaplaren som hawir et klädhe framman j brystenno.

Ok annat bak til. Birg 1: 356

alt folkit utan til uar Bil 892

girnas the at göma ödmiukt innantil j samuiteno ok vtantil J klädhe-
bonadhum Birg 1: 81

välsignin thik al thing owantil j himpnenom oc nidhantil a
jordhinne Bir 2: 43

vm nakat vrenlikit drypir owan til [lat. de superioribus] a han Bir 2: 50
fiärran til bak i mönsterit MP 3: 32

han war framman til oxe oc apten til leon MB 1: 529

SAOB förtecknar adverbena *baktill*, *nedantill*, *ovantill* sedan 1500-talet och *nedtill* sedan 1675.

Två saker är speciella med dessa *till*-sammansättningar. Den ena är att de prepositionaliserade uttrycken alla adverbiserades i absolut funktion. Endast *intill* fortfor att användas som preposition som synonym till andra prepositioner med förleden *in-* (*inpå*, *invid*). (Jfr sammansättningarna med *-åt* som i större utsträckning kunde fortfara att användas som prepositioner, även efter adverbiseringen.)

Den andra är att de adverbiserade *till*-sammansättningarna anger befinthet, inte mål som ju är grundbetydelsen hos prepositionen *till*. För rörelse till ett explicit mål användes i stället de prepositionaliserade förbindelserna *ner till*, *bort till*, *ut till* etc.

Även om prepositionen *til* i fornsvenskan hade ungefär samma betydelser som i dag (se 1.3.1) är den också liksom *at* belagd som uttryck för befintlighet:

Enom konung [...] til [lat. ad] hwars höghro hand hans vini stodho
 Bir 3: 402
 waka til en port Mos 358
 jak [...] star til dörenna Ber 152
 laa ängin thera när andre vtan hwar thera heem til siin Bil 917

Lagspråket har exempel på *til* i absolut funktion i bemärkelsen 'tillstädes' (särskilt i förbindelsen *vara til* 'föreligga, existera'):

Dör þydiskær maþær ær egh barn til. þa skal konungær arf takæ
 VgL A 14:1
 hauær hon nakuara iorþ til. þa hauri hana hænnu gipta man. ÖgL
 G 6: 1
 far þen scaþa sum bakum ær til SdmL M 7: pr

Också SAOB redovisar prepositionen *til* med statisk betydelse från tidig nysvenska, t.ex.:

Then sidst holdne riksdagh til Västerås RA I 1: 415 (1544)
 Dhen jordhen, som ligg(er) wp till Jacobp Gadz jordh TbLödöse
 9 (1587)

Man vill gärna uppfatta *til* i ovanstående exempelsamling så att rörelsen till platsen för befintligheten var underförstådd (som i nusv. dial. *han är till stan*). Av någon anledning blev det denna rätt marginella delbetydelse hos *til* som de nya adverbialiserade sammansättningarna utgick från. Ord som *baktill*, *nertill* etc. utpekar nämligen en plats någonstans inom det pragmatiskt avgränsade område som omger den punkt vilken annars betecknas av riktningsadverbet ensamt. Om någon går neråt, dvs. mot den abstrakta punkten som är "nere", så kan hon stanna "nertill", dvs. inom det vagt avgränsade område som omger den abstrakta punkten "nere".

2.3 Prepositioner och adverb på *-an*

Modern svenska har ett antal adverb eller prepositioner med suffixet *-an*.

innan, *ovan*, *nedan*, *undan* (bildat till äldre germ. adverb *und ev. 'bort', 'ner'; jfr *und-er*); *fjärran*; *nordan* (och övr. väderstreck)

Bara som preposition används *utan*. Adverbena på *-an* kan sedan åter sammansättas med preposition som efterled, varvid hela sammansättningen fungerar som preposition och sedan också via absolut funktion som adverb: *innan-för*, *nedan-för*, *ovan-för*, *utan-för*, dial. *bakan-för*, *bortan-för*, dial. *framman-för*, *ovan-om*, *nedan-om* etc.²³ Om sammansättning med *till* se 2.2.4.

I dagens svenska avser alla adverbena befintlighet utom *undan* som ännu har "ablativisk" betydelse, dvs. anger rörelse från ett explicit eller implicit landmärke, och *utan* som nästan helt förlorat sin lokalbetydelse. I fornsvenskan såg läget annorlunda ut (data från Söderwalls och Schlyters ordböcker):

	'riktning från'	'befintl./riktn. till'
<i>ovan</i> : adverb	'uppifrån'	'ovanpå'
<i>ovan</i> : preposition	–	'ovanpå, ovanför'
<i>nedhan</i> : adverb	'nedifrån'	'nedtill'
<i>nedhan</i> : preposition	–	'nedanför'
<i>innan</i> : adverb	'inifrån'	'invärtes', 'på insidan'
<i>innan</i> : preposition	–	'innanför', 'inuti'
<i>utan</i> : adverb	'utifrån'	'utanför', 'utantill'
<i>utan</i> : preposition	–	'utanför'
<i>framman</i> : adverb	–	'framtill'
<i>framman</i> : preposition	–	'framför' (SdmL)
<i>undan</i> : adverb	'bort'	–
<i>undan</i> : preposition	'bort ifrån'	'under' (ett belägg)
<i>fiärran</i> : adverb	'från långt håll'	'långt bort(a)'
<i>fiärran</i> : preposition	'långt borta ifrån'	
<i>aptan</i> : adverb	–	'baktill'
<i>aptan</i> : preposition	–	–

Som synes tillkommer den "ablativiska" betydelsen framför allt adverbena, medan befintlighet/riktning till hänger ihop med att orden används som preposition. Situationen är likartad i fornvästnordiskan som det

²³ Vi bortser här från *mellan* som antagligen återgår på fsv. *mällom* och som diskuterats ovan, liksom från de pronomina adverbena *vadan*, *hädan*, *dädan*. Väderstrecksbeteckningarna *nordan* etc. är belagda med rektion (*nordhan ana*) men används annars mest som substantiv efter preposition (*från nordan*). Det finns också ett antal icke rumsbetecknande adverb med olika etymologi, t.ex. fsv. *sialdan*, *saman*, *sniman* 'nyss', *maxan* 'nästan', *nästtan*, *redhan*, *genstan* 'genast', *nalkan* 'nästan'. Dessa ords etymologi omfattas inte heller av denna undersökning.

framgår av Fritznerns ordbok. Den ablativiska betydelsen är möjlig för nästan alla adverb på *-an*. Befintlighetsbetydelse har endast prepositionerna *ofan*, *innan*, *utan*.

Det mesta talar för att den ablativiska betydelsen är den ursprungliga. Det verkar som om den successivt har försvagats genom språkhistorien, så att den i dag nästan bara finns kvar i *undan*, som är belagt i fornsvenskan, med ablativisk men inte med lokativisk betydelse. Också i vissa dialekter har denna tillbakagående trend för ablativbetydelsen kunnat avläsas, så sent som under de senaste hundra åren.

Låt oss nu anta att också de här orden på *-an* är prepositionaliserade ordförbindelser av den typ vi ovan har laborerat med och att källförbindelsen och processen alltså är följande:

Advb Prep^y > [Advb Prep^y]^{PREP} / _ N

Om förbindelsen hade en ablativisk betydelse, bör prepositionen ha varit **án(a)*, dvs. samma preposition som föreligger i fvn. (och isl.) *án* 'utan' (jfr fhty. *ánu*, *áno*, fsax. *áno* [akut accent anger här lång vokal]). Betydelsen 'utan' ligger nära 'i avsaknad av', 'borta från'. Kluge (2002) relaterar f.övr. prepositionen till grek. *áneu* 'fern von'.

Denna hypotes erinrar om den traditionella etymologin för *an*-avledningarna. Dock talar handböckerna bara allmänt om ett germanskt suffix som betyder avlägsnande (ibland konkretiserat som **-ana*, vilket i så fall skulle vara homonymt med den lokativa preposition **-ana* 'på').

Att *-an* återgår på preposition motsvarande isl. *án* kan kanske styrkas med kasusvalet vid *innan*, *utan* i fornspråken. Dessa prepositioner styr nämligen liksom *án* genitiv. Vi kan också erinra oss att *-an* i så väl fvn. *án* som i det aktuella suffixet har bibehållit den segmentala nasalen, vilken försvunnit i prepositionen *á* < **an(a)*.

Prepositionaliseringen ledde till uppkomsten av en serie komplexa prepositioner på *-an*, som övertar den ablativiska betydelsen från *-án*. Dessa nya prepositioner på *-an* har sedan adverbiserats genom att rektionen underförståtts i enlighet med den modell som vi ovan sett operera i andra fall.²⁴

²⁴ Redan i det fornsvenska lagspråket kunde *utan* ha den betydelse som kvarlevt i de moderna språken, dvs. den som motsvarar tyskans *ohne*. Det är möjligt att denna betydelse utgår från den lokala betydelsen 'utanför' (jfr också varianten *firi utan*). Men vi kan också förstå uppkomsten på samma sätt som för *utav* (2.1.2), dvs. så att det enstaviga *án*, med delbetydelsen 'utan', i fvn. har försetts med den förtydligande förleden *út* 'ut', 'bort'. Förloppet skulle alltså ha liknat det som ledde till *utaf*. *Utan* uppkom visserligen långt tidigare än *utaf* men kanske stimulerades utvecklingen också vid *án* av behovet att särskilja *án* från *á* < *an* liksom senare *af* måste särskiljas från *at* och *á*.

Men minst en fråga kvarstår. Hur ska uppkomsten av den lokativa betydelsen förklaras? Svaret ligger sannolikt i en ny prepositionaliseringsprocess. Adverben på *-an* (med ablativisk betydelse) har använts för att specificera en preposition med vag, ablativisk betydelse, t.ex. *af*:

[Advb + *-an*]^{ADVB} af /_ N

Ett exempel:

Gudz son kom owan aff hymnum nidher til iordhinna Bil 107

Resultatet har blivit en förtydligande tautologi (ungefär som när *fram(me)* fått specificera *firir*):

of-   an   af
 ['upp' + 'från'] + 'från'

Ablativiteten är alltså här åter dubbelbetecknad i förbindelsen [[Advb *-an*] *-af*]. I detta läge är det inte förvånande att betydelsen 'från' hos förledens *-an* bleknar, dvs. att adverbet som utgör förled tolkades som beteckning för ett läge, medan prepositionen *af* ensam uppfattas som markör av trajektorns rörelse bort från detta läge.

När väl denna betydelseömsning hade skett, kunde adverbet på *-an* optionellt användas i uttryck med andra än ablativiska prepositioner eller i absolut funktion för att ange lägen för befintlighet.

owan a bunkanom skulo wara stor try hws Mos 129
 bret nidhan oc miot owan Mos 134

(Betydelseömsningen har här tagit en annan väg än i fallet *framför* där det i stället blev *Prep^y* som fick den uttunnade betydelsen.)

Historien är dock inte slut. I sin nya betydelse kunde adverbet på *-an* ingå i ordförbindelser med prepositioner som allmänt angav rumslig relation:

nidhan fore watnporten SJ 3 (1437)

Sådana förbindelser kunde fixeras och ge upphov till nya prepositioner som *nedanför*, *ovanför* etc. Den betydelsemässigt vaga och fonetiskt svaga prepositionen *for* i sådana förbindelser kunde sedan också slopas (så som vi sett ske i så många andra fall) och resultatet blev då prepositioner på *-an* som ensamma angav befintlighet:

likit hittis wm morghonin owan grauena Bil 684

3 Prepositionen (*i*)från

I de moderna nordiska standardspråken har prepositionen *från* formerna da. *fra*, no. *frål/fra*, sv. (*i*)*från*, isl. *frá*. Under fornsvensk tid uppträder den med varianterna:

fra, fran, ifra, ifran

Under periodens senare del rundades vokalen och stavades efterhand <å> eller någon gång <o>. I fornvästnordiskan var formen (*i*) *frá* och i forndanskan *fra(n)*.

I fornsvenskan användes prepositionen syntaktiskt på olika sätt utöver användning med efterföljande rektion. Exempel:

þer gangin fran sum egh uildu fiätz göma ÖgL B 36: 2
 en lipær fra UL Æ prol.
 thär ... fran RK 2: 5837, thär i fran Iv 3801
 hvar i fra (rel.) Bir. 3: 198
 här fran SD 5: 479
 Här ligger een kälða skampt ij fra Ivan 26
 the graff the sagdho fra Flor 382

Ett stort antal sammansättningar förtecknas i Schlyters och Söderwalls ordböcker: *frafall*, *fra(n)falla*, *fra(n)ganga*, *frangiþter* etc. Sammansättningarna med perspektiva adverb kan härröra från en senare tid. Söderwalls ordbok har inga exempel på sådana sammansättningar, dvs. exempel redovisas först i SAOB, från 1600-talet och framåt:

ovanifrån (1600-talet); inifrån (1700-talet); nedifrån, framifrån (1800-talet)

Från har ett par distinkta delbetydelser redan i lagspråket enligt Schlyters ordbok:

Rumsligt ursprung för, avlägsnande från ngn eller ngt:
ganga fra kono sinni, döa fra konu sinni
 Tidsligt avstånd från ngt:
fra þy först daghas, fra iulaaptne

I andra typer av fsv. text är också bl.a. följande betydelser väl företrädda:

Rumsligt avstånd från ngn eller ngt:
eigh langt fran galghanom
 Ämne för tal eller skrift:
the graff the sagdho fra

Listan över delbetydelser kunde göras längre. Liksom *til* tog över betydelser från det äldre *at* övertog *fran* betydelser från det äldre *af*. De syntaktiska och de semantiska data visar att prepositionen är väletablerad under litterär tid i fornsvenskan.

Den vedertagna uppfattningen är att prepositionen utvecklats ur adverbet *fram* (t.ex. Rydqvist IV: 28, Kock 1880, Hellquist, SAOB). (De ljudlika prepositionerna i andra germanska fornspråk som fsx. *fan(a)* och fhty. *fon(a)* har dock en annan etymologi.) Ett starkt argument för standardetymologin utgör gotiskans preposition *fram* 'från' liksom fornengelskans *from/fram*. Också fornsaxiskan har enstaka belägg på prepositionen *fram* 'från'.²⁵

Kock (1895) anför ett antal skrivningar från fornsvenskan där prepositionen skrivs med *-m*. Men samma källor har annars formen *fra(n)* och det är tveksamt om *fram* verkligen förelåg som uttalsvariant eller om de anförda beläggen bara är felskrivningar eller tillfälliga assimilationer (med följande ord på *m-*). Mest bevisvärde har troligen ordet *fræmlagha* 'frånvaro' i YVgL A: 27. Ett tidigt exempel från Lydekins anteckningar p. 11 kan också nämnas:

Kirmessu friþer ær framþy daghas oc til daghfulghit ær kyrmæssu-daghen

En viktig pusselbit fås möjligen också från de östsvenska dialekter där prepositionerna genomgående har *-m*: *fråm*, *from*, *frum* (Vendell 1907). Dialektformerna är dock svårbedömda eftersom vissa svenska dialekter har säkra övergångar från t.ex. svagtonigt *-on* till *-om* (Fries 1958).

Några specifika resonemang om prepositionaliseringens källförbindelse och förlopp har emellertid inte förts. Låt oss här anta en adverb-baserad källförbindelse (2) av samma typ som för *ut af* – men några sekler äldre och med adverbet *fram* som lexikal kärna:

$$\text{fram}^{\text{ADVB}} \text{af}^{\text{PREP}} > [\text{fram af}]^{\text{PREP}} / \_ \text{N}^{\text{DAT}}$$

Den tvåledade prepositionen har därefter reducerats genom att den svagtoniga prepositionen *af* har fallit så som vi sett vara fallet med andra tidiga prepositioner:

$$[\text{fram af}]^{\text{PREP}} > \text{fram}^{\text{PREP}} / \_ \text{N}^{\text{DAT}}$$

²⁵ Ett indirekt bevis för att prepositionen funnits med betydelsen 'bort ifrån' på hela det (icke-nordiska) germanska området är också ordet för 'främmande' som återfinns i fsx., feng., fht. och got. och som rimligen har en stam med betydelsen 'bort från'.

Men också en annan möjlighet bör beaktas. Vi erinrar oss att *fram/from* är direkt eller indirekt belagd i alla de kontinentalgermanska fornspråken. Prepositionens uppkomst härrör alltså från en tid när systemet med fria adverbiala kasus ännu bör ha stått relativt starkt. I avsaknad av data från den kritiska tiden kan vi inte avvisa möjligheten att källförbindelsen saknat "ablativisk" preposition (Prep^y). I så fall skulle ursprungsförbindelsens uttryck för landmärket i stället ha stått i fritt adverbial ablativ (ev. redan ersatt av dativ):

fram^{ADVB} N_{DAT}

Prepositionaliseringen skulle då ha bestått i att nominalets fria dativ om-tolkats som bundet av *fram*, dvs. att *fram* omkategoriserats från adverb till preposition:

fram^{ADVB} > fram^{PREP} / _ N_{DAT}

Fornvästnordiskan har en hel del verb med dativkomplement som anger det varifrån något avlägsnas (se t.ex. Nygaard § 113).

Oavsett om vi antar att källförbindelsen har *af* eller förutsätter ett komplement med fritt ablativiskt kasus, blir det enkelt att härleda den nya prepositionens betydelse. Adverbet kan ha haft den välbelagda betydelsen 'fram' med Söderwalls tillägg: "så att något kommer i dagen eller blir bemärkt", men avgörande för den nya prepositionens betydelse är alltså med denna analys inte adverbet utan den ablativiska prepositionen eller det ablativiska kasuset.²⁶

Standardetymologin *från* < *fram* är dock förknippad med ett antal fonetiska problem. Ett är hur man ska förklara vokalismen och nasalen. Kock återkommer i flera skrifter till frågan. I Svensk ljudhistoria I: 207f., 328, 394 (1906) antas följande utveckling i "relativt oakcentuerad ställning":

fram > fran > frä: > fra: > fro:

Nasalering med påföljande förlängning under den förlitterära tiden känner vi från prepositionerna *an* > *a:* och *in* > *i:*. Förlängningen gjorde att prepositionens vokal sedan drabbades av höjning/labialisering inom ramen för vokalförskjutningarna framemot medeltidens slut. Ett pro-

²⁶ Oxford Dictionary of English Etymology (1966 *from*) härleder betydelsen direkt ur adverbet *fram* och postulerar betydelsen 'bort' för adverbet som resultat av en tidigare betydelseutveckling: 'onward' > 'on the way' > 'away (from)'. Något oberoende stöd för att adverbet haft denna betydelse föreligger knappast.

blem med Kocks förslag är att det finns rätt få pålitliga exempel på att /m/ annars övergår till /n/. Se t.ex. Brøndum-Nielsen vol. 1: § 321 om sådana övergångar – som emellertid är väsentligt yngre. En lika trolig möjlighet är därför att vokalen nasalerades direkt genom *-m* (utan omväg över *-n*) som sedan upphörde att vara ett konsonantiskt segment.

fram > frā: > fra: > fro:

Inte heller för denna övergång har vi några andra säkra paralleller från nordisk förlitterär tid. Men under sen medeltid föll /m/ i 1 pers. plur. av verb, antagligen via en nasalering: *kastom* > *kastō > *kasto* > *kaste* (jfr Neuman 1925). På svensk botten föll /m/ i dativändelser endast i de allra nordligaste dialekterna (Reinhammar 1973). I norska väst- och norrdialekter har dock *-m* fallit i dativändelser och i en del andra obetonade stavelser på *-om* över ett mycket stort område under ”mellomnorsk” tid (Indrebø 1951).

Nästa fråga är varifrån sedan det östnordiska *-n* kommer. Kocks föga attraktiva lösning (1895) var att det ursprungliga *-m* i två omgångar blivit *-n*. Den första omgången var optionell och resulterade i ett *-n* som sedan obligatoriskt försvann efter nasalering av vokalen enligt ovan. Den andra omgången gav ett *-n* som stannade kvar.

I stället kan vi anta följande utveckling: (1) nasalen /m/ i *fram* som svagtonig preposition nasalerade den föregående vokalen och förlorade sedan sin status som självständigt segment. Denna utveckling kan i så fall ha drabbat prepositionen på hela det nordiska området. (2) Sedan slopades som bekant de nasalerade vokalerna i nordiska språk, antingen så att den nasala vokalen blev (a) oral och lång:

frā: > fra:

eller så att (b) nasaliteten återsegmentaliseras:

frā: > fra:n

Varianterna med och utan /n/ kan ha funnits samtidigt på ett och samma språkområde.²⁷

Att den återinsatta nasalen blev /n/ och inte /m/ kan förklaras på olika sätt:

²⁷ Antagandet om återsegmentalisering är rimligt men det finns knappast några säkra paralleller från den aktuella epoken. Från senare tid skulle man möjligen kunna anföra hur best.f. fem. på *-a* som *handā*, *stekā* hyperkorrigerades till *handan*, *stekan* i somliga svenska dialekter under 1600- och 1700-talen (Hesselman 1911).

- (a) /n/ är den omärkta nasalen.
 (b) /n/ inspirerades av medellågtyska *van* (*von*). Emellertid finns redan i ÄVgL ett antal *n*-former (men också *n*-lösa former), varför förklaringen är kronologiskt mindre trolig.
 (c) /n/ kan vara analogiskt överfört från adverb/prepositionerna på *-an*: *hädan dädan, östan, nordan* som ju anger just avlägsnande (se 2.3).

Ytterligare en möjlighet skulle kunna förklara svenskans *n*-former. Om vi antar att källförbindelsens preposition i stället för *af* var *án* skulle vi ha ett bättre utgångsläge för slutkonsonanten i sv. *från*:

fram^{ADV} án^{PREP} / _ N

En assimilation av *fram án* till *fran* förefaller fullt möjlig i svagton som alternativ till en apokopering av prepositionen som i gotiskan och engelskan.

I danskan har formen *fra* segtrat. Varför blev vokalen inte rundad? Skälet är väl att vokalen kortades (behöll sin korthet) i svagton och därför inte träffades av rundningen under senare delen av medeltiden. Varför blev då inte resultatet detsamma i svenskan? En möjlighet är att prepositionens långa vokal bibehölls i absolut funktion (eller framför enklitisk, pronominell rektion) men förkortades i svagton framför ordinär rektion. I det förra fallet rundades vokalen, i det andra inte. I svenskan generaliserades det förra alternativet, i danskan det senare.

Ännu ett problem återstår att lösa. Vi har sett hur fvn. *frá* växlade med *i frá* och att också fornsvenskan hade varianter med och utan upptakt. Varifrån kom detta optionella *i*?

En näraliggande förklaring är att *i* analogiskt övertagits från andra prepositioner med *i* som upptakt, ett *i* som där etymologiskt är identiskt med prepositionen *i*: *ibland* (1.1.1), *i mot* (1.1.3). Det finns andra exempel på att *i* sekundärt har påförts prepositioner och adverb: *ipå* (se not 6 ovan), *i hos* (1.3.2), *i jämte* (1.2.1), *i heller*, *i jáns* m.fl. Möjligen har en sådan analogisk överföring gynnats av att de frekventa förbindelserna av typen *uppi fra*, *inni fra* kunnat reanalyseras som *up ifra*, *in ifra*. En svårighet med denna förklaring är att dock att *i-* förekommer också i fvn. där det knappast funnits samma modeller som i fsv. för en analogisk överföring av /i/. I fvn. påträffas för övrigt också *á frá* (Fritzner I: 15b) och i fgotn. *a fran*:

en han ai doyr. eþa giptis a fran 'om hon ej dör eller gifter sig ifrån [detta underhåll]' GutL 20: 5

Onekligen avtecknar sig här möjligheten att källförbindelsen hade en inledande preposition, och att den därför kan ha varit substantivbaserad snarare än adverbbaserad. Något lämpligt relationellt substantiv (t.ex. med betydelsen 'framsida') finns dock inte belagt i de fornspråkliga texterna. Däremot existerar i fsv. adjektivet *framber* 'som är framme/framstående', men endast i komparativ och superlativ samt i förbindelsen *så framt* 'så långt framme' (jfr *såvida*). I fvn. och andra forngermanska språk finns också motsvarande adjektiv, med olika delbetydelser, vilka alla rimligen är härledda ur grundbetydelsen 'som är framme'. Med *framber* (i neutrum singularis) som substantiverat adjektiv och kärna i förbindelsen skulle därför teoretiskt källan kunna vara:

i/a fram/framu/frama af/a:n

Om adjektivets form kan det vara svårt att spekulera. *Fram* skulle kunna vara den oböjda formen i neutrum nominativ/ackusativ känd från gotiskan. *Framu* vore en möjlig starkt böjd dativ (jfr fsv. *a(f) nyo, i allo, i fyrsto*). *Frama* slutligen skulle kunna vara den svagböjda formen. Fonetiskt ger dessa former knappast något problem: de svagtoniga ändelsevokalerna faller normalt vid prepositionaliseringsprocessen.

Frågan om källförbindelsen för *från* är adverb- eller substantivbaserad kan alltså inte besvaras säkert. Möjligen bör det förra alternativet väljas eftersom adverbet *fram* är välbelagt också i andra germanska språk än de nordiska, medan det senare innebär antagandet av ett annars icke belagt substantiv som lexikal kärna i förbindelsen.

4 Sammanfattande kommentar

En stor del av de nordiska språkens prepositioner etablerades under samnordisk förlitterär tid och under tidig medeltid. Denna process hade som sin förutsättning en redan utbildad ordklasskategori med ett relativt stort antal starkt polysema medlemmar: *a, i, af, at* m.fl. vilkas motsvarigheter är belagda i flera indoeuropeiska språk. Då hade också bruket av nominalfraser i fria adverbliella kasus begränsats och i stor utsträckning ersatts av prepositionsfraser.

Undersökningen både bekräftar och utnyttjar den vedertagna uppfattningen att prepositioner (liksom andra funktionella ord, "minor categories") utvecklats ur de öppna ordklasserna (betydelseord, "major categories"). Men i de fall data gör det möjligt att följa prepositionalise-

ringarna tyder de inte på att det alltid rör sig om en enkel reanalys av enskilda betydelseord. I stället är källan typiskt en ordförbindelse med ett betydelseord som lexikal tyngdpunkt. Kvantitativt dominerar substantiv och adverb som den lexikala kärnan i dessa förbindelser:

(1) Prep ^x N ^x Prep ^y / _ N ^y	> Prep	/ _ N ^y
i bland mädh / _ them	> (i)bland	/ _ them
i kring um / _ them	> (i)kring	/ _ them
(2) Advb Prep ^y / _ N ^y	> Prep	N ^y
up a / _ them	> (u)pa	them
fram fore / _ them	> framfore	them

Substantiven i (1) har vanligen relationell betydelse, t.ex. verbabstrakta som

bland 'blandning', mot 'möte'

eller anger del av helhet:

sidha 'sida', bak(er) 'rygg

Vissa substantiv anger spatial form som *kring* 'ring' eller plats som förutsätts av en rörelse, t.ex. *vägh* 'väg', 'håll', 'riktning' eller kanske '*til' 'mål'. Mer osäkert är det om man kan inläsa en relationell innebörd i t.ex. *hus* 'hus' (i källförbindelsen för *hos*) även om företeelsen "hus" kan sägas förutsätta ägande eller boende aktanter.

Adverben i (2) är framför allt perspektiva, dvs. förutsätter i det kanoniska fallet en orienteringspunkt (t.ex. betraktarens öga) utöver platsen och det placerade.

in/inni, ut/uti, upp/uppi, bort/borta etc.

Utöver de substantiv- och adverbaserade källförbindelserna kan också i enstaka fall verb och adjektiv ha fungerat som lexikala kärnor med relationell betydelse i prepositionaliserade förbindelser. Här är emellertid genomskinligheten mindre och bevisläget oklarare. Verben företräds av particip, dvs. verbaladjektiv, som kan föras till samma kategori som adjektiven med relationell betydelse: V/A. En preposition som demonstrerar problemen vid analysen av sådana förbindelser är *bredhvidh* (se ovan 1.2.1). Se också diskussionen (1.3.1) om *till* som möjligen kan återgå på ett aktivt particip.

De nämnda källförbindelserna kan generaliseras till ett mönster där Prep^y N^y föregås av en adverbial fras ("Advl"):

"Advl" / _ Prep^y N^y

varvid "Advl" utgörs av:

- (a) Prep^x N^x (där N^x kan vara ett substantiverat V/A) eller
- (b) Advb (där Advb kan vara ett adverbiserat V/A)

De fixerade källförbindelserna prepositionaliserades semantiskt och syntaktiskt samt reducerades fonetiskt i olika utsträckning och på olika sätt. Äldre processer resulterade i enstaviga prepositioner som *till, hos, från*, medan prepositionaliseringarna i senare tid vanligen har gjort halt vid flerordsprepositioner. Prepositionaliseringarna från den behandlade perioden intar ett mellanläge. I de substantivbaserade förbindelserna (1) slopades ofta de obetonade stavelserna, t.ex. prepositionerna. I flertalet av de prepositioner som återgår på adverbiserade förbindelser (2) bevarades däremot ofta den avslutande prepositionen (Prep^y):

up a > (u)pa

fram fore > framfor(e)

En intressant grupp av adverb/prepositioner är de som har strukturen Advb + *-an* (*ovan, nedhan, utan, innan* etc.) och som ursprungligen betydde 'bort från X'. *Ovan* har jag föreslagit att dessa ord är lexikaliseringar av typ (2), dvs. att *-an* är identisk med den germanska prepositionen **-ána* (etymol. = isl. *án*, ty. *ohne*) som bibehölls efter lexikaliseringen.

I de båda typerna (1) och (2) av källförbindelser spelar prepositionen (Prep^y) en viktig roll. Men det finns också källförbindelser där relationen mellan N^x och N^y inte anges med en preposition (Prep^y) utan med oblikt kasus i N^y:

ibland therā

a mote them

På motsvarande sätt kan den adverbiserade förbindelsen sakna Prep^y och i stället ha ett adverb som direkt tar en nominalfras som komplement:

nära them

I de fall då det inte finns några direkta belägg på de nya prepositionernas källförbindelser har vi ibland måst extrapolera källförbindelsens struktur

med utgångspunkt i vad vi vet om källförbindelser från senare, litterär tid. Detta innebär en självklar risk eftersom bruket av fria adverbiala kasus kan antas ha varit relativt vanligare under förlitterär tid, även om användningen redan då minskat i förhållande till föregående epok och i stället lokala, temporala, instrumentala etc. prepositioner etablerats och fått ökad användning (se t.ex. Nygaard [1906] 1966: 83–153 passim). Det är alltså möjligt att vissa av de prepositioner (Prep^v) vi antagit som delar av de ursprungliga källförbindelserna och som sedan skulle ha slopats, i själva verket aldrig har ingått i förbindelserna. Det som hänt är då i stället att oblikt kasus hos uttrycket för landmärket bara har blivit bundet (av den nya prepositionen) i stället för att tidigare ha varit fritt (eller bundet till ett ord av annan ordklass). En möjlighet är t.ex. att genitiv i rektionen efter *til* ursprungligen har varit en fri genitiv som anger det uppsökta, eftersträvade målet men sedan i samband med prepositionaliseringen uppfattats som styrt (bundet) av *til*. Det nominala ledet vid *fram* (> *från*) kan på liknande sätt ha utmärkts som 'ursprung' genom fri adverbial ablativ (senare ersatt av dativ) i direkt konstruktion med adverbet *fram*.

Även om många osäkerheter kvarstår blir ändå huvudintrycket att de nya nordiska prepositionerna från förlitterär tid och medeltid återgår just på den typ av substantiv- eller adverbbaseade förbindelser som presenterades i det inledande avsnittet.

Källor

Fornsvensk lagtext i Schlyters utgåva anges med vedertagna förkortningar: ÄVgL = Äldre västgötalagen, SdmL = Södermannalagen etc.

Runinskrifter anges med vedertagna förkortningar bestående av landskapsinitial och nummer i Sveriges runinskrifter, t.ex. U [= Uppland] 136.

Förkortningarna i Söderwalls ordbok används för att hänvisa till de texter som var utgivna vid ordbokens tillkomst och som förtecknas i band 1 s. V – IX i ordboken samt i ordbokens supplement.

Till vissa senare utgåvor i Samlingar utg. av Svenska fornskriftssällskapet (SSFS) hänvisas på följande sätt:

- Flor Flores och Blanzeflor (SSFS 61)
- Fred Hertig Fredrik av Normandie (SSFS 49)
- NoV Namnlös och Valentin (SSFS 52)
- Ivan Herr Ivan (SSFS 50)

- Mos Fem moseböcker på fornsvenska (SSFS 60)
 Sjt Siællinna trøst (SSFS 59)
 Erik Erikskrönikan (SSFS 68)
 Ped Peder Månssons Bondakonst (SSFS 75)
 Hea Läke- och örteböcker (SFSS 26)

Litteratur

- Althochdeutsches Wörterbuch. 1952-. Hrsg. von E. Karg-Gasterstädt u.a. Berlin.
 Beekes, Robert S. P. 1995. *Comparative Indo-European Linguistics. An introduction*. Amsterdam/Philadelphia.
 Behaghel, Otto. 1923–1932. *Deutsche Syntax: eine geschichtliche Darstellung*. Heidelberg.
 Bosworth, Joseph & Toller, T. Northcote. 1882. *An Anglo-Saxon Dictionary*. With supplement 1921. Oxford.
 Bjerre, Birger. 1938. *Nordiska konjunktionsbildningar med temporal innebörd*. 2. Lund & Leipzig.
 Bjorvand, Harald, & Lindeman, Fredrik. 2000. *Våre arveord. Etymologisk ordbok*. Oslo.
 Braunmüller, Kurt. 1978. Remarks on the formation of conjunctions in Germanic languages. *Nordic journal of linguistics* 1, s. 99–120.
 Brugmann, Karl & Berthold Delbrück. 1897–1916. *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Zweite bearb. Auflage. Strassburg.
 Brøndum-Nielsen, Johs. 1928–1974. *Gammeldansk grammatik i sproghistorisk fremstilling*. København.
 Bybee, Joan. 2003. Mechanisms of Change in Grammaticalization: The role of frequency. *The handbook of historical linguistics*, ed. by B. D. Joseph & R. D. Janda, Oxford, s. 602–623.
 Cuyckens, Hubert. 1999. *Historical evidence in prepositional semantics: The case of English*. Thinking English Grammar, ed. by Guy A. Tops et al., s. 15–32.
 Delbrück, Berthold. 1910–1919. *Germanische Syntax*. 1-5. Leipzig.
 Delsing, Lars-Olof. 1991. Om genitivens utveckling i fornsvenska. *Studier i svensk språkhistoria* 2, Göteborg, s. 12–30.
 Delsing, Lars-Olof. 1995. Prepositionsstrandning och kasus i äldre svenska. *Arkiv för nordisk filologi* 110, s. 141–178.
 Ekberg, Lena. 1993. Från 'inom' till 'före'. Utvecklingen av temporalt innan ur kognitiv synvinkel. *Studier i svensk språkhistoria* 3, Uppsala, s. 55–68.
 Ekberg, Lena. 2002. Symmetri eller asymmetri? Kognitiva principer för betydelseutveckling, med exempel från fornsvenskan. *Arkiv för nordisk filologi* 117, s. 197–219.
 Espersen, J. C. S. 1908. *Bornholmsk ordbog*. København.
 Falk, Hjalmar, & Torp, Alf. 1900. *Dansk-Norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania.

- Falk, Hjalmar, & Torp, Alf. 1910–11. *Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch*. 1–2. Heidelberg.
- Feilberg, Henning Frederik. 1886–1914. *Bidrag til en Ordbog over jyske Almue-mål*. København.
- Friedrich, Paul. 1975. *Proto-Indo-European syntax*. Butte, Montana
- Fries, Sigurd. 1958. Slutljudande *m* i stället för äldre *n* i fornsvenskan och i uppsvenska dialekter. *Svenska landsmål*, s. 149–169.
- Fritzner, Johan. 1883–1896 (nytr. 1972–73). *Ordbog over det gamle norske sprog*. 1–4. Oslo.
- Gabelentz, George von der. 1901. *Die Sprachwissenschaft. Ihre Aufgaben, Methoden und bisherige Ergebnisse*. Leipzig.
- Grimm, Jacob, 1854–1971 (1984). *Deutsches Wörterbuch*. München.
- Grimm, Jacob. 1819–1837. *Deutsche Grammatik*. 1–4. Göttingen.
- Haskå, Inger. 1988. Standardisering inom fornsvenskans bestånd av kausalmarkörer. *Studier i svensk språkhistoria* [1], Lund, s. 86–103.
- Heine, Bernd, Claudi, Ulrike, & Hünneke, Friederike. 1991. *Grammaticalization. A conceptual framework*. Chicago & London.
- Hellquist, Elof. 1948. *Svensk etymologisk ordbok*. 3. uppl. Lund.
- Hesselman, Bengt. 1911. Studier i svensk formlära. Slutartikeln *-en*. *Språk och stil* 11, s. 81–171.
- Holthausen, Ferdinand. 1948. *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch des Altwestnordischen*. Göttingen.
- Holthausen, Ferdinand & Hofmann, Dietrich. 1985. *Altfriesisches Wörterbuch*. 2. Aufl. Heidelberg.
- Hopper, Paul J. & Traugott, Elizabeth Closs. 1993. *Grammaticalization*. Cambridge.
- Indrebø, Gustav. 1951. *Norsk målsoga*. Bergen.
- Jóhannesson, Alexander. 1951–56. *Isländisches etymologisches Wörterbuch*. Bern.
- Johannisson, Ture. 1939. *Verbal och postverbal partikelkomposition i de germaniska språken*. Lund.
- Kalkar, Otto. 1881–1918 [–1925]. *Ordbog til det ældre danske sprog: 1300–1700*. København.
- Katlev, Jan. 2000. *Politikens Etymologisk ordbog*. København.
- Kluge, Friedrich. 2002. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Bearb. v. Elmar Seebold. 24. Durchges. u. erw. Auflage. Berlin/New York.
- Kock, Axel. 1880. *Bidrag till svensk etymologi. Förklaring af fornsvenska lagord. Två uppsatser*. Lund.
- Kock, Axel. 1890. Några bidrag till fornnordisk grammatik. I–X. *Arkiv för nordisk filologi* II, s. 14–59.
- Kock, Axel. 1895. Studier i fornnordisk grammatik. *Arkiv för nordisk filologi*, ny följd, VII, s. 117–153.
- Kock, Axel. 1906–1929. *Svensk ljudhistoria* I–V. Lund
- Lagerqvist, Hans. 1993. *La préposition chiés en ancien français*. Uppsala.
- Langacker, R. W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. 1. Stanford.
- Linder, Nils. 1886. *Regler och råd angående det svenska språkets behandling i tal och skrift*. 2. uppl. Stockholm.

- Lindqvist, Christer. 1994. *Zur Entstehung von Präpositionen im Deutschen und Schwedischen*. Tübingen.
- Ljunggren, Karl-Gustav. 1932. *Studier över förhållandet mellan verbalpartikel och verb i fornsvenskan*. Lund.
- Lloyd, Albert, & Springer, Otto. 1988–2007. *Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen*. 1–3. Göttingen.
- Magnússon, Asgeir Blöndal. 1989. *Íslensk orðsifjarbók*. Reykjavík.
- Neuman, Erik. 1925. Kritiska strövtåg i svensk historisk formlära. *Nysvenska studier* 5, s. 165–213.
- Newmeyer, Frederick J. 1998. *Language and function*. Cambridge Ma.
- Noreen, Adolf. 1905. *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning*. Vol. 3. Lund.
- Noreen, Adolf. 1886. De nordiska språkens nasalerade vokaler. *Arkiv för nordisk filologi* III, s. 1–41.
- Norsk ordbok: ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. 1966–. Oslo.
- Nygaard, M. [1906] 1966. *Norrøn syntax*. Oslo.
- O'Dowd, Elizabeth. 1998. *Prepositions and particles in English. A discourse-functional account*. New York/Oxford.
- ODS = *Ordbog over de danske Sprog*. 5. opl. 1993–1996, København.
- Oxford Dictionary of English etymology*. 1966. Ed. by C. T. Onions. Oxford.
- Reinhammar, Maj. 1973. *Om dativ i svenska dialekter. 1. Dativ vid verb*. Uppsala.
- Reinhammar, Maj. 2005. *Ord för begreppet 'hos' i äldre svenska och svenska dialekter*. Uppsala 2005.
- Rosenkvist, Henrik. 2004. *The emergence of conditional subordinators in Swedish*. Lund.
- Rydqvist, Johan Erik. 1850–1883. *Svenska språkets lagar: kritisk afhandling*. 1–6. Stockholm.
- SAG = Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson. 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien (Svenska Akademiens ordbok)*. 1893–. Lund.
- Schlyter, Carl Johan. 1827–1877. *Corpus iuris sueo-gotorum antiqui. Samling af Sveriges gamla lagar*. 1–13. Lund.
- Schlyter, Carl Johan. 1877. *Glossarium ad corpus iuris sueo-gotorum antiqui. Ordbok till Samlingen af Sveriges Gamla Lagar*. Lund.
- Schwenter, Scott A. & Traugott Elizabeth Closs. 1995. The semantic and pragmatic development of substitutive complex prepositions in English. *Historical pragmatics*, ed. A. H. Jucker. Amsterdam/Philadelphia, s. 243–274.
- Svanlund, Jan. 2002. Lexikalisering. *Språk och stil* N. F. 12, s. 7–46.
- Sweetser, Eve. 1990. *From etymology to pragmatics*. Cambridge.
- Söderwall, K. F. 1884–1918. *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Supplement 1925–1973. Lund.
- Torp, Alf. 1919. *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania.
- Vendell, H. 1907. *Ordbok över de östsvenska dialekterna*. Helsingfors.

- Vincent, Nigel. 1999. The evolution of c-structure: prepositions and PPs from Indo-European to Romance. *Linguistics* 36, s. 1111–1153.
- Wessén, Elias. 1956. *Svensk språkhistoria III. Grundlinjer till en historisk syntax*. Stockholms universitet.
- Widmark, Gun. 1998. *Stora vokaldansen. Om kvantitativa och kvalitativa förändringar i fornsvenskans vokalsystem* (Acta Academiæ Gustavi Adolphi LXV).
- Zwarts, Joost. 2005. The case of prepositions: Government and compositionality in German PPs. Nätversion.
- Wright, Joseph & Wright, Elizabeth Mary. [1925] 1950. *Old English Grammar*. Oxford.
- Åström, Patrik. 2007. Fara åt helvete och åka till Stockholm: om rumsprepositionen åt och litet till. *Språkets roll och räckvidd. Festskrift till Staffan Hellberg*, red.: Karin Milles och Anna Vogel, Stockholm, s. 285–299.

PER-AXEL WIKTORSSON

Recension av Harry Lönnroth, *Ekenäs stads dombok 1678–1695* volym I och II

Lördagen den 2 december 2006 försvarade Harry Lönnroth sin avhandling *Ekenäs stads dombok 1678–1695* vid Tammerfors universitet med undertecknad som opponent. Avhandlingen förelåg då i en stencilrad utgåva och har i oktober 2007 utkommit av trycket i Finska Vetenskaps-Societetens (Societas Scientiarum Fennica) serie *Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* som nr 171 och 172. Härmed presenteras avhandlingens innehåll och några frågor av allmänt intresse för textutgivningen diskuteras.

Innehåll

I det följande tas upp några metodologiska och allmänna frågor, som är knutna till de olika kapitlen i avhandlingens volym I och II. Trots att volym II är central i förhållande till volym I, inleds framställningen här

---

Wiktorsson, Per-Axel, professor em., University of Örebro/Swedish Language, docent, University of Uppsala/Scandinavian Languages: "Review of Harry Lönnroth, *Ekenäs stads dombok 1678–1695* [The judgment book of the town of Ekenäs 1678–1695] Vol. I and II.", *ANF* 123, pp. 143–156.

Abstract: The review discusses some methodological and common questions, connected to the different chapters in vol. I and II of the dissertation. Vol. II is central and has the subtitle 'A philological edition with a commentary and a register'. The edition is made up of the judgment book with a critical apparatus. The edition is characterized among other things by that a) the text is reproduced page to page and line to line, b) to the text is attached a line counter and c) the edition is accompanied by a very rich footnote apparatus. After the edition come four different tables of 1) persons, 2) places, 3) contents and 4) cases. All this is carried out in an excellent way by the editor. – Volume I ('A study of the legal philology in a manuscript from the 17th century') consists of two parts: 1) 'The science of philology and the documentary editing' and 2) appendices and figures. In part 1 the author among other things have a) given a definition of the actual edition and b) discussed the reference frame of the editorial philology. – This excellent work will be a model for research in the future and a goal to try to reach and eventually surpass.

Keywords: philology, philological edition, legal philology, textual criticism, textual scholarship, documentary editing, diplomatics, paleography, scribes, judgment book, court records, magistrates' court, Early Modern Swedish, Ekenäs (Tammisaari).

med volym I. Det är ofrånkomligt att härvid utgå från avhandlingens innehåll.

Volym I med rubriken "Rättsfilologisk studie av en 1600-talshandskrift" är uppdelad i två partier: dels ett parti som kallas "Den filologiska vetenskapen och textutgåvan" (s. 15–139), dels ett parti med "Bilagor och planscher" (s. 141–200). Det förra av dessa partier består i sin tur av sex kapitel.

Det första kapitlet har kallats "*Domboken som filologiskt och historiskt vittne*" (s. 15–34). På s. 15–20 finns det inledande problemområdet i avsnittet 1.1 "*Källutgivningens vetenskapliga och samhällseliga relevans*". Här behandlas innebörden av termen *rättsfilologi*. Textutgivningens relevans diskuteras med utgångspunkt från två författare:

- a) Henrik Williams, som (i en uppsats 1998) ställer utgivningens brist på status mot nyttan och de höga vetenskapliga kraven. Han berör också det otillfredsställande i att källpublikationer anses vara av jämngod kvalitet.
- b) P. D. A. Harvey, som menar att utgåvor kräver lärdom, intellektuell skärpa och konsekvens. Dessa kräver mer skicklighet att åstadkomma än vad monografier gör. En god utgåva motstår tiden.

Respondenten själv betonar att utgåvor bidrar till editionsfilologins teori och metodik. Han menar att filologin i Finland spelar en perifer roll. Ett argument för editionsfilologin är kravet på ökad diskussion mellan olika vetenskaper.

Nästa problemområde avhandlas i avsnitt 1.2 "*En domboksutgåvas filologiska och historiska dimensioner*" (s. 20–22). Här noteras domböckernas betydelse för en rad vetenskapsområden. Det framhålls att utgåvor av historiker för historiker inte uppfyller filologins krav, men att de inte får ringaktas. Datatekniken och multimedia kan i allt högre grad bli till hjälp för editionsfilologerna.

I avsnitt 1.3 "*Domboksserier, rättshistoria och Ekenäs*" (s. 22–23) nämns det att de finländska domboksserierna börjar på 1620-talet. Bakgrunden till den tidens rättsutveckling skisseras. – Staden Ekenäs grundades troligen 1528 och fick sina privilegier 1546. Denna uppstad hörde till Hattula och Raseborgs domsaga under tiden 1654–1689 och till Raseborgs domsaga under perioden 1689–1795. Författaren fortsätter nu Emmy Hultmans utgåva, vilken omfattar åren 1623–1675 (och som idag finns i en elektronisk utgåva, som har ombesörjts av författaren).

Avsnitt 1.4 "*Domboken som text och forskningsobjekt*" (s. 23–27) definierar termen dombok och tar upp dombokens funktion, innehåll och

struktur. Dess stil anges som en *anteckningsstil* eller en variation mellan muntlighet och formalism. – Förhållandet mellan konceptdomböcker och renoverade domböcker beskrivs. Konceptet är ett original och renovationen är en renskrift. Koncepten anses vara något mera beviskraftiga än renovationerna. Handstilarna i koncepten är mera svårlästa än i renovationerna.

I avsnitt 1.5 "*Domboksutgivning i Finland och Sverige från 1800-talet till 2000-talet*" (s. 27–29) räknar författaren upp ett antal finländska domboksutgåvor. Utgivningen betecknas som smal och ojämn. Författaren hävdar att 1600-talets stads- och häradsdomböcker från hela landet i fortsättningen borde ges ut i större utsträckning än som hitintills har skett.

Under rubriken 1.6 "*Ekenäs stads dombok i tidigare utgåvor och undersökningar*" (s. 29–34) presenteras Emmy Hultmans utgåva av Ekenäs stads dombok för åren 1623–1675. Hon hade lokalhistorisk kännedom och var medveten om dombokens (språk)historiska källvärde. Men författaren menar att det finns tveksamheter i hennes transskribering. Vi får härefter en översikt över hur denna domboksutgåva har använts i forskningen.

Kapitel 2 heter "*Constitutio textus – från handskrift till utgåva*" (s. 35–60). På s. 35–40 kommer först avsnittet 2.1 "*Termer och begrepp*". Med *text* menas här "[d]e olika uppteckningarna eller versionerna av en handskrift, fattade som en totalitet" (s. 35). Texten manifesterar sig i textvittena. Beträffande *originalhandskrifter* sägs att en renskrift av ett koncept är att jämställa med ett original. – När det gäller begreppen kritisk och diplomatarisk utgåva citerar författaren tänkarna R. L. Trask och Mario Pei. Den senare menar att en *kritisk utgåva* är ett försök att konstruera ett hypotetiskt original eller att visa ett dokument i sin mest begripliga och logiska form. I en *diplomatarisk utgåva* däremot återges texten precis som den ser ut i ett visst manus (s. 37). Författaren har gjort en *filologisk utgåva* = "en inom historisk språkvetenskap användbar textutgåva med text- och editionsfilologisk kommentar och register som först och främst vänder sig till filologer" (s. 38). – *Textfilologi* innebär "det filologiska studiet av äldre handskrifter" (s. 40) och *editionsfilologi* är "den vetenskapliga utgåvans teoretiska och metodologiska anknytning" (s. 40).

Avsnittet 2.2 "*Utgåvan*" (s. 40–60) utgör en utförlig beskrivning av författarens utgåva. Målet med arbetet anges vara att åstadkomma en filologisk utgåva med kommentar och register (s. 40). Utgåvan är tänkt som utgångspunkt för hur historiska källor kan ges ut i framtiden = *pedagogisk aspekt* (s. 41).

Det unika med denna avhandling anges vara ”att en filologisk handskriftsutgåva med tillhörande inledning, kommentar och register inte tidigare har framlagts som doktorsavhandling inom ämnena nordiska språk, nordisk filologi eller svenska språket i Finland” (s. 42). Skrivare i stormaktstidens Finland har inte tidigare studerats filologiskt. Författaren skriver uttryckligen att han inte har för avsikt att här göra någon analys av skrivarnas språk. – Som målgrupper för avhandlingen anges filologer, språkvetare, historiker – men även den historiskt intresserade allmänheten (s. 44). – Fyra register ingår: person-, ort-, sak- och målregister (s. 45). Författaren avstår från frekvensordlistor och konkordanser. Inte heller ingår någon utförlig ordkommentar. – Ekenäs stads dombok har valts av följande skäl (s. 48–49):

- 1) att ”staden tack vare sitt avsides läge och sin blygsamma storlek bättre representerar ’autentisk’ (finländsk?) svenska än till exempel (det tvåspråkiga) Åbo”,
- 2) att författaren har ”velat ge ut tidigare utgivna protokoll”,
- 3) att vissa *historiska* skäl för utgåvan föreligger: 1695 kom kämnärsrätten, kungsgården reducerades till kronan, staden började karteras och det blev nödår i Finland.

Huvudhandskrift för utgåvan är en handskrift med signum d 1 i Finska Riksarkivet. Utgåvan är monotypisk (dvs. den bygger på en enda handskrift) i motsats till syntetiska utgåvor (som bygger på flera handskrifter). – Viktigt vid textvalet har varit att 1600-talsdomböckerna är de mest givande ur innehållssynpunkt.

Beträffande den teoretiska referensramen sägs det i avhandlingen att metoden är kvalitativ samt att vetenskapssynen är idiografisk (inriktad på det unika objektet) respektive hermeneutisk. En textutgåva är bunden till användare, mål, bruk och medium. – Författaren anknyter till den tidigare textutgivningen, men han hävdar i en not att följandet av en kodifierad metod har både för- och nackdelar: det ger tydliga utgivningsprinciper men passar kanske inte alla texter: något viktigt kan gå förlorat. På s. 53 listas filologisk och textkritisk sekundärlitteratur.

Då det gäller textproduktion och utgivningsprinciper säger författaren att handskriften, mottagargruppen samt utgivarens egen ambitionsgrad och forskningsetik står i fokus. Tio redaktionella huvudprinciper presenteras (s. 55–60). De gäller 1) graden av reproduktion, 2) den kritiska apparaten, 3) förkortningarna, 4) de diakritiska tecknen (till exempel över <u>, <w> och <y>), 5) de paleografiska varianterna (t.ex. dubbel-s),

6) uppställningen av texten, 7) införings- och radutfyllnadstecknen, 8) den strukna texten, 9) de ord som är skrivna med latinsk stil och 10) de övriga redaktionella åtgärderna (egna åtgärder såsom radnummer m.m.).

Kapitel 3 heter "*Handschriften i fokus – texthistoria och diplomatik*" (s. 61–83). Först kommer avsnittet 3.1 "*Proveniens*" (s. 61–64). Domboken förvarades i borgmästarens hus och ägdes av honom. Från magistraten övergick den till hovrätten och kom 1883 till Finska Riksarkivet. Domboken omfattar 14 år (sålunda saknas årgångarna 1676–1677, 1682–1683, 1685 och 1687). Domboken är mikrofilmad. Den förvaras i en pappkapsel, som i avhandlingen beskrivs mycket noga.

(S. 64–81) Avsnittet 3.2 heter "*Fysisk utformning och layout*". Handskriftens yttre beskrivs då det gäller mått, antal lägg (alltså de sammanvikta arken) osv. Det betonas att det inte är fråga om någon prakthandskrift. Den är paginerad (se s. 64–66). – De femton läggen beskrivs noga, bland annat med hjälp av en tabell (s. 66–71). – Vidare beskrivs vattenmärkena (s. 72–76). Lumpapperet är troligen utländskt, men Finlands första pappersbruk grundades faktiskt 1667 i Tomasböle nära Ekenäs. Några huvudgrupper av vattenmärkesmotiv presenteras, t.ex. blomma och lejonvapen, också här med hjälp av en tabell (s. 76). – Dombokens 16 sigill (med sju olika motiv) beskrivs i fortsättningen – också i en tabell (s. 77–79). – Likaledes i en tabell beskrivs de 28 namnunderskrifterna (s. 80–81). – Slutligen redogörs det för ett appendix i utgåvan, som återger ett instucket brev från 1684 samt för två exkurser med kortare avsnitt rörande Ekenäs ur Raseborgs och Hattulas dombok 1691 respektive Raseborgs dombok 1695 (s. 82–83).

Kapitel 4 heter "*Skrivarna i 1600-talets Ekenäs – status, härkomst och identitet*" (s. 84–98). Här inleder författaren med avsnittet 4.1 "*Stadsskrivaren och hans ämbete*" (s. 84–86). Stadsskrivarens uppgifter beskrivs: att föra protokoll, att uträtta kansligöromål, att handha stadens arkiv, att vara rådgivare i juridiska frågor, att handha stadens sigill samt att utfärda och underteckna brev. Därefter presenteras avsnittet 4.2 "*De officiella stadsskrivarna i Ekenäs under 1600-talets senare hälft*" (s. 87–90): 1) Bertil Wulff (på s. 87–89), som var verksam i ämbetet 1650–1685. Han var troligen av en släkt, som härstammade från tyskt område. 2) Nils Hindersson (på s. 89–90). Denne var verksam som skrivare 1685–1695 och kom från Leksvall utanför Ekenäs. – I avsnittet 4.3 "*Skrivarehänder och senare anteckningar*" presenteras de övriga skrivarehänderna (s. 90–96). Här gör författaren åtskillnad mellan elva huvudhänder, fyra

bihänder samt ett antal därefter följande händer, som har gjort senare anteckningar. De som producerade domboken kan sägas ha utfört ett ”kollegialt” arbete; härtill kom de som bevakade själva domboksskrivandet. – En central fråga är vilka som var läs- och skrivkunniga i 1600-talets Ekenäs.

Skrivarhänderna presenteras och i förekommande fall identifieras de. – Magistratens och hovrättens anteckningar belyser den bevakande sidan av domboksproduktionen (s. 96–98). Dessa anteckningar presenteras i en särskild tabell (s. 97–98), där det hålls isär vilka anteckningar som har gjorts hos magistraten och vilka som har gjorts i hovrätten.

Kapitel 5 heter ”*Domboken, skrivarna och paleografen*” (s. 99–116). Författaren utgår (på s. 99) från Lars Svenssons uppfattning om vad som är paleografins huvuduppgifter:

- ”1. att identifiera eller särskilja en handstil från andra liknande stilar,
2. att bestämma en handskrifts ålder då dateringsuppgifter saknas i texten och
3. att tolka texten”.

Författaren gör inte anspråk på att ge en fullständig bild av skrivarnas piktur. Han koncentrerar sig på de paleografiska huvuddragen för att kunna särskilja händerna och stödja sin argumentation beträffande deras fördelning i handskriften. Författaren behandlar handstilarna lägg för lägg. Han framhåller att det är svårt att avgöra om en och samma hand har avfattet flera än ett lägg. Skrivarna använder nygotisk stil, men latinsk sentens är ofta skriven med latinskt alfabet. Ortografi och interpunktion vacklar (s. 99–100). På s. 100–115 går de femton läggen igenom ur handstilarnas synpunkt.

På s. 116 diskuterar författaren frågan om vem som har levererat årgångarna från Ekenäs till hovrätten och vem som kan ha tagit emot dem där.

Kapitel 6 heter ”*Slutord*” (s. 117–119). Här konstaterar författaren att domböckerna är viktiga genom sina talspråksnära drag. Målet med avhandlingen har varit att åstadkomma en *filologisk utgåva* = en i synnerhet inom historisk språkvetenskap användbar textutgåva. Arbetet har utöver utgåvan givit följande resultat (s. 118):

1. Originalhandskriftens proveniens och fysiska utformning har undersökts.
2. Gruppering och identifiering av skrivarehänderna har gjorts.

3. Paleografisk översikt har företagits.
4. Onomastiska och rättsfilologiska register samt bilagor har utarbetats.
5. Källäget har undersökts.

Författaren har betonat följande innehållsmässiga och strukturella faktorer i avhandlingen (s. 118). Han har:

- a) "gett en definition av den aktuella utgåvan",
- b) "diskuterat den editionsfilologiska referensramen och den använda forskningslitteraturen",
- c) eftersträvat "att arbetet skall vara resonerande, förklarande och explicit",
- d) "försett arbetet med bilagor och planscher",
- e) "velat bidra med filologihistorisk kunskap, speciellt när det gäller textutgivningens historia i Finland".

Om den fortsatta forskningen säger författaren att det är viktigt att utgåvan ger upphov till andra liknande utgåvor i Norden i allmänhet och i Finland i synnerhet (finländska domböcker från 1600-talet) (både nyutgåvor och förstautgåvor) (s. 119).

Författaren räknar upp en rad frågor, som han senare har arbetat med (s. 119): t.ex. "Hur har skrivaren gått till väga i en historisk rättssal?"

På s. 119 har författaren följande slutkläm: "För att kunna utnyttjas av så många forskare som möjligt måste dokumenten dock först finnas tillgängliga i form av vetenskapligt tillförlitliga textutgåvor". Uppgiften är a) "att analysera de äldsta bevarade språkminnesmärkena", b) "att ge ut metodiskt och teoretiskt högklassiga internationella källutgåvor".

Härefter följer en förteckning över *Källor och litteratur* (s. 120–139).

Det andra partiet i avhandlingens första volym utgörs av "*Bilagor och planscher*" (s. 141–200). Den första delen består av *Bilagor* (s. 143–169). – Den andra delen utgörs av *Planscher* (s. 170–200).

Volym II av avhandlingen har underrubriken "Filologisk utgåva med kommentar och register". Efter titelblad, abstract och innehållsförteckning följer själva utgåvan (s. 5–430). Utgåvan består av *Ekenäs stads dombok 1678–1695 med kritisk apparat* (s. 5–392). Efter huvudtexten följer (på s. 393–400) ett Appendix 1: Insatt brev daterat den 30 juli 1684, samt två Exkurser: 1. Utdrag ur Raseborgs och Hattulas dombok (KO a 7), som skildrar ett rådstugurättssammanträde den 29 januari 1691 i Ekenäs

(s. 401–421) och 2. Utdrag ur Raseborgs dombok II (KO a 3), som skildrar tre rådstugurättssammanträden i Ekenäs år 1695 (s. 423–430).

Utgåvorna utmärks bl. a. av följande:

- a) Texten återges sidrätt och radrätt, dvs. en sida respektive en rad i handskriften motsvaras av en sida respektive en rad i den tryckta utgåvan.
- b) All utgiven text är försedd med radräknare, dvs. var femte rad markeras i vänstermarginalen med sitt radnummer.
- c) Längst upp till höger på varje sida anges handskriftssidans nummer. – Här anges också i förekommande fall inom klammer, när ett nytt lägg inleds. – När protokollet för en ny sammanträdesdag med rådstugurätten börjar, anges detta till höger på sidan inom klammer. – Allt detta står med fet stil.
- d) I texten har med spärr markerats de ord som är skrivna med latinsk stil.
- e) Utgåvan beledsagas nederst på sidorna av en mycket fyllig notapparat, som omfattar ungefär 2800 noter.

Efter utgåvorna följer fyra olika *Register* (s. 433–496).

1) *Personregister* (s. 435–453), som börjar (på s. 435) med en kortare beskrivning av registrets uppbyggnad. Registret omfattar alla kvinnor och män i domboken (men senare anteckningar i domboken har inte tagits med). Hänvisningar görs (i samtliga register) till foliosida och radnummer. Uppslagsorden återges i moderniserad stavning (med de viktigaste ortografiska varianterna inom parentes).

2) *Ortregister* (s. 454–458), också här med en kortare beskrivning av registrets uppbyggnad. Registret upptar alla ortnamn i domboken i moderniserad form. Även stavningsvarianter tas med. De olika hjälpmedlen för identifieringen av ortnamnen listas.

3) *Sakregister* (s. 459–491), likaledes med en beskrivning av registret. Beskrivningen inleds med ett citat av P. D. A. Harvey, där denne framhåller nyttan av just sådana register. Registret tar upp både konkreta ting och abstrakta begrepp, främst substantiv. Uppslagsorden är moderniserade.

4) *Målregister* (s. 492–496) över alla domstolsmålen i dombok, appendix och exkurser.

Diskussion

Inledningsvis skall det framhållas att detta är en lysande avhandling, där utomordentliga arbetsinsatser i förening med stora insikter i utgivningens teori skapar en ingång i en för forskningen hitintills otillräckligt känd värld. Här kommer endast några få punkter att diskuteras, vilka kan vara av intresse vid all utgivning av texter.

Ibland uttrycker sig författaren en smula dunkelt. Redan i förordet skriver han: "Det intressanta är *brytning*, såväl den språkliga som den samhälleliga" (s. 7), utan att det närmare redogörs för vad termen *brytning* innebär i detta sammanhang. Termen kan betyda så mycket. Men det är väl knappast fråga om den ljudövergång som har denna benämning och som ägde rum i urnordiskan och inte heller om den brytning som ovanan vid att tala ett nytt språk lätt för med sig. Möjligen är företeelsen *brytning* på något sätt kopplad till "skärningspunkten mellan olika forskningsområden". Det här är någonting grundläggande för avhandlingens tillblivelse och borde ha förtydligats.

I kapitel 1 "Domboken som filologiskt och historiskt vittne" handlar det första avsnittet om "Källutgivningens vetenskapliga och samhälleliga relevans" (s. 15–20). Avsnittet formar sig till ett försvar för textutgivaren och dennes vetenskapliga insatser. Författaren stöder sig här på ett yttrande av Henrik Williams i *Namn och bygd* 86 (1998), där denne tar upp 1) att utgivning har lägre status än annan vetenskaplig verksamhet, 2) att utgivningens vetenskapliga krav ofta underskattas och 3) att källpublikationer ofta antas vara av jämngod kvalitet. – Man ställer sig frågan om detta stämmer i alla stycken. 1) I just denna avhandling framhålls t.ex. utgivaren Emmy Hultman (s. 30–31), medan språkvetaren Bror Åkerblom (s. 33) står mera i bakgrunden. 2) En framgång som utgivare hänger ju ofta samman med i vilken grad utgivaren har förmått problematisera sitt arbete i inledning och notapparat. 3) Tänk på C. J. Schlyters ställning som utgivare! Han var en av sin tids mest framstående humanistiska vetenskapsmän just genom sin textutgivning och han är ännu i vissa avseenden oöverträffad. En god utgåva av den typ Schlyter framställde kan aldrig bli föräldrad.

I ett blockcitrat från P. D. A. Harvey framhålls utgåvornas nytta för andra vetenskaper. Författaren lägger till: "Hur en utgåva bidrar till editionsfilologins teori och metodik är minst lika viktigt." (s. 18). – Är detta riktigt hela sanningen? Är det inte så att utgivningens värde också ligger i nyttan av att det skapas hela bibliotek (eller hela förråd) av äldre texter, som blir tillgängliga för en större allmänhet och kan citeras.

När det gäller själva utgivningsarbetet skriver författaren: "Hjälpmedel i arbetet kan vara de elektroniska resurser som datatekniken och multimediala erbjuder." (s. 22). – Detta står här utan varje reservation. Det är riktigt att dessa hjälpmedel hör hit, men här finns det faror, då det gäller akribin. Resultaten måste korrekturläsas mycket noga, vilket inte alltid sker.

Författaren diskuterar på s. 27 skillnaderna mellan koncept och renovationer. Han menar att "[d]en mest påtagliga skillnaden mellan de två versionerna är handstilen, som i koncepten ofta är mer svårläst än i de överarbetade renovationerna." – Detta är en schablonisering och varierar verkligen från källa till källa. Utsagan borde ha nyanserats mera. Det finns faktiskt renovationer som är betydligt svårare att läsa än motsvarande koncept.

En av de allra mest positiva sakerna med avhandlingen är att den tar upp en rad intrikata frågor, som ger möjligheter att föra vidare resonemang om utgivning.

Författaren kommer oundvikligen in på sitt förhållande till sin föregångare Emmy Hultman. Beträffande hennes utgåvor är författaren ganska negativ: på s. 32 säger han om Emmy Hultmans utgåva, att han "på varje sida påträffat tveksamheter i transskriberingen" och på s. 48 "att de Hultmanska utgåvorna redan är föråldrade och ovetenskapliga". Men exempelvis på s. 44 står att läsa att författaren har överfört hennes utgåvor i elektronisk form. Den fråga som inställer sig är om det är klokt att på nytt ge ut någonting som bedöms vara så tveksamt.

Avsnittet "Termer och begrepp" (s. 35–40) i kapitel 2 "Constitutio textus – från handskrift till utgåva" är centralt. Författaren diskuterar begreppen "gammal" och "ny" filologi. Om denna motsättning skriver han så klokt: "Själv anser jag att man i stället för en motsättning mellan 'traditionell' och 'ny' skola borde sträva efter en syntes av dem och se deras starka sidor".

Författaren menar (s. 36) att "[e]n renskrift efter ett koncept jämställs inom diplomatiken med ett original". Han stöder detta på att "[e]n renovation kan nämligen ersätta ett original eftersom den bland annat är försedd med samma underskrift(er) och sigill som originalet". Mot detta betraktelsesätt kan anföras att en renovation ofta har tillkommit på en annan plats, vid en annan tidpunkt och utan direkt anknytning till den händelse som originalet är knutet till. En renovation måste i jämförelse med ett original anses som mindre tillförlitlig. Vid renovationens tillkomst har det funnits utrymme för förändringar som går utöver originalet.

Lönnroth menar (s. 41) att "[d]e språkhistoriskt orienterade textutgivarna i Norden borde i högre grad än tidigare delta i den internationella editionsfilologiska diskussionen med litteraturvetare och historiker och vice versa". Detta är vällovligt men här föreligger det stora kommunikationsproblem, som författaren borde ha berört. Här finns det en misstro mellan disciplinerna. Lönnroth bidrar själv till detta. Se s. 21, där han skriver: "Från språkforskningens synpunkt är de utgåvor av äldre historiska handskrifter som gjorts i Finland ovetenskapliga. De är i regel gjorda av historiker för historiker". Och historikerna raljerar ofta med att vi filologer noterar varje maskhål i papper och pergament.

Författaren har problem med att förklara varför han inte behandlar språket i domboken. 1) Ett skäl till detta skulle vara att det "är historiker som kommer att använda utgåvan" (s. 42). – Häremot kan man invända att språket kan vara intressant även för historiker som använder den. 2) Ett annat skäl skulle vara att skrivarna "för det mesta återger vittnenas muntliga språkhandlingar i skriven form och därför reflekterar textpartierna inte nödvändigtvis deras 'eget' personliga språkbruk" (s. 43). Mot detta kan det anföras att många partier i domboken *inte* återger tal och att de därför skulle kunna avslöja skrivarnas språk och härkomst. Alla ord med latinskt och romanskt ursprung är tecken på detta. Det vore närmast sensationellt, om inte en skrivares språk framträdde i den skrivna texten, särskilt som texten inte är speciellt formaliserad.

Valet av just Ekenäs dombok som objekt för studien motiveras av författaren med att Ekenäs skulle ha legat "avsides" och bättre representerat "autentisk" svenska än Åbo "med tätare kontakter med rikshuvudstaden" (s. 48). Det ligger någonting i detta, men det torde vara svårt att hävda att en sjö- och handelsstad som Ekenäs skulle ha legat avsides.

På s. 53–54 anför Lönnroth en del "filologisk och textkritisk sekundärlitteratur", som han har använt. Här skulle man önska att det angavs *hur* de olika verken har använts i avhandlingsarbetet.

Då det gäller utgivningsprinciperna finns det en del saker att diskutera. Författaren skriver på s. 57: "Att skilja på <y> och <ij> är ställvis problematiskt" ... "Jag gör dock en åtskillnad mellan <ij> (rak stapel), <y/ÿ> (böjd stapel) och <y> (rak eller böjd stapel) i utgåvan". Detta är ett viktigt drag vid utredningarna om de olika handstilarna, se t.ex. s. 102, 104, 109 osv. Därför borde det ha utretts betydligt mera. – S. 58 skriver författaren: "I notapparaten redovisar jag förekomsten av införingstecken. Deras utseende kan variera något från en skrivare till en annan, vilket således kan bidra till identifieringen av skrivarna. Jag kommenterar dock inte tecknens utseende." – Detta är synd. En under-

sökning av införingstecknen skulle kunna hjälpa till att hålla isär de olika skrivarna.

Beträffande dombokens utformning skulle jag vilja kommentera en utsaga av författaren. På s. 64 står det: ”dombokens layout och format håller sig tämligen likartade genom åren 1678–1695; detta är inte enbart ett indicium på tradition och konvensans utan också på att hovrätten snabbt velat få en uppfattning om vad som skett i staden.” Det som man undrar över är hur en likartad layout skulle kunna ge en snabbare uppfattning om vad som har skett i staden. Det var ju magistraten – inte hovrätten – som svarade för layout och format. Jfr s. 86: ”säkert har någon ’läromästare’ i magistraten på basis av tidigare protokoll visat sin lärjunge hur man upprättar protokoll.”

Särskilt intressant är avsnittet om vattenmärkena (s. 72–76). Författaren hävdar ”att man använde sig av utländskt papper vars kvalitet var bättre än det inhemska papperets” och fortsätter: ”Det bör påpekas att vattenmärkenas kvalitet dock inte är den bästa möjliga i Ekenäs stads dombok 1678–1695” (s. 72). Här lämnar Lönnroth en fråga öppen, nämligen om det i domboken finns både inhemskt och utländskt papper. Observera att ”Finlands första handpappersbruk grundades omkring 1667 i Tomasböle i Pojo i närheten av Ekenäs” (s. 72).

Författaren använder C. M. Briquets arbete *Les Filigranes*. Det är tveksamt om detta är ett korrekt vetenskapligt förhållningssätt. Dels saknar Briquet uppgifter om Skandinavien, men vi kan inte utesluta att en viss del av papperet i domboken är skandinaviskt. Dels slutar Briquets framställning med 1500-talet, medan domboken är från 1600-talets slut.

Författaren behandlar vattenmärkena motiv för motiv. S. 73–74 diskuteras temat bokstäver. På s. 73 behandlas AM ”som dock i Riksarkivet fotograferats som MA”. Författaren publicerar detta felaktiga foto (se s. 191, vattenmärke 2). Här är det recensentens uppgift att – liksom vid disputationen – fråga om detta fel inte borde ha korrigerats vid bokens tryckning. Kostnaden härför måste vara ringa.

Ett vattenmärke visar ”ett människohuvud liknande Briquets nummer 15720–15750, *tête humaine*” (s. 74). Man brukar söka ange exakt vilket av Briquets nummer som ligger närmast det märke som man undersöker. Personligen tycker jag att nummer 15748 (år 1555) ligger närmast. Detta vattenmärkesmotiv är säkerligen utländskt. Motivet förekommer i domboken 40 gånger. Det bör finnas ett samband mellan papperets härkomst och mängden vattenmärken med ett visst motiv i domboken. Detta kunde ha utretts närmare.

På s. 75 behandlas en motivgrupp med ”två lejon”. Observera dock att lejonen enbart är sköldhållare! Detta är Briquets motiv *Armoires* (=vapen[sköldar]). Briquet har många varianter, men detta liknar mest nummer 1110 (år 1579). Vapenskölden visar här en två gånger kluven sköld, i mitten 2 nedåtvända sparrar (se s. 194, vattenmärke 7).

Ett speciellt vattenmärke kommenteras inte i texten utan omnämns endast tveksamt i tabellen på s. 76. Det är vattenmärke 8 (s. 195). Eftersom författaren i tabellen – om än tveksamt – hävdar att det här står ACH, är vattenmärket här avtryckt upp och ner. Detta borde ha rättats till vid bokens tryckning, eftersom det påpekades vid disputationen.

Tyvärre leder inte framställningen om vattenmärkena fram till någon som helst slutsats, vilket hade varit önskvärt. Man undrar t.ex. om det finns någon utredning om 1600-talets vattenmärken i Finland, som kunde ha använts i jämförande syfte och förts framåt av Lönnroths undersökning.

Då det gäller beseglingen (s. 77–79) slås man i sista stycket på s. 77 av terminologin: författaren talar om ”mindre sigill”, när det alldeles tydligt är fråga om signet, framställda med signetring. I tabellen över sigillerna på s. 79 står det om sigill nummer 13 att det innehåller bokstäverna HNST. När man ser bilden av signeten (s. 199 längst ned) känner man anledning att ifrågasätta läsningen. Men även om vi godtar läsningen inställer sig frågor. HNST borde tolkas ”Hinder Nilssons s[igne]t”. Är detta i så fall faderns signet? Här återstår en hel del frågor att utreda. Att dessa frågor finns borde författaren åtminstone ha nämnt.

Författaren ansluter sig till Lars Svenssons uppfattning om ”paleografin tre huvuduppgifter”: 1) ”att identifiera eller särskilja en handstil från andra liknande stilar”, 2) ”att bestämma en handskrifts ålder då dateringuppgifter saknas i texten”, 3) ”att tolka texten”. Härtill borde tveklöst ha lagts ett fjärde *att*: att söka identifiera skrivaren.

Vad som här har framförts är endast petitesser i det stora arbete, som författaren har utfört. Lönnroth fick för sin avhandling det högsta betyget på den sjugradiga skalan. Det var utan varje uns av tvekan helt välförtjänt. Härvid tänker man kanske främst på del II (domboksutgåvan), som är utförd med all tänkbar akribi. Den åtföljs av fyra imponerande register: Personregister (s. 435–453), Ortregister (s. 454–458), Sakregister (s. 459–491) och Målregister (s. 492–496). Personregistret uppvisar dock en betydande onöjaktighet: varför hålls inte materialet ihop, både då det gäller personer och namn? På s. 440–441 skulle jag vilja hitta alla personer med namnet *Erik* under *Erik*. Men exempelvis Erik Wulff finns inte på s. 440–441 utan på s. 452 (under Wulff). Och varför förs inte *Henrik*

(s. 442, sp. 2–443, sp. 1) och *Hindrik* (s. 443, sp. 1–2) samman? Det är ju fråga om samma namn.

Men den betydande arbetsinsatsen stärks också av en rad hjälpmedel i del I: dels finns det här sju genomarbetade tabeller inuti själva texten (se förteckningen på s. 6), dels en förteckning över Källor och litteratur (s. 120–139). Men varför har otryckt material samt elektroniska källor och e-brev placerats för sig på s. 138–139, i det närmaste omöjliga att hitta.

Framför allt gläds man över Bilagorna och Planscherna i del I. Jag tänker på bil. 1 "Mått, mål och vikt samt myntsystem" (s. 143–148), bil. 2 förteckningen över "Rådstugustämmor i Ekenäs 1678–1695" (s. 149–157), bil. 3 "Mål i Ekenäs rådstugurätt 1678–1695" (s. 158) och bil. 4 "Referenser till Magnus Erikssons stads- och landslag" (s. 159–160) samt bil. 7 "Daterade dokument i Ekenäs stads dombok 1678–1695" (s. 161–164). Viktig är också bil. 7 "Ordlista" (s. 167–169).

Förhoppningen är att detta utmärkta arbete skall bli ett mönster för kommande forskning och ett mål att söka nå upp till och eventuellt överträffa.

ROLF E. DU RIETZ

Textbegreppet än en gång

Ordet "text" (med avledningar, sammansättningar etc.) förekommer som bekant i ett flertal sammanhang och används i flera mer eller mindre väl etablerade betydelser, inte bara i allmänspråket utan även inom praktiska och konstnärliga verksamhetsområden som kalligrafi, typografi, grafisk industri och grafiskt hantverk samt inom språkvetenskap, litteraturvetenskap och alla de filologiska deldisciplinerna.

Ända sedan ungdomen, dvs. i nu c:a ett halvsekel, har jag systematiskt roat mig med att vid lämpliga tillfällen vänligt och försynt fråga lärda företrädare för samtliga fakulteter vid universitetet i min hemstad hur de skulle definiera begreppet "text". Reaktionen på frågan har stundom varit förvirring eller avfärdande irritation ("det begreppet behöver väl inte definieras, alla vet ju vad en text är för någonting"), och i de fall när seriösa försök att tillmötesgå min begäran verkligen har gjorts har svaren företett betydande variation (om än nästan alltid relaterade till språk och skrift) och alltid visat tydliga tecken på improvisation. Redan tidigt blev jag övertygad om att termen "text" hörde till de inte ovanliga ord som vi

---

Du Rietz, Rolf E., Center for Bibliographical Studies, Övre Slottsgatan 10, SE-75310 Uppsala, Sweden (dahlia@comhem.se). "The text concept once again", *ANF* 123 (2008), pp. 157–167.

Abstract: This article comments on Bo-A. Wendt's essay on the text concept in *ANF* 121 (2006), pp. 253–274. Reference is made to the present author's earlier writings on that concept, notably "The Definition of 'Text'", *Text* (Uppsala), vol. 5, pp. 50–69 (no. 2; 1998). Since the publication of that essay, the author has revised his earlier definition from "A text is the sequence in a sequential work or in an attempt to reproduce such a work" into "A text is the sequential element in a wholly or partly sequential product" (Du Rietz, *Den tryckta skriften*, Uppsala 1999, p. 44). The basic notion behind the definition is a realization that "work" and "text" are two different concepts, and that the text forms merely a part (albeit a fundamental one, the sequence itself) of the sequential work. The author's earlier term "ideal text" having resulted in various misunderstandings (similar to those of "ideal copy" in bibliography), the term "ergotext" has now been supplied instead (cf. Tanselle's "texts of works", Wendt's "text works"), followed by "natural" (or "real") texts (cf. Tanselle's "texts of documents", Wendt's "text witnesses") and "documents" (Wendt's "text carriers"), the chief aim having been to make the terminology as "international" as possible.

Keywords: text, work, edition, terminology, bibliography.

ofta använder utan att egentligen ha någon genomtänkt och logisk uppfattning om vad vi menar med dem (notoriska exempel är förstås "föredom", "rättvisa", "demokrati", "frihet" och "jämlighet", ja över huvud taget ord – för att inte tala om rena tillmälen – som är vanliga i politisk agitation och retorik).

Efter att vid flera tillfällen från och med 70-talets mitt offentligt ha tagit till orda i frågan publicerade jag slutligen, i februari 1998, i *Text* (vol. 5, nr 2, s. 50–69), en liten artikel om textkritikens textbegrepp, "The Definition of 'Text'", året därpå uppföljd av en mera detaljerad utredning i min bok *Den tryckta skriften* (av vilken en ny, väsentligt omarbetad version planeras utkomma under 2009). Den var uppbyggd kring en självbiografisk redogörelse för min gradvisa "upptäckt" av textbegreppets definition och hade bl.a. följande utgångspunkter:

a) Inom humaniora bör textbegreppets definition rimligtvis bestämmas av den faktiskt fungerande (men ändå kanske inte "upptäckta" eller klart identifierade) definitionen inom den vetenskap som traditionsenligt och internationellt redan i sitt namn innehåller ordet "text", nämligen textkritiken, eller textologin, oavsett inom vilket läroämne eller inom vilken lärdomsdisciplin (eller under vilket namn) textkritiken råkar komma att bedrivas.

b) Denna enligt min uppfattning "ontologiska" definition, ehuru ännu måhända "oupptäckt", måste rimligtvis förutsättas vara logisk, enkel, okomplicerad, allmängiltig, tidlös och universell, utan större behov av inskränkningar eller kompletteringar, och den ligger förmodligen bara och väntar på att identifieras och lyftas fram i ljuset, i den mån detta ännu inte har skett.

c) Frågan framstod för mig främst som ett filosofiskt problem. Mitt försök gjordes i samma anda som i G. Thomas Tanselles i bokform utgivna Rosenbach-föreläsningar 1987, *A Rationale of Textual Criticism* (1989): "I shall not here attempt a historical account or engage in debate with particular scholars, for the questions to be discussed are ones that must logically be faced, regardless of which writers have previously taken sides on them."

d) Jag såg ett användbart pedagogiskt verktyg i den påtagliga omständigheten att en vetenskaplig textedition kan ha tvenne fundamentalt olika sorters notapparater – den ena koncentrerad på rent textuella detaljer och den andra på rent "verkinnehållsliga" och språkliga detaljer, en distinktion som i princip gäller även när båda sorterna samtidigt förekommer, i

kombination eller rentav sammanblandade. Här hade vi, enligt min uppfattning, ett nästan övertydligt exempel på vikten av en distinktion mellan ”verk” och ”verktext” (anföringstecknen är här avsedda som en antydning om att jag finner själva terminologin vara preliminär, provisorisk eller i varje fall av sekundär betydelse).

e) Jag ansåg att tidigare definitionsförsök i varierande grad hade influerats och blivit lidande av att “the growing abominable practice of using the term ‘text’ to signify a literary work – or indeed any piece of published verbal communication – [had] resulted in a failure to make an efficient conceptual distinction between work and text, and [that] this failure [had] led to attempts at defining ‘text’ that actually concentrated on the concept of (literary) ‘work’ far more than on that of ‘text’” (s. 69).

f) Slutligen fann jag det angeläget att framhålla att min definition var ett resultat av sökandet efter den minsta gemensamma nämnaren för samtliga de konstarter eller verkformer vilka till sin natur inbjöd till eller rentav krävde en traditionellt ”textkritisk” attityd och metodik från vetenskapligt håll, och att jag ansåg mig till slut ha påträffat denna nämnare i Lessings begrepp ”Sukzessivität”, såsom det definieras (i motsats till ”Koexistenz”) i hans estetiska pionjärbete *Laokoon* (1766). Konstarter och verkformer med denna nämnare kom sedermera att av Tanselle betecknas som ”sekventiella” (i motsats till ”stationära”), och själva ”sekvensen”, eller rättare sagt (som jag något senare insåg) ”det sekventiella elementet”, befanns sålunda av mig utgöra den eftersökta grunden för en definition av textbegreppet.

Insikten om att verk och text var tvenne skilda begrepp hade jag länge burit på, och det var den som drev mig att försöka identifiera det element som segregerade texten från verket och konstituerade själva textbegreppet. Genom upptäckten av Lessings distinktion löstes problemet, varigenom en övertygande logisk grund för distinktionen mellan text och verk äntligen kunde presenteras. Upptäckten av textbegreppets definition möjliggjorde en definitiv segregation av textbegreppet från verkbegreppet, och däri syntes mig upptäckten stora praktiska betydelse ligga eftersom det nu blev möjligt att klart definiera, avgränsa och bestämma textkritikens logiska och naturliga arbetsområde, nämligen det sekventiella elementet i de helt eller delvis sekventiella verken, något som innebar både en begränsning och en utvidgning av textkritikbegreppet inom en såväl empirisk som logisk ram.

Att det sekventiella elementet i många fall kunde bestå av byggstenar som var och en för sig kunde ses som stationära verk hade från början stått fullt klart för mig, inte minst på grund av min tidigt väckta känsla för den enskilda hieroglyfens, bokstavens eller filmrutans estetiska värde, men jag insåg också att det sekventiella elementet i t.ex. kyrkokonstens bildberättelser eller representationsarkitekturens paradpassager (typ Stockholms stadshus eller Albert Speers rikskansli 1938) sällan eller aldrig kunde erbjuda någon textkritisk problematik och därför vanligen saknade praktiskt intresse i sammanhanget.

Mina resultat kommenterades och diskuterades till en del i några inlägg av Mats Dahlström, bl.a. "När är en text?", *Tidskrift för Dokumentation*, 54 (1999), s. 55–64 (nr 2), samt i hans doktorsavhandling, *Under utgivning: Den vetenskapliga utgivningens bibliografiska funktion* (2006); till dessa skrifter hoppas jag kunna återkomma vid ett senare tillfälle. Här räcker det med att nämna att mina diskussioner med Dahlström snart fick mig att ytterligare renodla den år 1998 framförda definitionen ("sekvensen i ett sekventiellt verk eller i ett försök att återgiva ett sådant verk") till "det sekvent[iell]a elementet i en helt eller delvis sekvent[iell] produkt" (1999, s. 44), detta eftersom ett verk även kan ha såväl parallella som alternativa sekvenser och eftersom termen "produkt" upphäver begränsningen till "verk" och innesluter samtliga sekventiella skapelser, som t.ex. korta, efemära yttranden i tal och skrift, men framför allt även tydligt innefattar det som jag benämner "realtexterna" eller "naturaltexterna", dvs. de i sinnevärlden faktiskt förekommande (om än i och för sig fortfarande abstrakta) texterna.

Sedan dess har textbegreppet här i Sverige även aktualiserats i en studie av Bo-A. Wendt, "En text är en text är en text? Om en terminologisk tredelning av textbegreppet", *Arkiv för nordisk filologi* 121 (2006), s. 253–74. Det är en stimulerande och uppslagsrik undersökning, och den har för mig inte minst tjänat som en värdefull introduktion till en språkvetenskaplig syn på den aktuella frågan. Den har emellertid även bidragit till att ytterligare stärka mitt tidigare intryck av de isolerande väggarna mellan skilda lärodiscipliner och av de missförstånd och praktiska svårigheter som genom dessa väggar hämmar diskussionen över ämnesgränserna. Missförstånden är som regel ömsesidiga, om än i varierande grad, och jag är fullt medveten om att de invändningar som jag i det följande ämnar framföra rörande vissa grepp och tankegångar i Wendts artikel kan vara en följd av rena missförstånd från såväl min egen som hans sida. Jag kan bara uttrycka en förhoppning om att eventuell fortsatt diskussion ska förmå reducera dessa missförstånd och leda till ökad

gemensam klarhet. Det bör redan här nämnas att Wendt på flera ställen uttryckligen framhåller begränsningen i syftet med artikeln, så t.ex. på s. 253, där han talar om sin ”renodlat språkvetenskaplig[a] och filologisk[a] infallsvinkel”.

Den ”tredelning” som Wendt nämner i titeln till sitt arbete syftar på hans i artikeln lanserade term- och begreppstrio *textverk* : *textvittne* : *textbärare*, vilken helt eller i väsentlig grad torde motsvara tidigare distinktioner som t.ex. *verk* : *text* : *dokument*. Även om man förtydligar den senare distinktionen till *textverk* : *text* : *textdokument* är det tydligt att den av Wendt föreslagna termtrion här är den överlägsna, kanske främst eftersom mellanledet ”text” i den konventionella trion endast genom sin mittenplacering förmår skänka oss någon uppfattning om sin innebörd och ju ensamstående genom sin otydlighet blott ytterligare skulle understryka behovet av en utredning av det slag som Wendt har avsett att åstadkomma.

Innan vi går vidare bör det konstateras att Wendt i titeln ingalunda utlovar någon definition av textbegreppet – vad han ställer i utsikt är blott en ”terminologisk tredelning” av detta begrepp. Frågan huruvida han kanske rentav inte anser själva definitionsproblemet vara särskilt påträngande torde kunna sägas vara besvarad redan av hans inledande kapitel (s. 253–4), som faktiskt uttryckligen bär rubriken ”Vad är en text?” men ändå ingalunda besvarar eller ens försöker besvara denna fråga utan istället med en viss emfas och entusiasm framhåller hur väl vi alla redan vet vad en text är för någonting. Han tvekar inte att här framföra de mest kontroversiella påståenden som självklara sanningar, t.ex. (s. 254) ”Att denna uppsats är en text och Paulus’ brev till romarna en helt annan är givetvis ett invändningsfritt förhållande, [...]”, något som i och för sig är sant när det gäller just den distinktion som åsyftas i sammanhanget, dvs. med ”en” och ”en helt annan” implicit betonade, men som nu, med dessa ord okursiverade, kan förlänas en klart mera diskutabel innebörd.

Det framgår här, och även av hans beskrivning (s. 253) av språkvetenskapens problem vid bestämmandet av de för en ”text” konstituerande kvalitativa och kvantitativa egenskaperna, att vad han i själva verket talar om inte är textbegreppet utan istället det verbala (språkliga) verkbegreppet, som han alltså – i full enighet med rådande populärt akademiskt och kulturjournalistiskt språkbruk – tycks likställa med textbegreppet (”Jag har läst dina intressanta texter i *DN* under de senaste veckorna”). Ytterligare belägg för denna uppfattning finner vi även på ett flertal andra ställen i artikeln, t.ex. (s. 257) ”ingående kännedom om ett antal för en kultur väsentliga texter [...] utgör en viktig del av den kulturella självbilden”,

och hans eftertryckliga framhållande (s. 266) av att hans terminologi ”i första hand är avsedd för texthistoriska och i viss mån intertextuella problem, inte för *innehållsanalys*” (min kurs.). Ett annat exempel är fotnot 2 (s. 255), där termen ”texttyper” troligen avser ”verktyper”.

Härmed har vi också erhållit en naturlig förklaring till varför Wendt väljer termen ”textverk” framför ”verktext” – han anser ju nämligen att ett (verbalt) verk inte *har* någon text eftersom det ju redan *är* en text! Men ett verbalt verk (åtminstone ett verk som blir föremål för textkritiska mödor) är ju långt mer än blott och bart en text (dvs. en sekvens) – språkbehandling, stil, information, lärdom, skönhet, handling eller intrig, kort sagt, språk och innehåll, förvisso inte utan potentiell betydelse i det textkritiska arbetet men dock något annat än själva sekvensen.

Wendt har naturligtvis helt rätt beträffande behovet av skilda termer för den i princip oåtkomliga verktexten (”ergotexten”, som jag numera, på förslag av min framlidne vän Bengt Löfstedt vid UCLA, kallar den eftersom min tidigare term ”idealtext” visade sig inbjuda till alltför många missförstånd) och de faktiska texter som vi normalt har tillgång till och som utgör vårt huvudsakliga källmaterial till vår kännedom om ergotexten (eller snarare ergotexterna eftersom ett och samma verk mycket väl kan ha flera ergotexter, inte minst beroende på utgivarens målsättning). Den av honom föreslagna och redan tidigare ofta använda termen ”textvittnen” försöker jag emellertid undvika eftersom den ju faktiskt inte ut säger att det här är fråga om en sorts *texter*. Som redan nämnt har jag här föreslagit ”realtext” eller ”naturaltext”.

Av realtexter finns det i sin tur flera olika slag (memorialtexter, interpretationstexter, perceptionstexter, avspelningsstexter etc.), men de enda realtexterna av någon väsentlig praktisk betydelse är givetvis dokumenttexterna (skrivna eller inspelade), alltså de realtexter som förmedlas av dokument (i den materiella betydelsen), eller, för att använda Wendts term, textbärare (i vilken mån vi bör betrakta de gamla tradenterna som textbärare vill jag låta vara osagt, främst med tanke på den inherent instabiliteten i varje memorialtext). Här kommer ett ytterligare begrepp in (ej behandlat av Wendt), nämligen den ”materiella texten”, som dock inte är någon ”riktig” text (dvs. sekvens) utan blott utgör den del av ett dokument som gör ett fysiskt föremål till ett dokument (t.ex. bläcket på ett brevpapper, eller det inbrända kolet på en laserutskrift eller Xeroxkopia); ”text” används sålunda här blott i överförd betydelse.

En annan invändning gäller Wendts definition av ”textvittne”, dvs. realtext (s. 253, 258–60). När Wendt talar om ”boktrycksmaterial” torde han implicit avse verbala polyformer över huvud taget, alltså även t.ex.

antikens kommersiellt mångfaldigade böcker, vanligen dikterade för största möjliga församling av kopister, även om dessa böcker, på grund av sin ytterst ringa överlevnadspotential, för eftervärldens textkritiska ändamål i praktiken blir inordnade i vanliga handskriftstraditioner, dvs. blir behandlade som monoformer. Men distinktionen mellan monoformer och polyformer (lanserad i *Text*, vol. 1, nr 2, s. 81–2) är knappast relevant för definitionen av realtextbegreppet, och graden av realtexternas likhet med varandra saknar praktisk betydelse för särskiljandet av realtexter (av samma verk eller version). Varje dokument (dvs. varje textbärande föremål) bär per definition en egen realtext, och varje nytt dokument skapar en ny realtext. Däremot är det förvisso sant att alla exemplar ("identiska" eller ej) av en polyform bildar en klart avgränsad *textfamilj* på någon nivå – alltså ett slags motsvarighet till Wendts "textbärartyp" (s. 259–60) eller kanske rentav "textvittnestyp" (s. 262–3). Wendt talar (s. 259) om "alla textuellt likadana exemplar av ett textverk" och (s. 260) om en "omtryckt, textuellt oförändrad, men grafiskt ändrad bok", eller en "bok som omarbetats textuellt men med bibehållen typografi osv.", och han tillstår (s. 260) att pressvarianter skapar "(något) olika textvittnen", dock utan att gå så långt som att anse att skilda textvittnen kan föreligga även utan textuell variation (i den nämnda fotnoten använder han f.ö. formuleringen "tryckta böcker inom en och samma upplaga", varmed troligen avses "exemplar inom en och samma komposition eller impression").

I praktiken är emellertid resonemang rörande graden av textuell olikhet mellan dokumenten här helt enkelt inte användbara eftersom fasta riktlinjer för vad som ska anses konstituera "förändringar" (textuella eller grafiska) framstår som både omöjliga och onödiga och eftersom maskinell kollationering av tillgängliga exemplar endast i ytterst sällsynta fall skulle kunna framstå som praktiskt och finansiellt möjlig. Med andra ord: Hur kan vi säkert veta huruvida tvenne (real)texter (*redan här* behöver vi termen!) är "identiska" eller ej? Det enda säkra och praktiskt genomförbara är att generellt betrakta alla realtexter (och därmed alla exemplar, alla dokument) som textuellt unika fram till dess att textkritiker eller bibliografer eventuellt finner möjlighet att identifiera och utvärdera eventuell variation (eller frånvaron av sådan). Detta är en självklarhet för varje seriös bibliograf med någon substantiell erfarenhet av tryckta böcker, helt oavsett om det gäller böcker från handpressperioden eller från den industriella perioden, och det bör måhända tilläggas att detta på intet vis har något med det bibliografiska begreppet "idealexemplar" att göra. En annan sak är givetvis att vi i "vardagslivet" vanligen

tvingas att utan vidare förutsätta full textuell identitet mellan skilda exemplar av samma impression (och stundom även mellan skilda impressioner eller emissioner), på samma sätt som vi saknar möjlighet att kritiskt pröva all den information som vi dagligen tar till oss. Redan en insikt om detta ständiga "kalkylerade" risktagande är emellertid en värdefull och inte alltför vanlig tillgång.

Vad så gäller de avslutande kapitlen "Vilken text vill vi komma åt?" (s. 266–8) och "Vilken text skall vi ge ut?" (s. 268–72), finner jag dem visserligen intressanta och tänkvärda men knappast särskilt vare sig relevanta eller aktuella i sammanhanget, och författaren ger sig ju här också in på ett område som under de senaste decennierna har varit föremål för en synnerligen omfattande internationell debatt med vilken han möjligen inte är särskilt väl bekant. Om Strindberg-projektet (s. 268–9) finns det förvisso en hel del att säga, och Wendts kritik är ingalunda obefogad, men det bör också nämnas att hela detta projekt, med dess sällsamma och delvis nog så pinsamma förhistoria och utvecklingshistoria, ännu väntar på en förutsättningslös och grundlig utredning (jfr *Text*, vol. 2, nr 4, och vol. 3, nr 1). Intentionalistisk textkritik definierar han (f.ö. i likhet med Anna Nordlund i *Biblis* nr 41, nyligen utförligt kommenterad av mig i *Text*, vol. 7, nr 1) som ett sökande efter "författarens egen avsikt med ett [=sitt] verk" (s. 268), självfallet en helt omöjlig definition. Vad beträffar det i mina ögon en smula äventyrliga laborerandet med "huvudtextvittnen" (s. 270–1), förefaller detta vara en eftergift mera åt receptionssociologiska strömningar än åt genuint *textkritiska* överväganden. Termen "bastext" förekommer, efter vad jag kan finna, enbart en gång (s. 272), intressant nog just i en kort beskrivning av något som möjligen skulle kunna ha betecknats som den nu vanliga anglo-amerikanska eklektiska metoden om det inte hade varit för uttrycket "mer känd läsart" (s. 271–2) istället för "troligen mer auktorieell läsart" (eller någon annan intentionalistisk formulering).

Den väsentligt svagaste punkten i Wendts framställning framgår emellertid redan av titeln. En "tredelning" av ett begrepp bör rimligtvis resultera i trenne detta begrepp underordnade begrepp, och en "terminologisk" tredelning bör rimligtvis spegla dessa nya begrepp. Det skulle vara rent oförsynt att påminna en lärd och intelligent lundensare om ett av Tegnér's allra mest citerade ord i detta sammanhang, men jag kan inte komma ifrån intrycket att Wendt har försökt att "terminologiskt tredela" ett ännu inte definierat begrepp. Man kan förstås invända att så länge Wendt likställer "text" med "verk" är problemet obefintligt, men varför talar han då över huvud taget om "textbegreppet" när han egentligen

menar ”verkbegreppet”, låt vara detta begrepp sett i utgivningssammanhang? Och varför utmynnars hans förslag då inte i termtrion *verk* : *verkvittne* : *verk(vittnes)bärare*, istället för *textverk* : *text(verks)vittne* : *text(verksvittnes)bärare* (jfr Wendts fotnoter 4–5, s. 257 & 259)? Har han hindrats av sin i och för sig omotiverade önskan att som ”texter” acceptera enbart verbala sådana (s. 262), alltså inte övriga och vanligen mera sammansatta sekvensformer som musik, film etc. (”verk” har ju den påtagliga nackdelen att termen ofta behöver en specifikation som i det här fallet ”verbal”)?

Med andra ord: En ”terminologisk tredelning av textbegreppet” borde rätteligen ha resulterat i benämningar på trenne sorters ”texter”, dvs. sammansättningar där ”text” utgör efterled och inte, som i Wendts förslag, förled. Men detta skulle å sin sida ha förutsatt att en alldeles egen definition av textbegreppet som sådant redan hade förelegat, och någon sådan definition har Wendt tydligen varken känt till eller efterforskat. Nu presenterar han, istället för trenne underordnade textbegrepp, trenne konceptuellt sinsemellan obesläktade begrepp. Ett textverk är primärt en sorts verk, inte en sorts text. Ett textvittne är primärt en sorts vittne, inte en sorts text. Och en textbärare är primärt en sorts bärare, inte en sorts text.

Därför är jag benägen att åtminstone tills vidare hålla fast vid min egen begrepps följd, även om jag givetvis står öppen för fortsatt revision av själva terminologin: *Sekventiell produkt* : *ergotext* : *realtext* : (*materiell ”text”*) : *dokument*. När det gäller tryckta skrifter talar jag f.ö. numera (i bibliografiska sammanhang) om *litterationer* (och *sublitterationer*) istället för ”verk”, och om *polylitterationer* istället för Wendts ”sammeltextverk/samlingstextverk” (s. 263–4; i bibliografien skiljer jag här – observera citeringskursiverna och anföringstecknen – mellan *bibliosfärer* och ”bibliosegment”, *Text*, vol. 1, nr 2, s. 82). Som vanligt har jag arbetat efter principen att en fackterminologi bör vara så internationellt användbar som möjligt.

Det bör emellertid här nämnas att Wendt sedermera har vidareutvecklat sin i *ANF* framförda tankegång och personligen meddelat mig att man gott borde kunna lägga till ett fjärde och sista led i begrepps kedjan, nämligen *textbärrarverk* (lika abstrakt som textverket), som alltså skulle innebära textvittne *plus* den ”förpackningsform” som tillsammans med textvittnet skulle bilda det ”hybridbudskap” (Ulf Teleman) som med rätta är föremål för så stort intresse i dagens receptionsforskning. Man avvaktar med spänning Wendts närmare utredning om detta begrepp, som för mig faktiskt framstår som det intressantaste. Om man med

”dokument” avser ”textbärare”, är termen ”dokumentverk” självfallet likvärdig med ”textbärarverk”, men terminologin är här inte det väsentliga, och ingenting hindrar att man använder båda termerna. Däremot bör man väl konstatera att textbärarverket inte har så stort intresse just i utgivningssammanhang. Vad receptionsforskaren behöver är inte textkritiska editioner utan en kamera, en kopian eller en faksimilimpression men allra helst helt enkelt ett exemplar av den edition (eller de editioner) han råkar vara intresserad av. Papperets doft, struktur, exakta färgnyans etc. är svåra att imitera, och textforskaren torde göra klokt i att begränsa sina mödor och strävanden till just texten och inget annat. Visst fröjdas mitt nostalgiska sinne vid åsynen av min ungdoms Trenter-böcker mer eller mindre omsorgsfullt reproducerade i moderna faksimileditioner, men rent ”receptionsmässigt” är och förblir dock originalimpressionerna i min bokhylla (för att inte tala om 40-talets illustrerade följetongsversioner i *Allers*) ”the real thing”, som egentligen ingenting förmår ersätta. (Jag vill f.ö. här passa på att nämna att det var i Stieg Trenters debutroman 1943, *Ingen kan hejda döden*, som jag vid tretton års ålder gjorde mina förmodligen första textkritiska upptäckter, nämligen vid en jämförelse av Bonnier-originalet med Ica-förlagets diskret omarbetade bilighetsutgåva 1948.)

Tanselles distinktion (i *Rationale*) mellan verktext och dokumenttext (dvs. i praktiken mellan ergotext och realtext) var i all sin geniala enkelhet av fundamental betydelse för den fortsatta diskussionen, och detta gäller även hans förintande uppgörelse med dekonstruktivismens och postmodernismens textbegrepp (*Studies in Bibliography* 1990). Tyvärr har emellertid murarna mellan de olika ämnesområden inom vilka textkritiskt arbete plägar bedrivas visat sig vara både tjocka och höga (trots alla interdisciplinära bemödanden, inte minst i Nordamerika och England), något som väl får sägas ha satt vissa spår i Wendts artikel. Å andra sidan är man innerligt tacksam för det intresse som dock här och där visas på området, som nu senast genom Wendts behjärtansvärda och stimulerande engagemang.

Särskilt på en punkt är jag angelägen om att instämma med Wendt, och det är i hans avståndstagande från de moderna inte bara språkvetarnas utan även litteraturvetarnas ”sociologiska” textbegrepp, där man ytterligare kontaminerar (i den engelska betydelsen) det redan förut så hårt belastade textbegreppet med den i och för sig potentiellt väsentliga ”förpackning” av den språkliga texten som medverkar till budskapets överföring (bilder, typsnitt, tryckfärg, papperssort, typografi etc.). Här är det ju ännu mindre fråga om något sekventiellt, dvs. genuint textuellt, ele-

ment, och jag är helt ense med Wendt att man i *språkligt* textkritiska sammanhang bör begränsa textbegreppet till enbart den språkliga texten. Men detta utesluter ju ingalunda att textbegreppet i andra textkritiska sammanhang, som t.ex. musik och film, kan få behålla den mera universella sekvensbetydelsen, och inga missförstånd skulle behöva uppkomma inom den "vanliga" filologin. Vi som vill försvara textbegreppet har verkligen ett tvåfrontskrig att utkämpa, dels mot dem som med "texter" avser "texturer" av alla de slag (alltså även i stationära verk!), och dels mot dem som identifierar "texter" inte bara med (de i och för sig sekventiella) verken utan även med den (i och för sig intressanta) receptions-sociologiskt mer eller mindre relevanta utformningen av de textbärande *dokumenterna*.

Ovan framförda invändningar utesluter ingalunda att Wendts artikel är väl genomtänkt och utformad. Kanske är det självklart att vänta sig språklig perfektion av en språkvetare, men vi andra, språkligt mindre bortskämda humanister blir numera imponerade när vi möter så väl-skrivna bidrag som nu t.ex. Wendts inlägg (prov på hans elegans möter vi t.ex. i fotnoten på s. 257). Det är i medvetande om inte minst hans perfektionskrav som språkman som jag med glad tillförsikt hoppas på hans fortsatta medverkan i våra försök att röja upp i den logiska snårskogen på textforskningens område.

(Varmt tack till prof. François-Xavier Dillmann i Paris för att ha fäst min uppmärksamhet på Wendts bidrag i *ANF*, och till dr Wendt i Lund för hans vänliga förslag att jag skulle erbjuda mina kommentarer för publicering i samma tidskrift.)

Litteraturkrönika 2007

Av Lars-Erik Edlund, Göran Hallberg och Christer Platzack

Krönikans avdelningar åtskiljs av asterisk. De är ämnesvis ordnade från allmänt till specifikt: allmänspråkligt (indoeuropeiska, (ur)germanska) * skandinaviskt (ur-, fornnordiska) * särspråkligt: fornvästnordiska, isländska, färöiska * norska * danska * svenska * egennamn: ortnamn, personnamn, övriga namn. Inom avdelningarna redovisas arbetena i alfabetisk följd. Artiklarna signeras L.-E.E., G.H. eller C.P.

*

Hochdeutsch in Skandinavien III. III. Internationales Symposium, Greifswald, 24.–25. Mai 2002. Christer Lindqvist (Hrsg.) unter Mitwirkung von John Ole Askedal und Otto Erlend Nordgreen. 267 S., Frankfurt am Main (Peter Lang). (Osloer Beiträge zur Germanistik 38.) ISBN 978-3-631-55505-7. ISSN 0801-0781. Det tredje internationella symposiet *Hochdeutsch in Skandinavien* ägde rum i maj 2002 och nu har symposieboken utkommit med Christer Lindqvist – verksam vid Ernst-Moritz-Arndt-Universität i Greifswald – såsom utgivare. Volymens nio bidrag speglar den tematiska bredden vid symposiet. Kjartan Ottosson tar i sin artikel upp frågan om Jacob Grimms roll såsom ”den forn(väst)nordiska filologins fader”. Vi vet att Grimm inte aktivt behärskade det isländska språket och att han ”sehr wenige Schriften verfasst hat, die sich ausschließlich mit Isländisch beschäftigen” (s. 27). Men inte minst Grimms allmängermanskt anlagda ljudhistoriska arbeten och hans komparativa syntaktiska studier ger honom utan tvekan en plats intill Rasmus Rask såsom skapare av denna vetenskapliga tradition. Lars Wollin studerar för sin del flektionen av latinska lånord i den äldre svenskan och gör därvid jämförelser med förhållandena i den samtida tyskan. Monica Haglund-Dragic konstaterar utifrån en studie av adjektiv- och participialkomposita under den senaste 500-årsperioden att det tyska inflytandet vad hithörande ord beträffar synes ha varit betydligt mindre än man tidigare i allmänhet antagit. Hans-Peter Naumann undersöker den afinita konstruktionen under rubriken ”Syntaxinterferenzen in schwedischer

Barocklitteratur”. En systematisk undersökning av ”Morphologische und semantische Unterschiede zwischen dänischen und deutschen Substantiven, die ’falsche Freunde’ sind” framläggs av Eugeniusz Rajnik, och Vibeke Winge ställer frågan ”Ist deutsches Lehngut wieder salonfähig?”. Översättningsproblem av olika slag behandlas i artiklar av Silvia Müller, Christer Lindqvist och John Ole Askedal. De i volymen samlade artiklarna har naturligt nog olika ambitionsnivåer – här finns sålunda avrundade studier vid sidan av sådana som mer tycks vara ”in progress” där en del frågor inställer sig vid läsningen. Men så är det alltid i volymer av denna typ, och det är snarast något som stimulerar vid läsningen.

L.-E.E.

Jürgen Kunze, „Schorfheide“ und verwandte Namen. *Erkundungen zu einem rätselhaften Wort*. 272 S., Berlin 2007 (Lit Verlag). ISBN 978-3-8258-0007-9. *Schorfheide* är som bekant namnet på ett stort skogsområde nordöst om Berlin, sedan 1990 del av ett världs naturarv men känt som jaktmarker sedan århundraden. Namnets ursprung intresserar denne författare som också behandlar relevanta namn och ord på germanskt område utanför Tyskland. I den här krönikan fokuseras helt på det material som återopats från nordiskt område. Ett avsnitt handlar om *skorv* och *skurv* i danska, svenska och norska (s. 49 ff.), där bl.a. växtnamn innehållande *skorv*- anføres, adjektivet *skurvet*, *skorvig* diskuteras m.m. Ett namnmaterial redovisas likaledes (s. 106 ff.), men det är snarast en lista där tjärnnamn som innehåller benämningen *skorv* behandlas tillsammans med namn som *Skärrgrund* (av *skärv*). Det är uppenbart att en analys av det nordiska dialektmaterialet har mycket mer att bidra med – nu redovisas exempelvis svenska belägg från Svenska Akademiens ordbok, varvid dialektmaterialet ju helt lämnas åsido – alldeles som de nordiska namnen kan avlockas långt mera upplysningar genom en mer systematisk analys än vad som här blivit fallet.

L.-E.E.

Alexandra Pesch, *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit – Thema und Variation*. 600 S., Berlin New York (Walter de Gruyter). (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 36.) ISBN 978-3-11-020110-9. Denna för den tvärvetenskapliga brakteatforskningen viktiga handbok berör nordisk filologi endast i avseende på de sparsamt förekommande inslagen av korta runtexter, men då sedda som alternativa inslag i de s.k. formularfamiljernas flora av särskiljande bildmotiv, inlagda på ”fria” ytor i brakteaternas karakteriserande huvudmotiv. För studium av genrens runtexter, såväl skrifthärmande nonsens-

sviter som symbolladdade simplexord (t.ex. **ota**, **lkar**, väl för **laukar**, **Pul** etc.), hänvisar boken till de tidigare IK-banden (Ikonographischer Katalog, IK 1,1–3,2 München 1985–1989; den här anmälda boken är seriens band 4,3) och till Sean Nowaks avhandling, "Schrift auf den Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. Untersuchungen zu den Formen der Schriftzeichen und inhaltlichen Aspekten der Inschriften.", Göttingen 2003 (tillgänglig på nätet: <http://webdoc.sub.gwdg.de/diss/2003/nowak/index.htm>). Peschs här aktuella bok inleds med en bred forskningshistorik över terminologin, systematiseringen av brakteater på bildanalysernas grund, en presentation av motivklassifieringen i de s.k. formularfamiljerna med underavdelningar, varpå följer bokens huvuddel: en med utbredningskartor och brakteatmotiv (i skala 2:1) rikt illustrerad katalog över brakteater förda till dessa familjer, betecknade A–F (med underavdelningar). Inslagen av runor kommenteras i sammanfattningens avsnitt "4.1.3 Nutzen für das Schriftverständnis" s. 339–346. Katalogen kompletteras med en familjevis uppställd tabell över brakteaterna med IK-nummer, namn/fyndort, typ, signum enligt Axboe (ovannämnda series band 4,1, Berlin/New York 2004), land, region och antal präglingar. Avslutningsvis finns en kort kommentar till illustrationerna, en omfattande litteraturförteckning och ett register över IK 1–622, dvs. alla de brakteater som nämns i texten respektive katalogen. G.H.

Philipp von Rummel, Habitus barbarus. Kleidung und Repräsentation spätantiker Eliten im 4. und 5. Jahrhundert. XI + 481 s., Berlin & New York 2007 (Walter de Gruyter). (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 55.) ISBN 978-3-11-019150-9. Kläder, frisyrier och yttre utsmyckning har stor betydelse för kollektiv identifikation och även för att skilja grupper av människor från varandra. Denna bok behandlar, som redan underrubriken anger, "Kleidung und Repräsentation spätantiker Elite im 4. und 5. Jahrhundert". Det är emellertid inte fråga om "eine realienkundliche Betrachtung von Kleidung, Schmuck und Frisuren [---] sondern von allem um deren Funktion als Zeichen innerhalb der Gesellschaft" (s. 4). Efter ett inledande kapitel som bl.a. innehåller en synnerligen bred forskningshistorik och ett mer allmänt kapitel om "Barbaren und Römer in spätantiken Schriftquellen", följer ett kapitel som behandlar beskrivningarna av de romerska klädidealerna (*habitus romanus*) och ett om *habitus barbarus*, alltså de klädideal som karakteriserade andra senantika folk som goter och vandaler. I detta sistnämnda kapitel, om *habitus barbarus*, finns intresseväckande avsnitt ur olika textkällor såsom Claudius Claudianus, Synesios, Johannes Chrysosto-

mos och Sidonius Apollinaris. De följande kapitlen i denna väldokumenterade monografi behandlar det aktuella temat utifrån det som en analys av bildframställningar ger och det som gravfynd kan tänkas belysa. Principiellt betydelsefullt är det kapitel som diskuterar "Der *habitus barbarus* zwischen Propaganda und Realität" (s. 376–400). Philipp von Rummels studie visar att tidigare forskargenerationers syn på de senantika gruppernas karakteristika i klädedräkt kan och måste problematiseras. Studien belyser instruktivt vilka källor som finns för en studie av detta slag, vad olika källor har att ge men också vilka källkritiska problem som finns i en sådan analys. Här har undersökningen generellt metodologiskt intresse.

L.-E.E.

*

Altnordische Philologie. Norwegen und Island. Herausgegeben von Odd Einar Haugen. Aus dem Norwegischen von Astrid van Nahl. 653 + 2 s., Berlin & New York 2007 (Walter de Gruyter). ISBN 978-3-11-018486-0. Under titeln *Handbok i norrøn filologi* utgavs 2004 av Fagbokforlaget en värdefull, mycket omfattande bok där olika grenar inom den norröna filologin beskrevs. Sedan rättelser gjorts, och texten dessutom enligt förordet något anpassats till en tyskspråkig publik, föreligger nu handboken i tysk översättning. Utgivare är bergenprofessorn Odd Einar Haugen och det ansvarsfulla uppdraget att översätta från norska till tyska har burits av filologen Astrid van Nahl, vilken gjort ett mycket gott arbete. Boken består av en inledning, tio långa kapitel och värdefulla litteraturförteckningar, förteckningar över relevanta internetsidor och ett trettiosidigt index. I det första kapitlet presenteras översiktligt men instruktivt de fornvästnordiska handskrifterna av Jon Gunnar Jørgensen, och dessutom konkret en rad handskriftsidor i bild och text. Man får vidare lära sig vad formatuppgifter och formelartade handskriftssignaturer står för, man får en översikt som belyser handskrifternas användning, insamlingen av dem under nya tiden m.m. En kort introduktion till diplomatiken lämnas också sist i kapitlet. Ett kapitel om textkritik och textfilologi följer så, med Odd Einar Haugen som författare. Han utreder klagörande textbegreppet, redogör för likheter och skillnader mellan den "gamla" och "nya" filologin (de likheter som finns måste också understrykas), redogör för arbetet med textutgåvor, redovisar och exemplifierar relevanta termer, och visar den potential som finns med elektroniska utgåvor. En bred och perspektivrik redovisning rörande runor och runtexter kommer därefter, signerad Karin Fjellhammer Seim. Här som i så

många andra sammanhang i handboken kopplas genomgången nära samman med konkreta texter, varvid vi möter både välkända runtexter och sådana från medeltiden som speglar både mer intrikata och helt alldagliga förhållanden. Huvudredaktören Odd Einar Haugen återkommer som författare av ett kapitel om paleografi där den latinska skriften och dess utveckling på västnordisk botten redovisas. Här återfinns vi redovisningar av relevanta termer, här redogörs för abbreviaturer, diakritika och mycket, mycket annat. De tiotal faksimiltrycken från forntida isländska och norska handskrifter med transkriptioner och kommentarer utgör en värdefull del av detta kapitel. Det följande kapitlet har Else Mundal som författare och behandlar den fornvästnordiska poesin, både Eddapoesin och skaldedikterna. Här redovisas versmått, heiti, kenningar, ofljöstbildningar och en hel del annat. Tolv skaldestrofer analyseras pedagogiskt. I det följande kapitlet redovisar Else Mundal den fornvästnordiska prosalitteraturen på ett mycket upplysande sätt. Ett intresseväckande avsnitt behandlar parallelltexter med textexempel. Marit Aamodt Nielsen svarar för ett kapitel om den syntaktiska utvecklingen på västnordiskt område där Paul Diderichsens fältschema kommer till användning och en del mer generella språktypologiska resonemang lyfter beskrivningen. Ett innehållsrikt kapitel författat av Inge Særheim behandlar ort- och personnamn på västnordiskt område. Viktigare norska ortnamn av äldre typ, bl.a. önamn, redovisas här på en karta, andra illustrativa kartor att för-tiga. Till Theo Vennemanns teorier om förindoeuropeiska inslag i den norska namnskatten, liksom till Hans Kuhns idéer om icke-indoeuropeiska inslag bland den nordvästeuropeiska namnen, ställer sig Særheim berättigat avvisande. Jan Ragnar Hagland lämnar en läsvärd redovisning över huvudsakligen fonologiska och morfologiska förhållanden i fornisländskan och fornnorskan, under det att Endre Mørck systematiskt beskriver förändringar på olika språknivåer i mellomnorsk. De kapitelavslutande avsnitten om "Weiterführende Literatur" förstärker ytterligare intrycket av en sällsynt väl genomarbetad handbok på den fornvästnordiska filologins område. Allt kan inte rymmas – ett avsnitt om den fornnordiska mytologin och religionen saknas exempelvis – men det som här föreligger är välskrivet, pedagogiskt framställt och ytterst intresseväckande. En handbok av hög klass har sålunda blivit resultatet av dessa framstående forskares gemensamma arbete, och borde kunna inspirera till ett motsvarande arbete rörande den medeltida danskan och svenskan.

L.-E.E.

Fire dagar i nordiske aviser. Ei jamføring av påverknaden i ordforrådet i sju språksamfun, utg. av Bente Selback och Helge Sandøy, 133 s., Oslo 2007 (Novus Forlag). (Moderne importord i språka i Norden 3.) ISBN 978-82-7099-472-4. Ett av de centrala målen för det samnordiska projektet *Moderne importord i språka i Norden* var att mäta omfånget av importord i skriftspråket under efterkrigstiden. Resultatet av denna undersökning presenteras i den här anmälda volymen, där bruket av importord i tidningsspråket undersöks vid två tillfällen, 1975 och 2000 för vart och ett av de sju språksamfunden isländska, färöiska, norska, danska, sverigesvenska, finlandssvenska och finska. I det inledande kapitlet ger utgivarna en bakgrund till undersökningen, diskuterar valet av tidningsspråk, materialets storlek, olika genrer och ämnen och fastställer hur begreppet ”moderna importord” ska tolkas. Huvuddelen av boken utgörs av resultatredovisningar, språksamfund för språksamfund, skrivna av Bente Selback, där samma frågor systematiskt ställs till de olika språken. För vart språk får vi en översikt över materialet, frekvensen av moderna importord, uppgifter om varifrån importorden kommer, hur det ser ut i olika genrer och i texter med olika ämnen, samt utvecklingen över tid. Därefter följer ett kapitel där Helge Sandøy sammanfattar undersökningen; bl.a. får vi föga förvånande veta att engelskan är den helt dominerande exportören, och att sverigesvenska har flest engelska importord (89,8 % av alla importord) medan isländska med 71,1 % har minst. Vad gäller importord från italienska, japanska och grekiska kommer däremot isländskan i topp; särskilt det höga antalet lån från italienskan (7,6 % av alla isländska importord) förvånar; Sandøy menar att en orsak kan vara att inom de områden där ord från dessa språk inlånas är isländskan mindre benägen än de andra språken att använda nyord. Boken avslutas med ett kapitel där Anne-Line Graedler jämför resultatet med vad man funnit i tidigare studier av importord. C.P.

John Kennedy, Translating the Sagas. Two Hundred Years of Challenge and Response. 1. Sagas – Translations into English – History and criticism. X + 222 pp., Turnhout, Belgium 2007 (Brepols Publishers n.v.). (Making the Middle Ages 5.) ISBN 978-2-503-50772-9. John Kennedys bok inleds med ett kapitel som behandlar frågan *varför* man genom århundradena översatt de medeltida isländska sagorna till engelska. Naturligtvis har det många gånger att göra med ett allmänt intresse för äldre historia – inte minst har sagorna en hel del gånger översatts ”for reasons of nation and race” –, och ett intresse för äldre trosföreställningar och sedvänjor, men i en del fall har syftet med översättningarna helt enkelt

varit att översättaren velat visa sagornas litterära värde. Översättarna har sålunda haft olika bevekelsegrunder för sitt arbete – historiska, antropologiska och litterära – och naturligtvis har de arbetat med "varying degrees of scholarly sophistication" (s. 19). Översättningarna ser därför mycket olikartade ut. I det därpå följande kapitlet redovisas systematiskt de problem en översättare av de här aktuella texterna möter, något som kan konkretiseras med bl.a. isländska patronymika och betydelsen av enskilda lexem. Därefter följer den kronologiska genomgången av engelska sagaöversättningar från pionjäröversättningarnas tid till sådana som gjorts på 2000-talet. Då de gäller de äldre översättningarna kan, bland många andra, nämnas George Stephens' översättning av Fritjofssagan, Samuel Laings av Heimskringla samt William Morris och Eiríkr Magnússons många översättningar från perioden 1869 till 1913. Bland senare översättningar kan nämnas Lee M. Hollanders *The Sagas of Kormák and The Sworn Brothers* och Theodore M. Anderssons och Kari Ellen Gades *Morkinskinna. The Earliest Chronicle of the Norwegian Kings (1030–1157)*. Ett kort avrundande kapitel har rubriken "The Future of Saga Translations". Kennedys bok ger en bild av de engelska översättningarna av sagorna under en tvåhundraårsperiod, lämnar värdefulla bibliografiska och biografiska upplysningar, och analyserar i viss utsträckning översättningarna men syntetiserar inte särskilt mycket. Slående är det stora intresse som ägnats den isländska medeltidslitteraturen från den engelskspråkiga världens sida.

L.-E.E.

Magnus Källström, Mästare och minnesmärken. Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden. 446 s., Stockholm 2007 (Stockholms universitet). (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 43.) ISBN 978-91-85445-64-6. ISSN 0562-1097. Inledningskapitlet i denna mäktiga avhandling redogör för notation, materialredovisning, terminologi och principer för translitterering och normalisering av runtexter. Forskningsöversikten (kap. 2) kring ristarmodelns funktion och språkliga utformning, ristarens sociala roll, arbetets organisation och enskilda runristare leder fram till de fem frågeställningar, som blir avhandlingens huvudsyfte att belysa (kap. 5–9). Men först diskuteras materialets avgränsning i tid och rum, metodfrågor om urval, typindelning, tolkning, hypotetiska ristargrupper, jämförelsematerial, attribuering, datering, runtypologi och arkeologisk stildatering, inklusive regionala skillnader (kap. 3). Läsings- och tolkningsproblem (kap. 4) skärskådas: skadade inskrifter, försvunna ristningar, föråldrade läsningar, flertydiga skrivningar, mångfunktionella verb och textinterna

problem. Så följer undersökningens kärnfrågor: formeltyper och deras geografiska spridning (kap. 5), formlernas språkliga och grafiska utformning, samband med skrivunderlag, geografiska och kronologiska skillnader, olika ristares verbval, formlernas placering på skriftytan etc. (kap. 6), arbetsfördelningen vid mer än en ristare, dvs. materialanskaffning, konstnärlig utformning, textformulering, huggning och målning (kap. 7), uppgifter om runristaren, med namnanalys, uppgifter knutna till ristarnamnet, olika typer av attribut (kap. 8), biografiska iakttagelser kring ristare och deras relationer, med särskild granskning av ett tiotal lokalt bundna ristare, fr.a. Åsmund Kåresson, som på goda grunder och med konsekvenser för spridningshistoria o.d. här antas vara inflyttad sydnorrländning. Den avslutande diskussionen och sammanfattningen utgör egna kapitel (10 och 11). Texten illustreras med 28 figurer (oftast foton och utbredningskartor) och 27 tabeller, listade omedelbart efter innehållsförteckningen. Sist, efter engelsk sammanfattning och diger litteraturförteckning, finns tre bilagor plus ett index över anförda ristningar från Danmark, Sverige, Norge, Brittiska öarna, Ryssland, Litauen och Grekland (med signum och sida i avhandlingen). Bilaga 1 är en oundgänglig kortfattad faktakatalog över i texten diskuterade inskrifter och ristarformler, medan bilaga 2 är en sammanställning av ristarnamn omnämnda i inskrifter med ristarformel av typ B eller C som i avhandlingen "har förts till de säkra grupperna 1–2" (ditematiska resp. monotematiska namn och antal namnbärare). I bilaga 3 listas personnamn knutna till Ingvars-tåget.

G.H.

Learning and Understanding in the Old Norse World. Essays in Honour of Margaret Clunies Ross edited by Judy Quinn, Kate Heslop, and Tarrin Wills. XIV + 456 pp., Turnhout, Belgium 2007 (Brepols Publishers n.v.). (Medieval texts and cultures of Northern Europe 18.) ISBN 978-2-503-52580-8. För de flesta läsarna av denna krönika är Margaret Clunies Ross naturligtvis ett välbekant forskarnamn; mindre bekant är kanske att hon utanför det fornnordiska området har lämnat substantiella bidrag också till ett område som Australian Aboriginal Studies. Detta senare område har säkerligen befruktat hennes medeltidsstudier med viktiga teoretiska och antropologiska perspektiv. I den festskrift hon här tillägnats har ett antal forskare lämnat bidrag till fem tematiska områden. Mer teoretiska bidrag inleder volymen under samlingsrubriken "Theoretical Frameworks for Understanding Old Norse Literature". I Vésteinn Ólasons artikel "The Icelandic Saga as a Kind of Literature with Special Reference to its Representation of Reality" dryftas representationen av realism och

övernaturalighet i sagorna, varvid bl.a. en genrediskussion aktualiseras. Det övernaturliga tas också upp i Torfi H. Tulinius' artikel "Political Echoes: Reading *Eyrbyggja Saga* in Light of Contemporary Conflicts", som på ett intressant sätt tolkar bakgrunden till sagatexten om de förunderliga händelserna på Fróðá. I Lars Lönnroths artikel dryftas "Structuralist Approaches" på sagalitteraturen, i Diana Whaleys artikel diskuteras skaldediktningen. Den andra sektionen behandlar problem rörande den fornnordiska myten och det fornnordiska samhället. Stefan Brink frågar sig hur enhetlig den fornnordiska religionen egentligen var, och till belysning av detta diskuteras de gudanamn som finns representerade i de skandinaviska ortnamnen. Istället för enhetlighet kan tydliga regionala mönster urskiljas, menar Brink. Detta är säkert en riktig tolkning, men dels är det ju här fråga om ett material där tolkningsproblem av olika slag föreligger (vilket också explicit demonstreras), dels kan man med rätta fråga sig om *frånvaro* av ett visst gudanamn inom en region automatiskt skall tolkas så att den aktuella gudomligheten aldrig dyrkats där. Även om en del frågor hade kunnat diskuteras ytterligare, rör det sig här om en mycket instruktiv översiktsartikel som blir till stor nytta för framtida forskning. Oden står i centrum för Jens Peter Schjødts artikel i samlingsvolymen, medan Eyvindr skåldaspillirs *Háleygjatal* behandlas av Russell Poole och *Hamðismál* av John Hines. De senare uppsatserna lämnar nya perspektiv på dikterna, inte minst genom att tidigare inte aktualiserad empiri dras fram, i Hines artikel t.ex. arkeologisk. En tredje avdelning rubriceras "Oral Traditions in Performance and Text". Här fäster jag mig särskilt vid Edith Marolds artikel om *mansöng*, "a Phantom Genre?", för att tala med underrubriken, och Stefanie Würths artikel om "Skaldic Poetry and Performance". Den fjärde sektionen i festskriften har rubriken "Vernacular and Latin Theories of Language". Den inleds med John Lindows studie "Poetry, Dwarfs, and Gods" rörande *Alvíssmál*, där han bl.a. lyfter fram det han ser som förbindelser mellan dvärgar och Oden. Kari Ellen Gade lyfter fram *Ælfrics* grammatik och betydelsen av den på Island, medan Fabrizio D. Raschellà går igenom och kommenterar den rika forskning som under de senaste två decennierna ägnats den forniländska grammatiska litteraturen. I den sista avdelningen behandlas det som kallas "Prolonged Traditions". Här finns bl.a. Andrew Wawns artikel om *Vatnsdæla saga*, "Visions and Versions", och M.J. Driscolls fascinerande kartläggning av *Skanderbeg*, "An Albanian Hero in Icelandic Clothing". Även Geraldine Barnes, Jürg Glauser, Mats Malm, Guðrún Nordal och Gísli Sigurðsson har bidragit med viktiga artiklar i volymen. En avslutande bibliografi sammanställd av Anna

Hansen ger oss en bild av festföremålets mångsidighet och produktivitet genom decennierna. Följdriktigt har Margaret Clunies Ross med *Learning and Understanding in the Old Norse World* hedrats med en sällsynt inspirerande och väl genomarbetad festskrift. L.-E.E.

Nya perspektiv inom nordisk språkhistoria. Föredrag hållna vid ett symposium i Uppsala 20–22 januari 2006. Utgivna av Lennart Elmevik. 208 s., Uppsala 2007 (Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur). (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 97.) ISBN 91-83352-69-1. ISSN 0065-0897. I ANF 120 (2005) anmäldes nr 87 i Akademiens skriftserie, "Språkhistoria och flerspråkighet. Föredragen vid ett internationellt symposium i Uppsala 17–19 januari 2003", tryckt 2004. Symposiet, som arrangerades i anslutning till publiceringen 2002 av första delen av tvåbandsverket "The Nordic Languages. An International Handbook of the North Germanic Languages", hölls på initiativ av handboksredaktionen. Med anledning av det andra bandets utgivning 2005 anordnades ett nytt symposium, varifrån tio av de tolv föredragen nu publiceras. John Ole Askedal inleder med studien "Grammatikalisering og typologisk restrukturering. Et perspektiv på norsk språkhistorie", med räckvidd även över grammatikaliseringsutveckling i de andra nordiska språken. Kurt Braummüllers "Det ældre germansk: åbne spørgsmål og mulige svar" knyter an till hans artikel (nr 74) i den ovan nämnda handbokens första del, där typologiska frågor togs upp, frågor som nu vidareutvecklas med delvis nya hypotetiska svar. Konklusionen blir att språkhistoriska undersökningar kräver hänsyn till forskningsresultaten från modern sociolingvistik, från pidgin- och kreolforskning och forskning kring flerspråkighet. I "The letters make no sense at all ...": språklig struktur i en "obegriplig" dansk runinskrift?" prövar Stig Eliasson en ny metod att göra det helt obegripliga hypotetiskt begripligt; ett pilottest visar att Sørup-stenens "nonsenstext" kanske kan vara en profan, språkligt meningsfull klartext. I "The (mis)use of linguistics: linguistic research and Norwegian nation building" skärskådar Ernst Håkon Jahr den roll som språkforskare och språkforskning spelade för den nya norska nationen efter 1814, en granskning som inte minst ger en nyttig lektion i förståelsen av språkkonflikten bokmål och nynorsk, talad och skriven. I "Om språksociologiska aspekter på språkhistorien" varnar Bengt Nordberg med belysande exempel för rutinmässig användning av nutida sociolingvistiska fenomen för att rekonstruera äldre språk (och omvänt), och förespråkar konsekvens vad avser begreppen innovation, variation och (språk)förändring. Med humor ger Inge Lise Pedersen i "Talesprogets

historie studeret i virkelig tid. En præsentation af Dansk Grundforskningsfonds Center for Sociolingvisticke Sprogforandringsstudier” en projekt- och programförklaring. Bo Ralphs ”Rökstenen och språkhistorien” föranleds av att han fått Svenska Akademiens uppdrag att skriva en redogörelse för svenskans historia, vilket här resulterar i ett helt nytt tolkningsförslag. I ”Kvantifiering og typologisering av språkändring og samfunn” vill Helge Sandøy utveckla ett kategoriserings- och mätinstrument för bedömning över tid av sambandet mellan språk och samhälle, här i form av ett experiment med kvantifierade fonologiska, morfologiska och syntaktiska förändringar 1200–1500 och 1500–2000, uttryckt i grammatiska tal respektive frekvenssiffror. Ulf Teleman reflekterar över ”Svensk talspråkhistoria: tempo och riktning”, från medeltid till nutid, och drar slutsatsen att medeltidens talspråk var relativt enhetligt, varpå ”dialektiteten” på landsbygden långsamt ökade och kulminerade mot 1700-talets slut för att snabbt reduceras under 1800-talet, medan den samma i städerna kulminerade redan under 1400-talet. Slutligen presenterar Lars Wollin i ”Fiktionens språk – och verklighetens” forskningsprojektet FILIS (Fiktionslitteratur på svenska) vid Åbo Akademi, och antyder forskningsinriktningar inom ”äldremodern” svensk språkhistoria. G.H.

Poetry on Christian Subjects. Part 1: The Twelfth and Thirteenth Centuries. Part 2: The Fourteenth Century. Edited by Margaret Clunies Ross. lxxiv + 1040 pp., Turnhout 2007 (Brepols Publishers n.v., Turnhout, Belgium). (Scaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages. Volume VII.) ISBN 978-2-503-51893-0 (in 2 vols). För detta imponerande utgivningsprojekt, som startade år 2000, svarar huvudredaktören tillsammans med en erfaren grupp biträdande redaktörer. Band VII av *Scaldic Poetry* (SkP) är det första i en serie av planerade nio (åtta textband och ett registerband). Syftet med den kritiska nyutgåvan är att både i tryck och fullt sökbar elektronisk form presentera skaldediktningen mot bakgrund av alla kända handskrifter och hittills publicerade kommentarer. Originaltexterna kombineras med engelsk översättning plus noter, därtill med en läsarvänlig prosaversion av den ofta komplicerade, kenningsmyckade syntaxen. Tvåbandsverket inleds med huvudredaktörens förord och tack till medarbetarna, nödvändiga förkortnings-, käll- och terminologiförteckningar, en presentation av de 16 närmast ansvariga redaktörerna samt en introduktion i 10 avsnitt: 1 om nyutgåvan, 2 korpusbeskrivning, 3 genrer, 4 handskrifter, 5 skaldediktarna och deras publik, 6 tradering och mottagande, 7 metrik (versformer, kenningar, drapor/visor etc.).

8 lånord och främmande personnamn, 9 normalisering av 1300-talsdikterna (fr.a. ljud- och syntaxförändringar visavi ortografin), 10 manual för läsaren/brukaren (grafiskt återgiven på omslagens insidor). Var och en av de 28 dikterna, varav 22 anonyma, förses med en introduktion (i förekommande fall med skaldebiografi), strofvis uppställd grundtext plus prosaversion, engelsk översättning, handskriftskommentar, läsarter, förekomst i utgåvor, kontexter samt noter. Sist följer litteraturförteckning, förstaradsregister, index över namn och termer samt förkortningarna för dikterna i *Lexicon poeticum* jämförda med utgåvans. Bandets första del redovisar de sex 1100-talsdikterna *Geisli*, *Jónsdrápa* (två versioner), *Harmsól*, *Leiðarvísan* och *Plácitusdrápa*, samt de fem 1200-talsdikterna *Jónsvísur*, *Líknarbraut*, *Sólarljóð*, *Hugsvinnsmál* och *Heilags anda drápa*, medan andra delen upptar 16 anonyma 1300-talsdikter och Kálfr Hallssons *Kátrínardrápa*. G.H.

Jan Paul Strid, Vokal på glid. Till frågan om östnordisk brytning av kort y. 136 s., Stockholm 2007 (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien). (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Filologiskt arkiv 46.) ISBN 978-91-7402-369-5. ISSN 0083-6745. I denna volym i Vitterhetsakademiens serie *Filologiskt arkiv* av linköpingsprofessorn Jan Paul Strid behandlas den ljudförändring som innebär att kort *y* bryts framför *r*- och *l*-förbindelser. Ljudförändringen kan exemplifieras av sv. *skjorta*, *kejortel*, *gjord* gentemot isl. *skyrta*, *kyrtill*, *gyrð*. Ljudutvecklingen har varit omdiskuterad i litteraturen, vilket författarens forskningsöversikt visar. Här möter man flera av den historiska språkforskningens välbekantare namn. Efter ett kapitel om *skjorta* och *kejortel* – där det fastslås att just kulturord av denna typ inte är särdeles vittnesgilla då det gäller frågan om det aktuella brytningsfenomenets utbredning – följer kapitel om brytningens betingelser, såväl inre som yttre betingelser, och om brytningen sedd i ljuset av fornsvenska textkällor samt dialektal och onomastisk evidens. Då det gäller ortnamnen hade man ibland enligt krönikörens mening gärna sett en ännu djupare penetrering av olika tolkningsalternativ. Möjligheterna för det av författaren använda verktyget *topolingvistik* demonstreras instruktivt i boken. Man kan sammanfattningsvis fastslå att brytningen är en novation som från sydskandinaviskt område under tidig medeltid tränger in i Sverige uppefter gamla och etablerade spridningsvägar, både västliga och östliga. Frågan om ljudfenomenets ursprung dryftas; är det fråga om en spontan novation på Jylland eller skall det ses i förbindelse med brytningen i frisiska och fornengelska? På detta sätt aktualiseras den vidsträcktare frågan om

hedebynordiskan, en diskussion som fått en förnyad aktualitet under det senaste decenniet, bl.a. genom en uppsats av Gun Widmark (ANF årg. 109, 1994). Jan Paul Strids studie har, förutom att den på ett klagörande sätt diskuterar den aktuella ljudförändringen, även ett mer principiellt intresse. L.-E.E.

Daniel Sävborg, Sagan om kärleken. Erotik, känslor och berättarkonst i norrön litteratur. 663 s., Uppsala 2007 (Uppsala universitet). (Acta Universitatis Upsaliensis. Historia Litterarum 27.) ISBN 978-91-554-6929-0. ISSN 0440-9078. Daniel Sävborgs mycket omfattande bok, över 650 sidor, om erotik, känslor och berättarkonst i den norröna litteraturen är resultatet av ett treårigt forskningsprojekt som på ett lyckosamt sätt följts av en forskarassistentanställning inom vilken monografin kunnat slutföras. Den tiden har säkerligen behövts för att materialet skulle kunna insamlas och inträngande analyseras på det sätt som här är fallet. Själva basbegreppet *kärlek* kan naturligtvis diskuteras, här definieras den som "en heterosexuell attraktion till en specifik person, där en känsla av själslig attraktion finns utöver rent sexuellt begär". Arbetet är textanalytiskt med en komparativ metod som bas. Detta hindrar förstås inte att även åtskilliga mentalitetshistoriska och filologiska resultat redovisas här. Det primära forskningsobjektet är islänningasagorna, men perspektivet är samtidigt brett så att hela den norröna litteraturen fram till cirka 1350 dras in i studien. I ett kapitel undersöks mycket grundligt gestaltningen av kärleken i de tre inhemska sagakategorierna islänningasagor, konungasagor och "samtidöarsögur", och de många likheterna i stil, klichéer och motiv, uttryckssätt och värdering av känslor lyfts fram av författaren. Här redovisas bland mycket annat den uttryckligt i islänningasagorna nämnda kärleken och dess språkliga uttryck, de fysiska uttrycken för erotisk attraktion men också exempelvis beskrivningar av förförelse, kränkning och släktingars vrede i islänningasagorna. I ett särskilt avsnitt dryftas innebörden av *mansongr*, benämningen på en erotiskt relaterad diktning, där författaren enligt krönikörens mening med goda argument korrigerar ställningstaganden i tidigare forskning. I det följande kapitlet behandlas kärleken i den höviska diktningen, och författaren kan konstatera att kärleken i den höviska traditionen utgjorde ett populärt fenomen i den medeltida skandinaviska bildkonsten och litteraturen. Kärleken i den inhemska poetiska traditionen utreds sedan i ett kapitel, där skaldepådikter, Eddadikter men också västgermansk diktning behandlas. Intressväckande avsnitt här dryftar runinskrifterna på Bryggen i Bergen och kärleksskildringen i Skírnismál, i vilken senare dikt skildringen av Sävb-

borg anses vara inspirerad av den höviska litteraturen. Ett tvåhundra-sidigt kapitel avhandlar olika aspekter på kärleken – dess roll, gestaltning och ursprung – i ett antal islänningasagor. I ett avrundande avsnitt i kapitlet polemiserar författaren mot vissa slutsatser i Lars Lönnroths arbete om ”de två kulturerna”; Lönnroths åsikter att islänningasagorna ”är fundamentalt influerade av kontinental litteratur och hans uppfattning att det inte ens skulle finnas någon fundamental genreskillnad mellan inhemska sagaverk och översättningsverk [...] synes i grunden felaktiga”, framhåller Sävborg (s. 544). Sedan bl.a. skildringen av kärleken i Snorra Edda, foraldarsögur och några inhemska riddarasögur granskats, sammanfattas studien i ”essäform”. Denna mycket omfattande monografi diskuterar initierat ett stort och ingalunda alla gånger särskilt lättpenetrerat material; den avslutande käll- och litteraturförteckningen omfattar hela 25 sidor. Att det i den forna isländska litteraturen finns så mycket relevant material rörande kärlek är nog redan det ägnat att förvåna. Man kan någon gång vid läsningen tycka att den språkliga empirin hade kunnat granskas mer systematiskt och även de mer mentalitets-historiska dimensionerna hade säkerligen kunnat dryftas djupare. Kanske hade också Sävborg med fördel kunnat runda av en del resonemang och därigenom skapat en mer koncentrerad framställning. Men det skall först som sist understrykas att detta arbete öppnar för en djupare förståelse av den medeltida isländska litteraturen och därför äger stort värde.

L.-E.E.

Udenlandske eller hjemlige ord? En undersøgelse af sprogene i Norden, red. av Guðrún Kvaran, 187 s., Oslo 2007 (Novus Forlag). (Moderne importord i språka i Norden 6.) ISBN 978-82-7099-474-8. Ett av de centrala målen för det samnordiska projektet *Moderne importord i språka i Norden* var att undersöka hur de olika nordiska språken förhåller sig till språkpurism och språkvård – att det finns skillnader är känt sedan tidigare. Syftet med den undersökning som presenteras i den här anmälda volymen är att visa hur importord blir mottagna i de olika nordiska språksamfundet, om de direkt tas över eller om de ersätts av inhemska ord. För studien utvaldes dels 40 olika ord inom områdena IT, mat, bollspel och ungdomsmusik, dels ytterligare 138 importord som är vanliga i alla de nordiska språken. Dessa ord studerades i tidningstexter från 1975 och 2000 på isländska (Guðrún Kvaran), danska (Pia Jarvad), norska (Helge Omdal), sverigesvenska och sverigefinska (Åsa Mickwitz) och finska (Hanna Hakala). Resultaten från de enskilda språken jämförs i ett avslutande kapitel av redaktören. Det framgår här bl.a. av översikten över

de 40 orden från fyra valda områden att importorden i svenskan (båda varianterna) i fem fall används oftare än motsvarande inhemska ord, i fyra fall i danskan och norskan, samt i två fall i finskan och isländskan. Som redaktören konstaterar stämmer detta resultat med den syn på importord som man finner i respektive lands språkpolitik: ju mindre det allmänna intresset är för språkvård, desto fler importord accepteras i språket. C.P.

*

Einar Sigurðsson í Eydölum, Ljóðmæli. Jón Samsonarson og Kristján Eiríksson bjuggu til prentunar. XXXVII + 284 s., Reykjavík 2007 (Stofnun Árna Magnússonar). (Stofnun Árna Magnússonar. Rit 68.) ISBN 978-9979-819-97-4. En viktig aspekt av den lutherska reformationen i Nordeuropa under 1500-talet var att verka för att psalmer gjordes tillgängliga på modersmålet. På Island publicerades två smärre psalmböcker med totalt 52 psalmer på isländska 1555 och 1558, men först i och med att Guðbrandur Þorláksson blev biskop på Hólar 1571 kom arbetet med att skapa en isländsk psalmskatt igång på allvar. För att popularisera psalmerna verkade Guðbrandur för att folkliga genrer som *rímur* användes i psalmerna, något som inte minst märks i *Vísnaþók* som han lät publicera 1612. Den första delen av denna bok är huvudsakligen skriven av Guðbrandurs vän Einar Sigurðsson (1538–1626), på sin tid den ledande isländske poeten. Einars diktning presenteras i den här anmälda volymen. Här återges huvuddelen av de psalmer Einar har med i *Vísnaþók* och de flesta övriga dikter från hans hand som vi känner till. Bokens inledning ger en översikt över den lutheranska psalmdiktningen på Island och en biografi över Einar Sigurðsson; här finner vi också en kort engelsk summary. Bokens tredje del, *Skýringum og athugasemdum*, innehåller kommentarer till och bibliografiska uppgifter om ett antal av Einar's psalmer och kväden. C.P.

Jon Gunnar Jørgensen, The lost vellum Kringla. Translated from the Norwegian by Siân Grønlie. Redactors Michael Chesnutt [&] Jonna Louis-Jensen. XXVIII + 369 pp. + 1 foldout, Copenhagen 2007 (C. A. Reitzels forlag). (Bibliotheca Arnarnagæana Vol. XLV.) ISBN 978-8778-765-14-7. Detta är en bearbetad version av författarens avhandling från Oslo 1999, tillkommen inom ramen för Heimskringlaprojektet vid Oslo universitet under ledning av Eyvind Fjeld Halvorsen, Else Mundal och Vésteinn Ólason. Vid utgivningen i Bibliotheca Arnarnagæana har

Michael Chesnutt och Jonna Louis-Jensen verkat som redaktörer. Syftet med denna volym är att undersöka de kända avskrifterna av den förlorade pergamenthandskriften av *Heimskringla*, som går under benämningen *Kringla*. En sida är bevarad av originalhandskriften. Förf. vill ta reda på hur dessa avskrifter bäst kan användas för att rekonstruera originaltexten. Förf. vill också ge en fyllig beskrivning av den förlorade handskriftens ålder, historia och ursprungliga innehåll. De medeltida handskrifter som innehåller hela *Heimskringla* presenteras i det första kapitlet, där förf. också diskuterar namnen *Kringla* och *Heimskringla*. I kapitel 2 till 4 får vi en översikt över forskningsläget, samt uppgifter om *Kringlas* historia, ursprungsart och innehåll. Kapitel 6 till 8 beskriver utförligt de olika avskrifterna av *Kringla*, och resultaten sammanfattas i kapitel 9. I appendix reproduceras bl.a. Árni Magnússons avskrift av *Ynglingatal* och *Háleygjatal*. Boken avslutas med ett handskriftsregister, ett namnregister, samt listor över bilder och tabeller. C.P.

Lasse Mårtensson, AM 557 4to, Studier i en isländsk samlingshandskrift från 1400-talet, 232 s., Uppsala 2007 (Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet). (Stencilaavhandling vid Uppsala universitet.) I denna avhandling beskrivs den isländska 1400-talshandskriften AM 557 4to, ett av huvudmanuskripten för *Gunlaugs saga orms tungu* och *Eiríks saga rauða*. Handskriften, som också rymmer ytterligare 10 texter, har ett oansenligt yttre med många defekta pergamentsblad, skriften är oregelbunden och de få utsmyckningarna anspråkslösa. Förf. har tre syften. Han vill för det första så fullständigt som möjligt rekonstruera de delar av handskriften som idag saknas, för det andra skapa byggstenar för en ortografisk undersökning och kartlägga den mikro- och makropaleografiska variationen, samt för det tredje lösa frågan om hur många skrivare som varit inblandade. Dessa tre syften styr dispositionen av avhandlingen, med kapitel om den yttre formen och innehållet, typologiska och ortografiska enheter i handskriften, en grafemetablering, mikro- och makropaleografiska iakttagelser och en undersökning av ortografin. Av den detaljerade genomgången drar förf. slutsatsen att två skrivare varit aktiva vid produktionen av handskriften. Avhandlingen avslutas med en engelsk summary samt förteckningar av tabeller och figurer. C.P.

Brit Mæhlum, Konfrontasjoner, Når språk møtes, 221 s., Oslo 2007 (Novus Forlag). ISBN 978-82-7099-460-1. I denna intressanta bok om språkmöten vill förf. komma fram till en ingående och principiell förstå-

else av vad för slags krafter som aktualiseras när språk möts. I bokens första del behandlas språkkontakt och språkkonflikt i allmänhet, som en introduktion till en presentation av forskningsområdet kontaktlingvistik. Den andra delen fokuserar på kontakter inom ett och samma språk (standard-dialekt; dialektala öar, möten mellan olika dialekter), och den tredje delen på mötet mellan majoritets- och minoritetsspråk. Den fjärde delen lyfter fram mötet mellan det nationella och det globala, och tar bl.a. upp engelskans inflytande på norskan. I den avslutande delen ser förf. närmare på mötet mellan nynorsk och bokmål. Iakttagelser som rör dimensionen traditionellt och modernt löper som en röd tråd genom hela boken. C.P.

Klaus von See, Beatrice La Farge, Wolfgang Gerhold, Eve Picard, Katja Schulz, Kommentar zu den Liedern der Edda. Bd. 5: Heldenlieder, Frá dauða Sinfjötla, Grípisspá, Reginsmál, Fáfnismál, Sigrdrífumál, 620 s., Heidelberg 2006 (Universitätsverlag Winter). ISBN3-8253-5180-7. Den nya Edda-kommentaren har nu kommit till band 5, som tar upp fem hjältedikter, *Frá dauða Sinfjötla, Grípisspá, Reginsmál, Fáfnismál* och *Sigrdrífumál*. Tidigare band är anmälda i litteraturkrönikan i ANF 116 och ANF 120. Varje text kommenteras med avseende på bibliografiska uppgifter (gemensamma för de fem dikterna), handskriftsbeskrivning, forskningshistorik, stilhistoria, idéinnehåll, komposition, metrik, ordförråd och stilistik, litteraturhistoria och datering. C.P.

*

Henrik Galberg Jacobsen og Peder Skyum-Nielsen, Dansk sprog. En grundbog. 2. udgave. 310 s., Århus 2007 (Schønberg). ISBN 978-87-570-1699-4. Första upplagan (2006) av denna allmänna introduktion till det danska språket på akademisk nivå anmäldes i krönikan 1997, ANF 112:203. Liksom första upplagan vänder sig den andra i första hand till danskstuderande på seminarier, lärarhögskolor och universitet. Den mest iögonenfallande ändringen i förhållande till första upplagan är tillkomsten av ett nytt kapitel "Fonetik". Andra större ändringar finns i kapitlen Sprogbruksanalyse, Ord, helheder og orddannelse och Juridisk sprogbrug. Härtill kommer en del smärre ändringar som har till uppgift att ajourföra boken. Ämnesregistret har vidare supplerats med ett namnregister. Totalt har sidantalet ökat med 55 sidor. C.P.

Jacob Thøgersen, Det er meget godt som det er ... er det ikke? En undersøgelse af danskernes holdninger til engelsk. 270 s., Oslo 2007 (Novus forlag). (Moderne importør i språka i Norden 10.) ISBN 978-82-7099-479-3. Inom ramen för det samnordiska projektet *Moderne importør i språka i Norden* gör förf. till denna volym en specialundersökning av den danska hållningen till främmande språks – särskilt engelskans – inverkan på det danska språket. Undersökningen baserar sig på intervjuer med 49 danskar med fyra olika livsstilar och olika social bakgrund, och huvuddelen av boken redovisar vad engelska och andra främmande språk betyder för dem i deras vardag, i många fall genom att förf. återger informanternas egna ord. I tre kapitel tar förf. upp frågor om främmande språks roll i utbildningssystemet, i olika domäner (EU, vetenskap, populärmusik) och inom olika ämnesområden (datorer, IT, mat och dryck, sport, kyrka m.m.). Ett kapitel ägnas språkpolitisk frågor. Genom att undersöka vad informanterna säger om språk kan förf. också avslöja vilka uppfattningar som är mer generella, och vad som sker när åsiktsundersökningar förvandlar informanternas tal till siffror som ska belysa befolkningens inställning i olika frågor. Som förf. påpekar är det sällan så enkelt som att ställa en fråga och notera svaret. Informanterna missförstår, omtolkar, diskuterar och debatterar, och mycket av detta försvinner i de formella mätningarna. Att låta den enskilde komma till tals blir ett sätt att balansera de statistiska undersökningarna av hur danskarna förhåller sig till främmande språk. C.P.

*

Maia Andréasson, Satsadverbial, ledföljd och informationsdynamik i svenskan. 16 + 305 s., Göteborg 2007 (Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet). (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 7.) ISBN 978-91-87850-31-8. ISSN 1652-3105. Medan svenskans ledföljd i många avseenden är relativt fast, utmärker sig mittfältet med inverterat subjekt, satsadverbial, negation och svaga objektspronomen för relativt stor ledföljdsvariation. Det är denna variation som står i centrum för författarens intresse i denna doktorsavhandling. Med hjälp av en korpusundersökning av nutida roman- och tidningstext undersöker förf. vilka faktorer som påverkar variationen i mittfältet. Ordningen mellan adverbiala och substantiviska led är till stor del relaterad till satsens informationsdynamik. Andra faktorer som spelar en roll är räckvidd och var framhävda led står i satsen. Förf. undersöker också styrkan hos de olika mönster och principer som inverkar på ledföljden med hjälp av en opti-

malitetsteoretisk analys inom ramen för Lexikal-funktionell grammatik. Boken avslutas med en engelsk summary, en översikt över taggar och exempeltagging samt en förteckning över de villkor som förf. funnit fram till. C.P.

Från drasut till brakknut. Studier tillägnade Gerd Eklund på 65-årsdagen den 23 oktober 2007. Huvudred. Maj Reinhammar. 238 s., Uppsala 2007 (Meddelanden från Sällskapet för svensk dialektologi 1.) ISBN 978-91-977030-0-0. ISSN 1654-5524. Vänskriftens 32 bidrag speglar initierat, mångsidigt och ömsint festföremålets relationer till vänner, yrkes- och forskarkolleger, kring de gemensamma intressena, hembygdskulturen och språket, och då särskilt dialektologin. Det gäller värmländska dialektdiktare, själva dialektbegreppet, värmlänningen som blev dalkarl (kring (Levander-)Björklunds livsverk "Dalmålsordboken"), kommenterade dialektutskrifter kring enbärdricka, bohüsländska och jämtländska dialekttexter, ordstudier (*drasut*, *marknad* och *torg* i skandinaviska dialekter, kvinnoheiti i Kormaks visor, ALE-atlasens ord för 'herde', skodon som *bottforer*, *bottiner* och *galoscher*, isländska *keveif* 'biskopshuva' och 'kujon', *ravel* och *wavel* m.m. 'struntprat', svenska lånord i estnisk dialekt, *brak* och *bris* och ord i isländskan med övergång *wr > r*), dialekt i Swedbergs "Swensk Ordabok", ortnamn (*Horgeboden* och *Horgeffjorden*; *Vindeltn*; *Weffle sion* och *Vegern*), omfattning som särdrag i syd-österbottnisk dialektsyntax, äländska byordningar, ordböjning och syntax i barnspråk, värmländskt kynne i dödsrunor över näringslivets män, minnen av en berättarglad Sundbornsprofil, fynd i olika värmlandsarkiv, glimtar från omfattande projekt som överföringen av "Dalbyordboken" från manuskript till cd-rom, eller undersökningen "Dialektutjämning i Västsverige" (efter 1950) – en ovetenskaplig humoristisk betraktelse över "Separatören" liksom Lars Huldéns underfundiga anteckningar om glömskan och minnet icke att förglömma. G.H.

Gränslösa texter, Perspektiv på översättning, red. av Yvonne Lindqvist. 196 s., Uppsala 2007 (Hallgren & Fallgren). (Språkvårdssamfundets skrifter 38.) ISSN 0347-5379. ISBN 978-91-7382-830-7. Syftet med denna antologi, som det presenteras i redaktörens förord, är att stimulera översättningsvetenskapens utveckling genom att empiriskt visa på några av de infallsvinklar till studiet av text, talad och skriven, som översättningsvetenskapen erbjuder. Volymen innehåller åtta artiklar och avslutas med en kort presentation av bidragsgivarna och redaktören. Birgitta Englund Dimitrova skriver om tjugo år av svensk översättningsvetenskap, Chris-

tina Gullin om när det främmande blir svenskt, och Mats Larsson om den tappre soldaten Svejk i gammal och ny tappning. Därpå följer en artikel av Gunilla Anderman om att ta publiken till pjäsen eller pjäsen till publiken, Ingrid Wikén Bondes artikel om Freud på svenska, och Kristina Jämtelids parallellskrivning, överskrivning, globalisering och produktbroschyren. Slutligen följer Cecilia Wadensjös artikel om en tv-intervju med Gorbatsjov, och Lars Wollins artikel om översättning under 1800-talet. C.P.

Alfred Holl, Sara Maroldo, Reinhard Urban, The Inflectional Morphologies of the Swedish Noun, the Swedish Verb and the English Verb. Reverse Dictionaries Based upon Data Mining Methods. 374 pp., Växjö 2007 (Växjö University Press). (Mathematical Modeling in Physics, Engineering and Cognitive Sciences 12.) ISBN 978-91-7636546-5. ISSN 1651-0267. I den här boken presenteras resultatet av en automatisk dataanalys (data mining) av böjningsmorfologi; i boken analyseras substantiv- och verbböjning i svenskan, och verbböjning i engelskan. Till skillnad från vanlig (manuell) språkvetenskaplig dataanalys är syftet här att utarbeta en algoritm som är oberoende av individuella naturliga språk och ordklasser; Holl har redan i tidigare forskning utarbetat en sådan algoritm, som här vidareutvecklas och prövas. Boken består av fem delar, samt en bibliografi. I första delen presenteras motivationen för forskningen och den metod som används, medan andra delen tar upp olika led i dataanalysen. Delarna 3, 4 och 5 presenterar den automatiska dataanalysen av engelskans verbböjning, svenskans substantivböjning och svenskans verbböjning. En preliminär version av analysen av svenskans verb har tidigare publicerats i ANF 116 (2001). C.P.

Per Holmberg & Anna-Malin Karlsson, Grammatik med betydelse. En introduktion till funktionell grammatik. 219 s., Uppsala 2006 (Hallgren & Fallgren). (Språkvårdssamfundets skrifter 37.) ISBN 978-91-7382-821-5. ISSN 0347-5379. Detta är den första samlade presentationen på svenska av den systemisk-funktionella grammatiken, här något oegentligt kallad "funktionell grammatik". Målgruppen är i första hand nybörjare på universitetsnivå, som kan tänkas ha basala kunskaper i traditionell grammatik. Med "funktionell" menas här att grammatiken utgår från språkets förmåga att skapa betydelse i kommunikation mellan människor. Den systemisk-funktionella grammatiken, ursprungligen utvecklad av Michael Halliday på 1970-talet, är en språkmodell där betydelse och funktion är utgångspunkten och den grammatiska formen kommer i

bakgrunden. Kontext och språkbruk ses som grunden för hela grammatiken. Denna typ av grammatik har länge använts för olika slag av textanalys – med dess hjälp kan vi komma fram till vad talare och skribent håller på med, varför de gör som de gör och hur de kunde gjort annorlunda. Med hjälp av den funktionella grammatiken kan vi ge uttryck för de betydelser som uttrycks i texten. Grammatiken ser språket som uppdelat i olika skikt: *kontexten*, *betydelsen*, *lexikogrammatiken* och *de fysiska uttrycken*; mera traditionella grammatikor sysslar företrädesvis med de två sistnämnda skikten. Efter en inledning där den funktionella grammatiken presenteras följer kapitel om språkbruk och grammatik, om språkhandlingar och modalitetens grammatik, och om processer, omständigheter, handlingar och händelser. Boken innehåller vidare kapitel om logiska betydelsereationer, om informationsflöden, specialiserat språk och abstrakta texter, och värderingar i ett samtal. Det avslutande kapitlet tar upp några av de viktigaste tillämpningarna av den funktionella grammatiken, som kritisk diskursanalys och skrivpedagogik. Boken avslutas med ett termregister och uppgifter om författarna. C.P.

Interaktion och kontext, Nio studier av svenska samtal, red. Elisabet Engdahl & Anne-Marie Londen, 354 s., Lund 2007 (Studentlitteratur). ISBN 978-91-44-02241-3. De nio artiklarna som publiceras i denna volym har tillkommit inom ramen för projektet *Samtalspråkets grammatik*; en tidigare volym med uppsatser från projektet, utgiven av Jan Anward och Per Linell 2005, anmäldes i Litteraturkrönikan ANF 121 (2006):300 f. Artiklarna i den här anmälda volymen utgör både en fortsättning på och en vidare utveckling av teman som behandlades i den förra volymen. I sin inledning ger redaktörerna en kortfattad bakgrund till modern samtalsforskning, presenterar projektet *Samtalspråkets grammatik* och ger en kort resumé av de ingående bidragen. I det första bidraget skriver Jan Lindström och Per Linell om det de kallar *x-och-x-konstruktionen*, d.v.s. samordningar av typen *många och många* som kan användas som respons på något som just sagts. Anne-Marie Londen och Jan Lindström skriver om konjunktionerna *så att* och *men att*, Gustav Bockgård studerar syntax och prosodi vid turbytesplatser, och Cajsa Ottesjö undersöker de språkliga handlingar som samtalsdeltagare utnyttjar sig av för att fullfölja ett tillfälligt avbrutet tema i ett samtal. Karolina Wirdenäs beskriver solidaritet i gruppsamtal, och Jonna Ahti undersöker konflikter i finlandssvenska chatsamtal. Anna Lindström och Hanna L. Bergeå presenterar preliminära resultat från en studie av klagomål i möten mellan lantbrukare och naturvårdsrådgivare, och

Camilla Lindholm visar hur en talare med demenssjukdom använder fasta uttryck som kommunikativ resurs. Boken rymmer också en fallstudie där Jan Anward beskriver hur samtalsrummet befolkas. På insidan av baksidespärmen ges en teckenförklaring till de i boken publicerade transkriptionerna. C.P.

Christer Lindqvist, Schwedische Phonetik für Deutschsprachige, X + 207 s., Hamburg 2007 (Helmut Buske Verlag). ISBN 978-3-87548-358-1. Trots att skandinavistik, inklusive svenska, lockar en icke obetydlig mängd studenter i Tyskland, har det fram tills nu saknats en lämplig framställning om svenskans uttal. Den här anmälda boken fyller denna lucka. Boken består av elva kapitel. Efter en inledning och en översikt över de fonologiska grundbegreppen och den artikulatoriska fonetiken följer två kapitel om svenskans konsonanter och de assimilationsregler som gäller för dessa. I det därpå följande kapitlet behandlas svenskans vokaler. Ett kortare kapitel tar upp fonotax och uttalsreduktion, medan kapitlet om lexikal prosodi, fras- och satsintonation är betydligt längre. Ett kapitel innehåller uppgifter om företeelser som onomatopoetik, ljudsymbolik och interjektioner, ett annat ger ortografiska upplysningar, bl.a. en översikt över de viktigaste grafem-fonem-motsvarigheterna. Boken avslutas med en transkriberad exempeltest och en översikt över tecknen i IPA; därpå följer litteraturförteckning och ett sakregister. Slutligen ger förf. en översikt över innehållet i den CD-skiva som åtföljer boken. C.P.

Harry Lönnroth, Ekenäs stads dombok 1678–1695. I. Rättsfilologisk studie av en 1600-talshandskrift. II. Filologisk utgåva med kommentar och register. 200 + 496 s., Helsingfors 2007 (Finska Vetenskaps-Societeten). (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 171–172.) ISBN 978-951-653-351-6 + 978-951-653-352-3. ISSN 0067-8481. Avhandlingen recenserar på annan plats i denna årgång av fakultetsopponenten Per-Axel Wiktorsson. L.-E.E.

Harry Lönnroth, Filologin som vetenskap. Artiklar om textutgivning och filologisk metod. 130 s., Tammerfors 2007 (Tampere University Press). ISBN 978-951-44-7115-5. Denna lilla volym av tammerforsforskaren Harry Lönnroth innehåller förutom en inledning sex artiklar av vilka fem tidigare publicerats. Här har de senare genomgått en lättare omarbetning. Fokus ligger i boken på textutgivning och filologisk metod. I en mening är artiklarna biprodukter till författarens avhandlingsarbete om Ekenäs stads dombok 1678–1695 som nu framlagts och av fakultetsop-

ponenten recenseas på annan plats i denna årgång av ANF. Den första uppsatsen om Johannes Messenius' *Berättelse om några gamla och märkliga Finlandz Handlingar* (där originalhandskriften finns på Kungliga Biblioteket, Stockholm) är en textfilologisk handskriftsstudie. I artikeln om Ekenäs rådstugurätts domböcker i ett historisk-pragmatiskt perspektiv visas vilka möjligheter som finns att på grundval av skriftligt material av denna typ utforska en äldre tids talspråk. Filologihistorisk är den uppsats som ger en kritisk översikt över domboksutgivningen i Finland, och likartat är perspektivet i artikeln om textutgåvorna och traditionen i finländsk nordistik, vari utgivningen också studeras i sitt editionsfilologiska sammanhang. Frågor hörande till editionsfilologins etik behandlas i ett bidrag som tar sin intressanta utgångspunkt i två romaner, Henry James' *The Aspern Papers* 1888 (i svensk översättning '*Asperns brev*') och Martha Cooleys *The Archivist* 1998 (ännu inte översatt till något nordiskt språk). I det sista bidraget i volymen, en bearbetning av författarens *lectio praecursoria* i december 2006, behandlas frågan om edition som akademiskt lärdomsprov. Värdet av denna artikelsamling förhöjs tack vare det register som sammanställts. Vissa upprepningar har inte kunnat undvikas, men som helhet är det en värdefull samling artiklar som Harry Lönnroth här fört samman. L.-E.E.

Anna Malmbjer, Skilda världar. En språkvetenskaplig undersökning av gruppsamtal som undervisnings- och lärandeform inom högre utbildning. 257 s., Uppsala 2007 (Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 72.) ISBN 978-91-506-1976-8. ISSN 0083-4661. Gruppsamtalet är en undervisningsform som ofta i universitetssammanhang används på grund av bristande lärarresurser – gruppsamtalen sker i smågrupper där studenter ska lösa uppgifter mer eller mindre självständigt. En pedagogisk fördel med gruppsamtalet är att eleverna tränas att samarbeta, lyssna på varandra och argumentera för sina idéer. Syftet med den här avhandlingen är att undersöka vilka pedagogiska begränsningar och möjligheter som gruppsamtalet rymmer. Till grund för undersökningen ligger tre gruppsamtal mellan nyblivna lärarstudenter, hämtade från den allra första delkursen på lärarprogrammet. De teoretiska utgångspunkterna behandlas i ett inledande kapitel; här tar förf. bl. a. upp synen på lärandet som språkande, och språkandet som verksamhet. Tidigare forskning inom området presenteras i ett eget kapitel, och i två andra bakgrundskapitel belyser förf. sina analytiska perspektiv, principer och begrepp, undersökningsmaterialet och metoden. Resultaten av under-

sökningen presenteras sedan i ett antal kapitel som svarar på olika frågor: Vad är det för samtal? Vad pratar deltagarna om? Hur beskriver och utforskar deltagarna innehållet? I ett första sammanfattande kapitel diskuterar förf. de empiriska slutsatserna av undersökningen, och avhandlingens sista kapitel ägnas åt generella slutsatser och en pedagogisk diskussion. En engelsk summary och en litteraturförteckning avslutar avhandlingen. C.P.

MISS. Meddelanden från institutionen för svenska språket [vid Göteborgs universitet]. Nr 59–61, Göteborg 2007. ISSN 1102-4518. Nr 59. Annika Bergström, Två olika ämnen? Svenska språket på gymnasiet och på högskolan. 12 + 258 s. Nr 60. Ulrika Magnusson, Bilder av svenska och svenska som andraspråk. En jämförelse av högskolors och gymnasieskolors kursplaner. 6 + 140 s. Nr 61. Johanna Einarsson, "... Upprätthållande ett bollande med språket ...". En studie av rimmen hos Christina Kjellsson. 4 + 37 s. Meddelande nr 59 är en djupgående, intresseväckande och förnuftigt resonerande rapport från ÖGUS-projektet ("Övergången från Gymnasiets till Universitetets (högskolans) Svenskundervisning"), bedrivet 2005–2006 vid Institutionen för nordiska språk vid Göteborgs universitet. Rapporten bygger på en rad enkätundersökningar med fyra informantgrupper i fokus: gymnasielärare och gymnasieelever, högskolelärare och studenter. Frågor som ställs är t.ex.: Varför läsa svenska språket på högskolan? Vad tycker eleverna/studenterna/lärarna? Vad kan gymnasieeleverna? Vad händer med svenskämnet på gymnasiet? Vad är viktigt/roligt? Vilka förväntningar/värderingar har man? Är svenskan på gymnasiet respektive högskolan två olika ämnen med skilda syften? Är gymnasiesvenskan högskoleförberedande? Är detta [som enkätstudien visar] en bra utveckling? Vad händer sedan? Avslutningsvis antyds "Mer att tänka på och forska i". – Meddelande nr 60 rapporterar från samma projekt, nu med fokus på svenskämnet på gymnasiet och högskolan sådant det beskrivs i tre källor: forskning, nationella och lokala kursplaner i svenska och svenska som andraspråk för gymnasieskolan och högskolans kursplaner i svenska/nordiska språk. Frågorna är: Hur är svenskämnen konstruerade, i teori och praktik, i gymnasieskolan och på universitetet? Vilken syn på ämnet har aktörerna? Vad i svenska är man intresserad av? Vad tycker man är viktig kunskap? – Meddelande nr 61 tar sig an rimmens frekvens och funktion hos vispoeten Christina Kjellsson (f. 1962), i hennes 1994–2003 utgivna fyra album. Syftet är att ge svar på frågorna: I vilka avseenden kan rimmen betraktas som innovativa/originella ("friska")? Vilka stileffekter uppnås genom allitteration

och assonans? Granskningen inleds med kort författarpresentation, forskningsöversikt och terminologidiskussion, varpå resultaten exemplifieras och kvantifieras, allt med belysande jämförelser med andra rimmande poeters texter. G.H.

Ordbok över Finlands svenska folkmål. 4. Kyssa–och. Peter Slotte (huvudredaktör). 624 s., Helsingfors 2007 (Svenska litteratursällskapet i Finland). (Forskningscentralen för de inhemska språken. Skrifter 1.) ISBN 978-951-583-142-2. ISSN 0355-7995. Med det fjärde bandet av planerade sju har det 1959 inledda projektet idag nått mer än halvvägs. Band 1 utkom i tre häften 1976–82, band 2 likaså i tre häften 1985–91, medan band 3, anmält i ANF 116 (2001), utkom år 2000. På omslagets baksida finns ett överskådligt schema över den tvåspaltiga ordbokens uppställning av ordartiklarna, plus två streckkartor som visar uppteckningsorternas läge från Karleby i norr till Pyttis i sydost. På bakre omslagsflikens insida finns en lista över ortnamnsförkortningarna. Ordboken ”redovisar och förklarar alla de ord som har påträffats i de svenska dialekterna”, inalles ca 125 000 olika ord, varav det fjärde bandet innehåller 16 739 uppslagsord. Ordboken speglar språk, levnadsvillkor och vardagsliv under århundraden, från 1700- till 2000-tal, inte minst genom de rikliga språkproven. På främre omslagsfliken nämns de övriga nordiska motsvarigheterna, inte utan en viss – och högst berättigad – stolthet.

G.H.

Viveca Rabb, Genuskongruens på reträtt. Variation i nominalfrasen i Kvevlaxdialekten. Åbo 2007 (Åbo Akademis Förlag). ISBN 978-951-765-360-2. ISBN 978-951-765-361-9 (digital). Huvudsyftet med denna sociodialektologiska avhandling är att undersöka vilka faktorer som bevarar traditionellt genus och vilka faktorer som ger impulser till genusbyte i ett genussystem i förändring. Studien tar sin empiriska utgångspunkt i kvevlaxdialekten i mellersta Österbotten, som tidigare dialektgeografiskt uppmärksamrats av Bror Åkerblom 1940. Avhandlingen inleds med en ambitiös genomgång av grammatiskt genus och genussystem, där både genuskategoriernas motivering och genuskongruensen på reträtt samt faktorer som gynnar denna senare process beskrivs ur ett brett forskningsperspektiv. Sedan genuskongruensen och identifieringen av denna i den aktuella dialekten mer i detalj redovisats, följer ett kapitel om materialet för undersökningen. Sammanlagt har 36 informanter intervjuats och deras uppgifter om upplevt genus för ett större antal substantiv har noterats. Tillsammans rör det sig om ett material på över

23 000 genuskongruerande pronomenförekomster avseende 128 olika substantiv och drygt 4 600 böjningar i bestämd form av dessa substantiv. Detta är en betydande arbetsprestation. Genom att meddelare av olika ålder valts får vi en undersökning i *skenbar tid*, men tack vare att också A.J. Nygrens ”byyrallor” (utgivna 1889–91) lyfts in kan man, kanske med någon reservation, säga att detta också är en studie i *reell tid*. En helhetsbild av genuskongruensen i materialet i relation till några sociolingvistiska variabler redovisas i kap. 4. Det visar sig att en kombination av informanternas ålder, utbildning och mobilitet, däremot inte deras kön, har betydelse för de förändringar som kan iakttas. ”Traditionell genuskongruens och kongruens på många pronomina attribut förekommer [...] oftast hos äldre informanter med låg utbildning och med låg mobilitet i vardagen, medan omorganisering av genussystemet och kongruens på få pronomina attribut oftast förekommer hos unga informanter med hög utbildning och hög mobilitet i vardagen”, heter det när det individorienterade perspektivet mot slutet sammanfattas (s. 204). Balansen mellan deklination och genus, liksom balansen mellan morfologiska och lexikaliska ledtrådar till genus, studeras i kap. 5, och de semantiska ledtrådarna och deras roll för genustilldelningen redovisas i kap. 6. I det därefter följande kapitlet studeras genus i några nya ord. Man kan generellt iakttä att specifikt lokala former konkurreras ut av standardsvenskans genus. En annan tendens i materialet är ett favoriserande av maskulint genus på bekostnad av feminint genus. ”Nyckelbegreppen är alltså *närmande till standardspråket, förenkling* samt *gynnande av maskulint genus*” sägs resumerande (s. 193). I slutet av avhandlingen framhålls att det är möjligt att kvevlaxdialekten så småningom kommer att anpassa sig efter standardspråkets genusbruk, och att genusskillnaderna varieteterna emellan med tiden helt kommer att utplånas. Hur det blir med den saken får framtiden utvisa, ett är hur som helst alldeles säkert: alla talare i dagens Kvevlax uppvisar idag inte samma normer vad gäller genus, och det är detta som är grunden till de språkliga förändringar som nu sker. Boken är bestyckad med inte mindre än 87 tabeller, och framställningen är överlag väl dokumenterad. Ambitionen har varit att relatera studiens resultat till andra, också internationella, undersökningar, något som självfallet är prisvärt. På några ställen, inte minst i den avslutande diskussionen, kunde dock enligt krönikörens mening de egna resultaten ha utmejslats ännu tydligare. Detta skulle ytterligare ha förbättrat denna innehållsrika avhandling.

L.-E.E.

Språket hos ungdomar i en flerspråkig miljö i Malmö. Lena Ekberg (red.). 2 + 119 s., Lund 2007 (Nordiska språk, Språk- och litteraturcentrum, Lund). (Nordlund 27. Småskrifter från Nordiska språk vid Lunds universitet.) ISSN 0281-5427. Skriften innehåller tre delrapporter från projektet "Språk och språkbruk bland ungdomar i flerspråkiga storstadsmiljöer" (SUF), 2002–2006 finansierat av Riksbankens Jubileumsfond. SUF beskriver systematiskt i Stockholm, Göteborg och Malmö det språkbruk som bl.a. betecknas rinkebysvenska, gårdstenska och rosengårdssvenska, med projektets övergripande term kallat "svenska på mångspråkig grund" (SMG). De tre lundensiska rapporterna bygger på nästan 100 timmars inspelningar med 102 intervjuade informanter från andraårskursen vid tre Malmögymnasier (gruppdiskussioner, presentationer inför klassen och informanternas egna inspelningar), åtföljda av lyssningstester utifrån språkprov ur materialet. Petra Bodén, forskare, redovisar under rubriken "'Rosengårdssvensk' fonetik och fonologi" resultaten från sådana lyssningstest med Malmöleverna och kartlägger kännetecknande uttalsdrag i SMG:s fonetik och fonologi. Lena Ekberg, projektledare, behandlar frekventa lexiko-grammatiska drag hos två kvinnliga kamratgrupper vid två olika skolor, rubricerat: "'... sån svensk å blond å sånt du vet.'" Lexiko-grammatiska drag i Malmöungdomars talspråk". Gudrun Svensson, doktorand, beskriver "Funktion och betydelse hos *duvet* i två gymnasistgrupper i Malmö", dvs. grammatikaliseringen av den ursprungliga nexusförbindelsen *du* (personligt pronomen) + *vet* (finit presensform av ett kognitionsverb) till diskurspartikeln *duvet*. G.H.

Språk och lag. En vänskrift till Per-Axel Wiktorsson på 70-årsdagen 16 mars 2007. Red. Johnny Hagberg. 94 s., Skara 2007. ISBN 978-91-976688-2-8. Vänskriftens titel liksom de åtta bidragen och den avslutande bibliografin speglar den röda tråden i det närkingska festföremålets vetenskapliga gärning. Henrik Williams inleder med en förnyad granskning av forskningshistoriken kring runstenen vid Stora Mellösa kyrka i Närke. Granskningen leder inte bara fram till ett nytt tolkningsförslag; den visar också att man aldrig utan noggrann prövning får anta grova felristningar och därmed ristarens inkompetens som skäl till avvikande skrivningar. Jessica Eriksson tar upp språkbruk och texttolkning i en intressant sida i Metta Margareta Lillies dagbok från 1700-talets mitt, där de sista fyra raderna (alkemi? spådomar? fattigmanssilver?) skrivits baklänges. Svante Strandberg diskuterar möjliga tolkningar av det när-

kisk-västmanländska sjönamnet *Väringen*, medan Lasse Mårtensson uppmärksammar formen nominativ pluralis *mennurnir* i den isländska handskriften AM 557 4to, hittills oregistrerad av forskningen. Helena Wistrand kommenterar medeltidsbrev rörande Strängnäs-biskopen Tord Gunnarssons närkingska jordaffärer. Wiktorssons insatser som aktiv *ex libris*-samlare understryks genom några av skriftens illustrationer, och fr.a. i Johny Hagbergs studie av motivet med bilden av Västgötalagens förste lagman Lumbers hög i Norra Vånga. Bo J. Theutenberg belyser ett intressant fynd i handskriften B 59, som kan kasta nytt ljus över frågan om upphovet till svearnas maktprerogativ över götarna, inskrivet i Äldre Västgötalagen, nämligen att välja och vräka kung. Avslutningsvis publiceras en otryckt uppsats av festföremålet. Häri tidfästs och attribueras "Hand 2 i Codex 152", en sammanställning av olika fragment. Resultat: Codex 152 tillkom i Paris 1300–1308, fördes till Sverige och kommenterades av Uppsalakaniken Bengt Filipsson. G.H.

Sofia Tingsell, Reflexivt och personligt pronomen. Anaforisk syftning hos ungdomar i flerspråkiga stadsmiljöer, XIX + 242 s., Göteborg 2007 (Institutionen för svenska språket). (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 8.) ISSN 1652-3105. ISBN 978-91-87850-32-5. I de flesta beskrivningar av valet mellan reflexivt och personligt pronomen i svenskan framhålls att reflexiv används vid syftning på subjektet, personligt pronomen i andra fall (*Kalle har tappat sin mössa; sin = Kalle; Kalle har tappat hans mössa; hans ≠ Kalle*). I moderna utförligare beskrivningar påpekas också att det finns vissa undantag till denna grundregel. Det finns dock inte någon större systematisk undersökning av anaforisk syftning i svenskan, och ett av författarens syften är därför "att undersöka valet mellan reflexivt och personligt pronomen helt och hållet inom språkssystemets ramar". Det andra huvudsyftet med avhandlingen är att undersöka valet av reflexivt eller personligt pronomen hos en grupp gymnasister och en vuxen kontrollgrupp med rötter i flerspråkiga stadsmiljöer i Göteborg, Malmö och Stockholm. Totalt har 176 informanter medverkat. Avhandlingen inleds med kapitel om tidigare forskning, metod och material och beskrivning av korpus, taggning och konkordans. Därpå följer ett första resultatkapitel där variationen *sin/hans* i olika syntaktiska domäner etc. kartläggs, följt av ett kapitel där förf. diskuterar påverkande faktorer i texten och orsaker till variationen. För att komma åt språkbruket undersöker förf. därpå den anaforiska syftningen i ljuset av informanternas språkliga bakgrund. Boken avslutas

med en kortare sammanfattning, en engelsk summary, litteraturförteckning och ett appendix där läsaren får en översikt över de enskilda informanterna samt en sammanställning av tagginformationen. C.P.

*

Blandade namnstudier. Utgiven under medverkan av Elin Forsberg. 94 s., Uppsala 2007 (Uppsala universitet). (Namn och samhälle 19.) ISBN 978-91-506-1958-4. ISSN 0237-5414. Häftet innehåller tre aptitretande studier över s.k. övriga namn. Elin Forsberg inleder med en studie av företagsnamn, närmare bestämt namnvariationen bland Uppsalas frisörnamn 1925, 1966 och 2005, som sig bör med ingresser om terminologi, syfte, disposition, tidigare forskning, material och metod. Huvuddelen av texten, illustrerad med tabeller, analyserar över tid bl.a. namnkategorier och namngivningsmönster, strukturer, språkliga inlån, könsskillnader, inslag av ordlek och humor. Med många exempel från olika namnkategorier tar sig Dag Gundersen an *proprier* som övergår till appellativer. Det gäller t.ex. appellativisk tillämpning av personnamn med religiös, nationalistisk, juridisk, politisk-historisk, litterär eller annan anknytning. Slutligen lämnar Per-Axel Wiktorsson en riklig exempelflora på samma företeelse, av honom kallad *namnord*, dvs. *proprier*, här personnamn, som blivit appellativer. Det gäller *gudanamn*, namn på bibliska gestalter, forntida personer, medetidsmänniskor, nyare tidens västerlänningar, svenskar, sagans och fiktionens figurer, och anonyma, d.v.s. namn på ej identifierbara personer av svensk eller utländsk härkomst. G.H.

Kåre Hoel, Bustadnavn i Østfold 7. Tune. Utgitt av Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, ved Tom Schmidt. 448 s., 1 faksimil och 1 karta på eftersättsblad, 1 lös karta. Oslo 2007 (Institutt for lingvistiske og nordiske studier). ISBN 978-82-7099-462-5. Projektet *Bustadnavn i Østfold (BØ)*, dvs. utgivningen av professor Kåre Hoels (1922–89) manuskript till en reviderad och kompletterad Østfold-utgåva, baserad på Oluf Ryghs *Norske Gaardnavne* (NG, 18 band 1897–1924), omfattar nu sju delar, ömsevis redigerade av Tom Schmidt (udda nummer) och Margit Harson (jämna nummer). Del 1 *Hobøl* (1994) anmälades i NoB 83 (1995), delarna 2 *Skeiptvet* (1997) och 3 *Våler* (1999) i ANF 114 (1999), del 4 *Spydeberg* (2001) i NoB 90 (2002) och delarna 5 *Rygge og Moss* (2004) och 6 *Askim* (2005) i ANF 120 och 121 (2005 och 2006). Ryghs, Hoels och redaktörernas bidrag särhålls klart och tydligt genom typografiska arrangemang. Urvalskriteriet är fortsatt namnen på perma-

ment bosättning fram till ca 1900. I princip redovisas samtliga belägg äldre än ca 1700, därefter görs ett urval. Av hänsyn till en bredare läsekrets och seriens funktion som onomastiskt uppslagsverk ges konsekvent tolkningar av förekommande namnelement, både i simplexnamn och i sammansättningarnas bestämnings- och huvudleder. Bokens del 1 redovisar "bygdenavnet" *Tune* och namnen på "matrikkelgårdar" med underliggande "bruk" och "husmannsplasser", lokaliserade till respektive matrikelnummer. I egna avsnitt upptas försvunna, dvs. ej längre levande eller identifierbara namn i äldre (t.o.m. 1500-talet) respektive yngre (1600–1800-talen) källor, samt gamla "bygde- och grendenavn". I del 2 kommenteras i alfabetisk ordning det topografiska ordförrådet i bebyggelsenamnen, därpå följer några korta avsnitt om imperativ- och uppkallesenamn, likaså om skämtsamma och nedsättande namn. Del 2 avslutas med litteratur- respektive källförteckning, förkortningslista och en kort redogörelse för ljudskriftssystemet. Till sist följer fyra register: över i texten diskuterade ortnamn i respektive utanför *Tune*, över anförda ord respektive person- och tillnamn. Som i tidigare delar illustreras utgåvan med ett faksimil av Ryghs egna uppteckningar från häradet och med en karta över häradsindelningen i Østfold. Som löst inlagd bilaga finns ett topografiskt kartblad i skala 1:50 000 över "Tune herred med Rolvsøy og Sarpsborg".

G.H.

Per Jarlbo, Kalmars gatunamn. Om gator och vägar i Kalmar kommun. 480 s., Kalmar 2007 (Kalmar kommun Sambällsbyggnadskontoret). ISBN 978-91-633-1340-0. Författaren, stadsingenjör i Kalmar 1964 och från 1989 stadsbyggnadschef, fick under sitt sista tjänstgöringsår 1991 uppdraget att skriva denna omfattande gatunamnsbok, bl.a. föranledd av kommunsammanläggningarna 1965 och 1971 och det faktum att Manne Hofréns och Gustaf Lindehoffs *Gatunamn i Kalmar* (1962) sedan länge varit slutsåld. Inledningsvis ges "Läsanvisningar" och fr.a. ett längre avsnitt rubricerat "Allmänt om gatunamn", som vittnar om författarens djupa engagemang och bör kunna utgöra en inspirerande läsning för envar som sysslar med planer, namngivning och namnutgåvor i kommunerna. På sidorna 32–444 följer den alfabetiska sviten av gatunamnsartiklar. Boken är rikt illustrerad med svartvita foton och avslutas med en kronologiskt uppställd lista över historiska kartor över staden med omnejd, ett namnindex med anförda ort- och personnamn plus en litteraturförteckning. Omslagets insidor pryds av flygfoton i färg från sydväst, med Wasaslottet i förgrunden och Ölandsbron i bakgrunden.

G.H.

Carina Johansson, I gatuplanet. Namnbrukarperspektiv på gatunamn i Stockholm. 250 s., Uppsala 2007 (Institutionen för nordiska språk, Seminariet för nordisk namnforskning, Uppsala universitet). (Namn och samhälle 20.) ISBN 978-91-506-1969-0. ISSN 1404-1790. Avhandlingens första kapitel inleds med en redogörelse för undersökningens bakgrund: gatunamngivning – från spontana beskrivningar till administrativa processer, namnplanering, kategorinamn, forskningsöversikt och syfte ”att anlägga ett namnbrukarperspektiv på gatunamn i Stockholm med fokus på hur kända namnen är och hur de uppfattas och fungerar bland de människor som bor vid eller nära de namnbärande gatorna och som har en relation till dem eller till deras olika miljöer”. Härtill redogörs för teoretiska utgångspunkter, termbruk, definitioner, grafiska markeringar och disposition. I det andra kapitlet redogörs för metod och material i undersökning nr 1: gatunamnen, materialinsamling, informanter, intervjuformer och intervjudelar, dvs. om aktiv och passiv namnkänedom, om namnkategorier, namnens bakgrund och synpunkter på namnen, samt om stadsdelsuppfattning och hembygds känsla. Ett tredje kapitel ägnas åt presentationen och urvalet av de sju aktuella stadsdelarna (ålder, stadsbyggnadskarakter, geografisk spridning, namnkategorier), varpå kapitlen fyra–tio beskriver intervjuresultaten i dessa, Hedvig Eleonora församling, Hjorthagen, Fredhäll, Norra Ängby, Årsta, Fruängen och Akalla. I bakre pärmens plastficka finns en karta över Stockholms stadsindelning och kartor över de sju stadsdelarna. I en serie tabeller illustreras varje undersökt områdes befolkning och bostadsbyggande, data kring de fastställda gatunamnen, fakta om informanterna, sifferuppgifter om namnens förankring bland dem och jämförelsetal över deras namnkänedom relaterade till kön, ålder, boendetid och antal kända/icke kända namn. Synpunkterna och iakttagelserna från varje avsnitt kommenteras och summeras för sig. Kapitel 11 redogör för intervjuundersökning nr 2, som gäller namnkännedomens räckvidd hos stockholmare som inte bor i den namnbärande lokalens närhet (dvs. bosatta utanför de sju ovan nämnda stadsdelarna), hur namnen uppfattas, bedöms och vilka associationer de väcker. Kapitel 12 sammanfattar resoneringarna om gjorda iakttagelserna och pekar vidare mot fördjupade, gärna tvärvetenskapliga undersökningar av människornas förhållande till officiell och inofficiell namngivning i urbana miljöer. Efter avslutande engelsk sammanfattning, litteraturförteckning och ortnamnsregister tillfogas bilagor med intervjudelarnas frågeformulär och en kommentar till plastfickans kartor.

G.H.

Eva Villarsen Meldgaard, Navnebogen, 6. udgave, 1. oplag. 327 s., København 2007 (Aschehoug Dansk Forlag). Sedan *Den store navnebog* utkom 1994 har förnamnsbeståndet förändrats och utökats och namnlagstiftningen reviderats. Bokens syfte är inte bara att förklara personnamnens betydelser, ursprung och ålder. Den vill vara till hjälp för föräldrar som vill veta något om vilka namn som är moderna idag, och helst också vilka som blir moderna imorgon. Ca 1000 danska pojk- och flicknamn redovisas, utvalda dels efter antal namnbärare, dels efter idag brukade namn. Uppgifterna bygger på statistik från Det Centrale Personregister, Danmarks Statistik och författarens egen institution, Afdeling for Navneforskning ved Nordisk Forskningsinstitut. Den historiska inledningsexposén över förnamn och namnmoden från runt tid till nutid är föredömligt lättillgänglig, både pedagogisk och roande, illustrerad med listor över de populäraste namnen från medeltid till 1950-tal, förnamn burna av minst 25 000 danskar (2005) inklusive antal namnbärare, nutidens topp-50-namn (2006), framtidens modenamn (!), en 10 i topp-lista över de populäraste förnamnen 2002–2006 i Danmark och sju andra europeiska länder, och givetvis med almanackans namnlängd. Själva lexikon delen med bruksanvisning upptar de år 2005 mest brukade ca 500 pojk- och 500 flicknamnen. Den avslutas med Familiestyrelsens lista (2006) över alla godkända förnamn samt förnamn burna av minst 25 danskar, i allt 4 400 pojk- och 6 500 flicknamn. Slutligen ges en förteckning över aktuell "Litteratur og web" i ämnet personnamn. G.H.

Namn och mångkultur – flerspråkiga miljöer och kulturella influenser. Föredrag vid Ortnamnssällskapet i Uppsala 70-årsymposium 21–22 oktober 2006. Utgivna av Ortnamnssällskapet i Uppsala i samarbete med Institutet för språk och folkminnen (nu: Språk- och folkminnesinstitutet). Redigerade av Katharina Leibring, Staffan Nyström och Mats Wahlberg. 123 s., Uppsala 2007 (Ortnamnssällskapet i Uppsala). ISBN 978-91-633-1828-3. Symposietemat valdes i anslutning till att 2006 officiellt hade utsetts till mångkulturår. Jubileumsskriften innehåller hälsningsanförandet av sällskapets ordförande Lennart Elmevik plus de tio intresseväckande och lättillgängligt genreintroducerande föredragen, där Thorsten Andersson inleder med studien "Svear, goter och burgunder. Germanska stammar med en spännande historia", följd av Eva Bryllas översikt "Mångfald i det "svenska" förnamnsbeståndet", Märith Sandéns "Inhemskt, nybildat och majoritetpåverkat. Strömningar i samiskt personnamnsskick", Katharina Leibrings "Kootstra, Simba och Chikai. Inlånade husdjursnamn", Leif Nilssons "Florens eller Firenze? Global ortnamnsvård",

Staffan Nyströms ”Städernas namnmiljöer i mångkulturellt perspektiv”, Lennart Rymans ”*Oxenstierna, Bäfve och Brandamour. Svenska släktnamn i mångkulturellt perspektiv*”, Svante Strandbergs ”I vikingarnas spår. Nordiska namn utanför Norden” och slutligen Ulla Swedells ”Samiskt, finskt och svenskt kulturmöte i ortnamnsperspektiv”. G.H.

Christina Neumüller, Vattensjön och Vattenån. Samband mellan sjönamn och ånamn i Medelpad. 226 s., Uppsala 2007 (Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur). (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 96.) ISBN 91-85352-68-3. ISSN 0065-0897. Avhandlingens främsta syfte är att undersöka sambandet mellan sjönamn och ånamn, dvs. vilketdera som är det primära i ett namnpar. Faller namnskicket i Medelpad in i ett nordnorrländskt och norskt mönster med främst primära ånamn, eller ansluter det sig till ett mer sydligt mönster med större andel primära sjönamn, i så fall troligen av naturgeografiska eller bebyggelsehistoriska skäl? Finns kronologisk variation hos primärnamnen? Hur förhåller det sig med avledning, sammansättningar, mönster-namngivning etc.? Också analysen (tolkningarna) av de enskilda hydronymerna står i fokus, liksom en översiktlig studie av deras formella och semantiska struktur. Avhandlingen inleds med korta redogörelser för tidigare namnparforskning, syfte, disposition, terminologi, undersökningsområde, dialektala drag, teoretisk bakgrund och metod, plus en översikt över hydronymiska namnpar och deras bildningstyper i övriga Norden. Så följer huvuddelen, en alfabetisk svit artiklar som presenterar hydronymiska namnpar och namnparskomplex inom de båda undersökta områdena i Medelpad, med lägesangivelser, uttalsformer, skriftbelegg, tolkningsresonemang, vid behov illustrerade med kartskisser och svartvita foton. I det följande kapitlet diskuteras namnparens frekvens, bildningssätt och struktur, vidare namnprioritet (219 namnpar/namnkomplex med 230 prioritetsrelationer, varav 71 % sannolikt innehåller primära sjönamn och endast 7 % sannolikt primära ånamn, dvs. förhållande tio mot ett) samt geografisk och kronologisk variation. Som väntat dominerar sekundärnamn bildade genom sammansättning, sjönamn vanligen med *-sjön* eller *-tjärnen*, ånamn med *-ån* eller *-bäcken*. Redukter och ellipser utgör ett viktigt inslag vid bedömningen av materialet. De primära namnens morfologi och semantik ägnas ett eget kapitel. Sist följer en resonerande sammanfattning, som såväl summerar de många intressanta iakttagelserna av hydronymernas namnskick i Medelpad som de vunna insikterna ställda i jämförelse med vad man hittills skrivit och

därmed tänkt om samma namnförråd runtom i Norden. Givetvis tillfogis engelsk sammanfattning, käll- och litteraturförteckningar, förkortningslista och ortnamnsregister. G.H.

Lena Peterson, Nordiskt runnamnslexikon. Femte, reviderade utgåvan. 345 s., Uppsala 2007 (Institutet för språk och folkminnen). ISBN 978-91-7229-040-2. Projektet Nordiskt runnamnslexikon (1999–2001) resulterade i en cd-rom-utgåva 2002, också publicerad på Internet. Den uttryckta utgåvan har kompletterats med de nya tolkningar, läsningar och nyfynd, som föreligger i Samnordisk runtextdatabas version september 2004 (<http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>). Lexikonet redovisar ca 1 530 enskilda namn på vikingatida personer, och separat namn på mytiska gestalter respektive kristna centralgestalter och helgon samt drygt hundratalet ortnamn. Uppslagsformerna är normaliserade runnordiska former, varunder varje anfört belägg translittererats från runor till latinska bokstäver, följt av signum för inskriften i fråga. Variatformer skiljs åt med snedstreck (/), alternativtolkningar ges oftast s-hänvisningar, osäkra belägg följs av frågetecken (?). Namnens eventuella fornnordiska motsvarigheter hämtas ur gängse personnamnsutgåvor. Efter beläggsviden anförs etymologisk och annan relevant litteratur. Personnamnsdelen avslutas med en serie frekvenstabeller över mans- respektive kvinnonamn: topplistor över vanligaste namn, regionala beståndsöversikter, vanligaste för- och efterleder i ditematiska namn, vidare med listor över hapaxsammansättningar och svagt böjda kortformer plus en finalalfabetisk namnlista. Efter personnamns- respektive ortnamnsdelen listas otolkade belägg. Sist följer en gedigen litteraturförteckning och en tabell över använda förkortningar. G.H.

*Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences. Uppsala 19–24 August 2002. 2. Editors: Eva Brylla & Mats Wahlberg in collaboration with Lars-Erik Edlund. VII + 332 pp., Uppsala 2006 (Språk- och folkminnesinstitutet). ISBN 978-91-7229-031-0. 3. Editors: Eva Brylla & Mats Wahlberg in collaboration with Rob Rentenaar. VI + 446 pp., Uppsala 2007 (Språk- och folkminnesinstitutet). ISBN 978-91-7229-041-9. Den första av planerade fem rapporter från den välbesökta namnforskarkongressen i Uppsala 2002 med 374 deltagare från 41 länder utkom 2005 och anmäldes i ANF 121 (2006). Den rapporten innehöll bl.a. föredragen från kongressens sektioner 1. *Name theory* och 6. *Names in literature*. Nu föreligger ytterligare två rapporter enligt ovan. I del 2 ryms de av redaktionen antagna 30 föredragen från sektion 2 a. *Names in**

sources, plus sektionsordföranden Lars-Erik Edlunds sammanfattning. Del 3 omfattar på samma vis 34 föredrag från sektion 2 *b. The conditions for names*, plus sektionsordföranden Rob Rentenaars sammanfattning. De båda återstående delarna 4 och 5 kommer att redovisa föredrag från sektionerna 4. *Name dictionaries and name projects* och 5. *Name treatment and name planning*. G.H.

Inge Særheim, Stadnamn i Rogaland. 302 s., Bergen 2007 (Fagbokforlaget). ISBN 978-82-7674-879-6. Boken förklarar i alfabetisk ordning de viktigaste ortnamnen i Rogaland, runt 150 000 namn i fylkets 26 kommuner, främst bebyggelsenamn men därtill ett brett urval naturnamn. I sviten inordnas också i korthet de vanligast förekommande ortnamnslederna (norska *nemne*). Boken är ett uppslagsverk för undervisning, utbildning och forskning, för statlig, regional och kommunal förvaltning, för turister och vägfarande. Därför är texten lättläst, klar och kortfattad, illustrerad med kartskisser och foton i svartvitt, utan att göra avkall på vetenskaplig metod och akribi. En tablå över använda tecken och förkortningar föregår inledningens redogörelse för namnurval, namnartiklarnas disposition, namngivning, namnanvändning och namntolkning samt för Rogalandsdialektens viktigare särdrag. Inledningen avslutas med en svit ordförklaringar till fr.a. frekventa språkliga termer. Efter redovisningen av namnartiklarna infogas ett intressant utsnitt av Stavangerbiskopen Scavenius namnrika karta från 1600-talets början, följt av ett värdefullt register över alla de ortnamn från Rogaland, som nämnts i inledningen och i artiklarna utan att ha fått egna uppslag. Till sist ingår som sig bör sedvanliga litteratur- och illustrationsförteckningar. G.H.

Per Vikstrand, Bebyggelsenamnen i Mörbylånga kommun. 239 s., Uppsala 2007 (Institutet för språk och folkminnen). (Skrifter utgivna av Institutet för språk och folkminnen. Namnavdelningen. Serie A: Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kalmar län. Del 7. Mörbylånga kommun. Bebyggelsenamn.) ISBN 978-91-7229-048-8. ISSN 1650-7878. Öland var under medeltiden delat i två administrativa enheter, *Södra* och *Norra motet*, ungefär motsvarande dagens kommuner Mörbylånga och Borgholm. Boken redovisar det Södra motets namn på nu levande bebyggelser ner till bynivå och avsides belägna gårdar med egna namn. Namnartiklarna inleds med namnets officiella form som uppslagsform, uttalsuppgifter och namnets äldre skriftformer fram till 1550 (med viss gallring av 1500-talsbeläggen). För namn med äldstabelägg på 1500-talet upptas alla belägg fram till år 1600. Så följer noterade inbyggarbeteckningar och på det

presenterade materialet grundade namntolkningar; så långt den knäsatta svenska serievolymen. Det som skiljer ut boken från standardverket är nog främst att de namnvetenskapliga tolkningsresonemangen skrivs på ett tilltalande spatiöst, lättillgängligt sätt, samtidigt som de i påfallande hög grad förmedlar en avundsvärd tvärvetenskaplig totalbild inte bara av den öländska bebyggelsens egen särpräglade natur- och kulturhistoria, utan också av öns utsatta läge mitt i pulserande kulturströmmar från norr och söder, liksom inifrån det närmast belägna fastlandet. Till det positiva intryckets förutsättningar hör givetvis inledningsavsnitten om den bebyggelsehistoriska bakgrunden, landskapets geologi och natur, bebyggelseetablering och byreglering, språk och administrativa indelning, och om den på Öland tillämpliga sviten av klassiska efterledstyper: *-by*, *-inge*, *-lunda*, *-lösa*, *-löv*, *-rum*, *-stad*, *-säter* och *-torp*. Texten illustreras med kartor och foton i färg och svartvitt. Man kan bara önska att utgåvan i samma anda snarast kunde kompletteras med Norra motets bebyggelsenamn; då finge öns äldre namnflora sitt välförtjänta för envar tillgängliga uppslagsverk.

G.H.